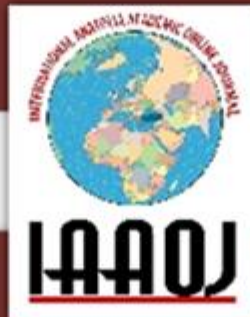

IAAOJ
INTERNATIONAL ANATOLIA ACADEMIC ONLINE JOURNAL

SOCIAL SCIENCES

e-ISSN 2148-3175

dergipark.org.tr/iaaoj

Issue: **2020-6-2**

www.iaaoj.org

International Anatolia Academic Online Journal

Social Sciences Journal

Cilt / Volume: 6

Sayı/Issue: 2

2020

DERGİMİZİN TARANDIĞI İNDEKSLER

Dergimizin Tarandığı İndeksler

International Anatolia Academic Online Journal / Sosyal Bilimler Dergisi

e-ISSN 2148-3175

<https://www.iaaoj.org>

DERGİ SAHİBİ

Prof. Dr. Abdülkadir IŞIK

EDİTÖRYAL KURUL / EDITORIAL BOARD

Baş Editör

Prof. Dr. Okan Bölükbaşı

OKAN Üniversitesi, Tıp Fakültesi

e-mail: chiefiaaoj@gmail.com

Baş Editör Yardımcısı

Prof. Dr. Elif Sonsuzoğlu

Yakındoğu Üniversitesi Hukuk Fakültesi

Baş Editör Yardımcısı

Dr. E. Seda Koç

Namık Kemal Üniversitesi

eskoc@nku.edu.tr

Prof.Dr. Elif Sonsuzoğlu

Sorumlu Alan Editörü

Yakındoğu Üniversitesi Hukuk Fakültesi

e-mail: esonsuzoglu@gmail.com

iaaojssj@gmail.com

Doç.Dr. Aliye ERDEM

Sorumlu Alan Editörü

Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi

e-mail: aliye.erdem@ankara.edu.tr

Öğr. Gör. Dr. Mustafa Karataş

Sorumlu Alan Editörü

Amasya Üniversitesi

e-mail: mustafakarataas@gmail.com

Yayın ve Danışma Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Turgay Berksoy

Marmara Üniversitesi

Dr. Mustafa Özel

Şehir Üniversitesi

Prof. Dr. Hakan Ay

Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof.Dr. Naim Kapucu

Florida State Üniversitesi

IAAOJ

Akademik Koordinatör

Dr. Emine Seda Koç

e-mail: coordinatoriaaoj@gmail.com

Teknik Koordinatör

Dr. Mustafa Karataş

e-mail: coordinatoriaaoj@gmail.com

IAAOJ İngilizce Editörü

Yasenya SÖYLER

e-mail: yasenyadenyal.yd@gmail.com

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur. Papers and the opinions in the Journal are the responsibility of the authors.

Haziran ve Aralık aylarında, yılda iki sayı olarak yayınlanan hakemli, açık erişimli ve uluslararası bilimsel bir dergidir. This is a an international, scholarly, peer-reviewed, open-access journal published biannually in June and December.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Yeşil Pazarlama Stratejileri ve İşletmelerin Amaçlarına Etkisi

Yasemin Gedik

Sayfalar: 46-65

Okul Öncesi Dönemde Mizaç ve Oyun Davranışları Arasındaki İlişkinin ve Oyun Davranışını Etkileyen Bazı Faktörlerin İncelenmesi

Sibel YOLERİ, Gamzegül TETİK

Sayfalar: 66-79

Derleme Makaleler/Review Articles

Girişimcilikten Girişimci Liderliğe

Meltem AKCA

Sayfalar: 80-89

Erken Dönem Alman Sosyal Demokrasisi ve Rosa Luxemburg

Uğur EYİDİKER

Sayfalar:90-113

Yeşil Pazarlama Stratejileri ve İşletmelerin Amaçlarına Etkisi*

Dr. Yasemin Gedik*

Dr.,Beykent Üniversitesi, SBE, İşletme Yönetimi A.B.D.

*Sorumlu Yazar / Corresponding: e-mail: dr.yasemingedik@hotmail.com ORCID:0000-0002-1166-3227

Geliş Tarihi/Received: 20.01.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 29.04.2020

e-Yayın/e-Printed: 28.06.2020

ÖZET

Günümüzde, çevre ve çevrecilikle ilgili farkındalığın artması, sürdürülebilirlik konusunda yükselen endişeler, işletmelerin uygulamalarında ve yönetim felsefelerinde köklü değişiklikler yapmasına neden olmaktadır. Yeşil pazarlama, işletmelerin, hayatta kalması için sadece kârlılığa değil, kurumsal ve sosyal sorumluluklarına da odaklanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Küreselleşen dünyada, rekabet avantajı kazanmak için güven veren bir kurumsal itibar, güven veren kurumsal itibar için yeşil imaj, yeşil imaj oluşturmak için yeşil pazarlama stratejileri ve güçlü yeşil pazarlama stratejileri için de yeşil pazarlama uygulamalarının işletmenin her fonksiyonuyla bütünleştirilmesi çok önemlidir.

Bu çalışmada, işletmenin çevre stratejileri varlığının; yeşil pazarlama uygulamaları, çevre korumaya yönelik çalışmaları, yeşil pazarlama karması unsurları, çevreye karşı sorumlulukları ve müşteri ilişkilerine göre farklılık gösterip göstermediğini ölçmek amaçlanmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı, yeşil pazarlama stratejileri, devletin çevre düzenlemeleri, tedarikçi/ paydaşlar ve işletme amaçları arasındaki ilişkileri ölçmektir. Bu amaçla oluşturulan anket, küçük ve orta boy işletmelere e-posta yoluyla uygulanmış, 653 işletmeden geri dönüş alınmış ve elde edilen veriler analiz edilmiştir. Sonuçlar, hipotezlerin iddialarını doğrulamaktadır

Anahtar Sözcükler: Yeşil Pazarlama, Yeşil Pazarlama Stratejileri, Yeşil Stratejiler

The Effect Of The Green Marketing Strategies On Accessing Purposes On Businesses

ABSTRACT

Today, increasing awareness about environment and environmentalism, rising concerns about sustainability, causes fundamental changes in the practices and management philosophies of enterprises. Green marketing points out that businesses need to focus not only on profitability but also on corporate and social responsibility for their survival. In a globalizing world, it is very important to integrate green marketing practices with every function of the enterprise for a corporate reputation, a green image for trusting corporate reputation, green marketing strategies to create a green image and a strong green marketing strategy to gain competitive advantage.

In this study, it is aimed to measure whether the presence of environmental strategies of the enterprise differs according to green marketing practices, environmental protection studies, green marketing mix elements, environmental responsibilities and customer relations. Another aim of the study is to measure the relationships between green marketing strategies, government environmental regulations, supplier/ stakeholders and business objectives. The questionnaire, which was formed for this purpose, was applied to small and medium-sized enterprises by email, 653 enterprises were returned and the data obtained were analyzed. The results confirm the claims of the hypotheses.

Keywords: Green Marketing, Green Marketing Strategies, Green Strategies

* Bu çalışma, Beykent Üniversitesi İ.İ.BFU Uluslararası Ticaret (İngilizce) Bölüm Başkanı Prof. Dr. Erdoğan Taşkın yönetiminde yürütülen "Yeşil Pazarlama Stratejileri ve Amaçlarına Etkisi Üzerine İşletmelerde Bir Araştırma" konulu doktora tezinden üretilmiştir.

1. Giriş

Günümüzde, iklim değişikliği, çarpık kentleşme, göç, doğal kaynakların hızla kirlenmesi gibi artan çevresel endişeler karşısında tüketici farkındalığı ve bu farkındalığın oluşturduğu davranış değişiklikleri, işletmeleri, üretim, satış, pazarlama ve yönetim de dâhil olmak üzere tüm fonksiyonlarını yeniden gözden geçirmeye, yeni çözümler ve yeni bir yönetim felsefesi oluşturmaya zorlamaktadır. Küreselleşmenin en önemli sonuçlarından biri olan, rekabet şartlarının güçleşmesi, söz konusu değişime işletmelerin ayak uyduramaması durumunda çok daha güç hale gelecektir. İşletmelerin çevrelerinden bağımsız olarak hayatta kalması mümkün değildir. İşletmeler, faaliyetlerini gerçekleştirmek için iç ve dış çevre unsurlarıyla ilişki içindedir. Bu noktada işletmenin gücü, çevresi ile ilişkilerini ve kaynaklarını nasıl yönettiğine doğrudan bağlıdır. Dolayısıyla, dünyada ekoloji ve ilgili konularıyla oluşan bu harekete tepkisiz kalan işletmeler, bir süre sonra faaliyetlerini durdurmak zorunda kalacaktır.

Güçlü rekabet ortamında, ayakta kalmak isteyen işletmeler için bir diğer önemli husus, toplam kalite ve yalın yönetimi benimsemektir. Yeşil pazarlama, hem toplam kalite hem yalın yönetimi benimsemeye katalizör durumundadır. Yeşil pazarlama stratejileri, işletmelerde daha iyi bir çalışma ortamı sunarak kurumsal performansı geliştirici etki yaratıp yalın uygulamaları beslemekte, yalın yönetim de her ne kadar kirliliği odağına almasa da, çevresel ve üretimsel verimsizliği azaltıcı faaliyetleri sonlandırarak yeşil yönetime olumlu etkide bulunmaktadır. Toplam kalite yönetimi ise, ürün/hizmet iyileştirmesi, çalışanların güçlendirilmesi hedeflerine ulaşırken, yeşil pazarlama yaklaşımından önemli fayda sağlamaktadır. En düşük maliyetle, en kısa sürede, en kaliteli ürün/hizmeti sunmak için, yeşil stratejiler yol gösterici ve kolaylaştırıcı bir rehber olarak görev yapmaktadır.

Geri dönüşüm faaliyetleri, atık miktarını ve kirliliği azaltma, doğal kaynakları muhafaza etme ve enerji tasarrufu konularında avantaj sağlar. Enerji verimliliği artışı, işletmenin maliyetlerinde düşüşe yol açar. Üretilen malzemeyi geri dönüştürerek tekrar kullanmak, stok maliyetinde azalış ve yeni ürün satın alımında daha az bütçe ayrılması anlamına gelir. Yeşil pazarlama uygulamalarıyla işletmeler, yenilenebilir enerjiye yatırım yaparak, tedarik zinciri yönetiminde en iyi koşulları sağlayacağından nakliye maliyetinden de tasarruf edecektir. Ayrıca, dünyada, hammadde ve enerji maliyetlerinin arttığı, artmaya devam edeceği ve bunların üretim maliyetlerinin en büyük kalemini oluşturacağı göz önüne alındığında, işletmelerin sürdürülebilirlik ve dolayısıyla yeşil pazarlama stratejilerini kullanması gerekmektedir. Nüfus artışı, gelişmekte olan ülkelerde artan kişi başına gayri safi milli hasıla düzeyleri de yenilenebilir enerjiye olan talebin daha önce görülmemiş şekilde patlamasına sebep olmakta fakat ekonomik istikrar için gereken, dünyanın mevcut kaynaklarının korunması, bilhassa uluslararası yatırım ve tedarikçileri bulunan işletmeleri zora sokmaktadır.

Bu zorluğu yenmek ve gelecek nesillere daha yeşil bir dünya bırakmak için çevre konusunda artan kaygılar, sivil toplum kuruluşlarının çabaları, tüketicilerin organik ürünlere daha yüksek ücret ödeme pahasına çevreyi koruma davranışları, işletmelerin de en öncelikli hedefleri olan kârlılığın yanına, çevresel ve kurumsal sorumluluğu da daha belirgin bir şekilde koymasına neden olmuştur. Esasında çevrecilikle ilgili artan bilinç, dünyada 60'lı yıllardan itibaren büyük bir yankı uyandırmıştır. Çalışmaya konu olan yeşil pazarlama, tam da bu noktada gündeme gelmeye başlamıştır. Kaynak kirliliğine çözüm bulma amacıyla ekolojik pazarlama olarak başlayan kavram, 2000'li yıllardan itibaren sürdürülebilirlik çatısı altında, çok daha geniş bir bakış açısıyla tartışma ve uygulamalarıyla varlığını korumaktadır.

Günümüzde, yeşil pazarlamanın sürdürülebilirlik evresi yaşanmaktadır. Sürdürülebilirlik, ekonomik, çevresel ve sosyal kalkınma boyutlarından oluşan bütünleşik bir kavramdır. Aynı zamanda sosyal bilimlerin, mühendislik ve dolayısıyla geleceğin yeni teknolojileriyle kesişim noktasıdır. Sürdürülebilirlik, sosyal bilimleri mühendislik, çevre bilimi ve geleceğin teknolojileriyle birleştirmeye çalışan en yeni alanlardan biridir. Yeni müşteri yaratmak, eskiyi elde tutmaktan ortalama olarak yedi kat daha maliyetlidir. Bu yüzden, işletmeler satışlarını arttırmak için yeşil stratejilerden faydalanırken, tüketicileri elde tutmak için özelleştirilmiş ve yüksek kaliteli ürün üretme yoluna gideceklerdir.

Kaynakların kısıtlı ihtiyaçların sonsuz olduğu düşünüldüğünde, sürdürülebilirlik için her bireyin, üzerine düşeni yapmasının yanında, işletmelere ve tüm paydaşlarına da önemli görevler

düşmektedir. Yeşil pazarlama yaklaşımını, tüm çalışanlarına ve işbirlikçilerine benimsetmeli ve faaliyetlerinde köklü değişim gerektiren bu süreci yeşil görüntüyle destekleyerek yönetmelidirler. Çevre dostu olarak tüketicinin zihninde yer eden işletmelerin, tüketici güvenini kazanma konusunda ve dolayısıyla rakipleriyle rekabette çok önemli bir avantaj sağlayacağı unutulmamalıdır.

Bu bağlamda, yeşil pazarlama ile ilgili yapılan bu çalışmayla, işletmenin çevre stratejileri varlığının, yeşil pazarlama uygulamaları, çevre korumaya yönelik çalışmaları, yeşil pazarlama karması unsurları, çevreye karşı sorumlulukları ve müşteri ilişkilerine göre farklılık gösterip göstermediğini ölçmek amaçlanmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı, yeşil pazarlama stratejileri, devletin çevre düzenlemeleri, tedarikçi/ paydaşlar ve işletme amaçları arasındaki ilişkileri ölçmektir.

2.Literatür Taraması

2.1.Yeşil Strateji Kavramına Genel Bakış

Stateji ve taktik kavramlarına genel olarak bakıldığında, stratejinin, uzun vadeli amaçları veya hedefleri gerçekleştirme ve nihayetinde yerine getirme biçimiyle ilgili olduğu, taktiklerin ise daha kısa vadeli amaçları veya hedefleri gerçekleştirme yöntemlerini ilgilendirdiği söylenebilmektedir (Knox, 2010: 197).

Chandler (1962) statejiyi, uzun vadeli temel amaç ve hedeflerin belirlenmesi, bu hedefe ulaşmak için işletmelerin izleyeceği yolların seçilmesi, bu yol ve hedeflere ulaşmak için işletmelerin maddi kaynaklarının yönetilmesi olarak tanımlamıştır. Porter, kurumsal stratejinin temelini, iki unsurdan etkilenen rekabetçi üstünlükler geliştirilmesi olduğunu düşünmektedir: Birincisi, işletmelerin kendi endüstrilerindeki kârlılığı, yani endüstrinin çekiciliği ve ikincisi, işletmelerin kendi sektörlerindeki nispi rekabetçi pozisyonlarıdır. Analizleri, strateji oluşturma sürecinde dış çevre taramasının temelini oluşturmuştur (Shi ve Yang, 2018: 78).

Yeşil pazarlama stratejileri, çevresel konular hakkında farkındalığı içeren, işletme politikalarını ve uygulamalarını mükemmelleştiren ve ardından yenilikçi programlar başlatan işletme stratejileridir. Yeşil stratejinin faydaları arasında atığın azaltılması veya ortadan kaldırılmasıyla ortaya çıkan maliyet tasarrufu, işletme performansını artırabilecek programları teşvik etmek, marka bilinirliği ve enerji tüketimini azaltmak sayılabilir (<https://www.family-business-experts.co>, 2018).

Ayrıca işletmeler, yeşil pazarlama stratejilerine müşterilerin yeşil ihtiyaçlarını belirlemek, yeşil ürünleri tanıtmak, yeşil pazarı farklı bölümlere ayırmak, bir veya birkaç farklı piyasayı hedeflemek, rekabet üstünlüğü elde etmek, farklılaşma stratejileri geliştirmek ve yeşil pazarlama karmasını uygulamak için başvurur (Chen ve Chang, 2013: 65).

Yeşil pazarlama, müşteri ihtiyaçlarına ve değerlerine güçlü bir şekilde odaklanmak için işletmenin tüm ilgili bölümlerinden destek alarak gerçekleştirilir. Yeşil pazarlama stratejisinin benimsenmesi, yeşil uygulamalarını nasıl başlattığı ve yönettiğiyle ilgili olarak bir işletmeyi yeniden yönlendirmekte, hızla büyüyen yeşil müşteri talebine ve dinamik pazar ortamında değişikliklere nasıl tepki verdiğini, müşterilerini nasıl hedeflediğini, pazar tekliflerini nasıl teşvik ettiğini ve sürdürülebilir bir rekabet üstünlüğü yaratmak için yeşil girişimlerini nasıl kullandığını etkilemektedir (D'Souza, Taghian, Sullivan ve Gilmore, 2015: 601).

İşletmeler için yeşil pazarlama stratejilerinin uygulanması; yeşil eylemlerin nasıl başlatılacağı ve yönetileceği; hedef müşterilerinin nasıl tanımlanacağı ve sürdürülebilir rekabet gücü yaratmada yeşil eylemlerden faydalanmak için pazar kaynaklarını nasıl teşvik edecekleri anlamına gelmektedir (Shi ve Yang, 2019: 78).

2.2. Yeşil Pazarlama Stratejileri

Bir işletmenin hedeflerine ulaşmaya çalışırken, çeşitli paydaş gruplarının ihtiyaçlarını karşılamak için yeşil stratejileri takip edebilecekleri bazı yollar vardır: Bu noktada üç temel yeşil stratejiden bahsedilebilir. Bunlar yeşil inovasyon, organizasyonun yeşillendirilmesi ve yeşil ittifaklardır. Yaygın olarak kullanılan ilk strateji, yeni veya yenilikçi yeşil ürünlerin geliştirilmesidir. Yeni ürün/hizmetlerin geliştirilmesi, her paydaşa işletmenin, aslında yeşil bir işletme olduğuna dair olumlu

bir işaret gönderir. Bir başka mevcut strateji, işletmenin kendi içindeki çevresel yönlere odaklanmaktır. Bu durumda, girişimler, bir malın üretimi/ hizmetin sunulması ile ilgili süreçlerin yeşillendirilmesine odaklanır. Yeni yeşil ürünler üretmenin ya da işletmenin süreçlerini yeşillendirmenin ötesinde işletme, yeşil yönelimi geliştirmek için bir ittifak veya ortaklık kullanmayı da seçebilir ki bu da işletmenin yeşil pazarlamayı benimsediğini gösteren bir başka işarettir. İşletmenin yeşil bir işletme olarak yönelimini etkilemek açısından bu stratejilerin hangisinin daha etkili olduğunu değerlendirmek için araştırma yapması gerekmektedir (Cronin, Jeffery, Gleim, Ramirez ve Martinez, 2011: 163).

2.2.1 Yeşil Yenilik

Yeşil inovasyon, bir ürünün, üretim sürecinin, hizmetin veya yönetimin (gelişmekte olan) yeni iş yönteminin üretimi, asimilasyonudur. Bir yeniliğin yeşil olup olmadığını belirlemek için ilgili ölçüt, kullanımının ilgili alternatiflerin kullanımından daha az çevreye zararlı olmasıdır. Kaynak verimli olan tüm yeni süreçlerin yeşil yeniliktir. Yeşil yenilik terimi, büyük ölçüde çevresel etki ve risklerin genel bir değerlendirmesine dayanmaktadır (Kemp ve Pearson, 2007: 6-8). Cronin ve arkadaşları, organizasyonun yeşillendirilmesini; yeşil şampiyonlar, yeşil süreçler, atık azaltma, sistem sertifikasyonu, tedarik zinciri yönetimi ve zincir yapımı olmak üzere altı boyutta incelemiştir (Cronin, Smith, Gleim, Ramirez ve Martinez, 2011: 164).

2.2.2. Yeşil İttifak

Yeşil ittifak, çevre sorunlarına ortak çözümler geliştirmeyi amaçlayan iki veya daha fazla işletme arasındaki resmi veya gayri resmi işbirliğine atıfta bulunmaktadır. Ticari işletmeler, hükümet ve sivil toplum örgütleri arasında ittifaklar kurulabilmektedir. Dar anlamda, yalnızca işletmeler ve çevre grupları arasındaki işbirliklerine atıfta bulunurken; geniş anlamda yeşil ittifakları gruplandırmanın iki ana yolu bulunmaktadır. Birincisi, ortakların türüne göre (örn. kurumsal ortaklar arasında işbirliği, işletme ve sivil toplum örgütleri arasındaki işbirliği, işletme ve hükümetler arasındaki işbirliği); ikincisi, ortaklar arasındaki etkileşimin doğasına veya derecesine göre işbirlikleridir (Crane, 1998: 560-562).

2.2.3. Yeşil İletişim

Yeşil özellikler gerçek çevresel faydaları işaret eder. Bu nedenle, müşterilerin tedarikçinin çevre dostu teklif beyanlarına güvenebilmesi ve ayrıca satıcının müşterinin güvenini sağlayan bilgileri verebilmesi önemlidir. Çevre dostu politikalar, tüm işletme sürecinin merkezi olan paydaşlara ve en önemlisi müşterilere iletilmelidir. Yeşil iletişim stratejileri, gazeteler, dergiler, broşürler, medya, internet, web sayfası aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Çevresel uyum, en verimli yeşil iletişim aracı olarak kullanılabilir. Güven, erişilebilirlik, bilgi edinme ve istişareler yapma fırsatını etkileyen iki tür yeşil iletişimi tanımlanmıştır. Birincisi, sürdürülebilir yeşil iletişim; ikincisi sürdürülebilir olmayan yeşil iletişimdir. (Solvalier, 2010: 17).

2.2.4. Yeşil Lojistik

Ulaşım sektörü, biçimi ve altyapıları aracılığıyla çevresel bozulmaya büyük katkıda bulunmaktadır. Gelişen lojistik alanı birçok kişi tarafından ulaşım endüstrisine daha çevre dostu çözümler sunmak için bir fırsat olarak görülmüştür. Geleneksel lojistik, dağıtımdan, depolamadan, ambalajlamadan ve üreticiden tüketiciye kadar stok yönetimini organize etmeyi hedeflerken, çevresel unsurlar geri dönüşüm ve bertaraf için pazarlar açmış ve yeni bir alt sektöre dönüşmüştür: Tersine lojistik. Bu ters dağıtım, atıkların taşınmasını ve kullanılmış malzemelerin hareketini içerir. Geri dönüşümün içine lojistik eklenmesi ve her türlü atık malzemelerin bertarafı, toksik ve tehlikeli mallar dahil, büyük bir yeni pazar haline gelmiştir. Lojistiğin amacı, özellikle nakliye masraflarını azaltmaktır (Rodrigue, Slack ve Comtois, 2001: 2-3).

Lojistikte zaman önemlidir. Akış süresini azaltarak, dağıtım sisteminin hızı artar ve sonuç olarak verimliliği artar. Lojistikte hizmet güvenilirliğinin büyük önemi vardır. Başarısı, en az kırılma veya hasar tehdidi ile belirtilen zamanda teslim etme yeteneğine dayanır. Lojistik sağlayıcılar çoğu zaman bu hedefleri en güvenilir olarak algılanan sistemleri kullanarak gerçekleştirirler. En az kirletici sistemler genellikle zamanında teslimat, kırılma ve güvenlik açısından en az güvenilir olarak kabul

edilir. Lojistik, küreselleşmeyi ve uluslararası ticaret akışlarını teşvik eden önemli bir unsurdur (Rodrigue, Slack ve Comtois, 2001: 5-6).

2.2.5. Yeşil Fiyatlandırma

Yeşil fiyatlandırma, güneş, rüzgar, jeotermal, biyokütle ve hidro enerji kaynakları gibi temiz, çevreci kaynaklardan üretilen elektrik teklifi için genel bir terimdir. Yeşil fiyatlandırma, elektrik hizmetlerinin tüketicilere sunabileceği isteğe bağlı, çevre dostu bir ürüne verilen terimdir. Yeşil fiyatlandırmanın ikinci bir özelliği, bu ürünü satın almayı tercih eden tüketicilerin, daha az çevresel bozulmaya neden olan elektrik kullanmak için bir fiyat farkı ödemesidir. Fiyat farkı, yenilenebilir enerjinin doğal olarak pahalı olduğu anlamına gelmemelidir. Fiyat farkı, yalnızca en düşük maliyetli planın maliyeti ile daha fazla yenilenebilir enerji içeren bir plan arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, yeşil fiyatlandırmanın üçüncü bir özelliği de, aksi takdirde maliyet etkin olacak olandan daha fazla yenilenebilir enerjiye dayanan fayda ile sonuçlanmasıdır (Holt ve Holt, 1997: 6-8).

2.2.6. Yeşil Tasarım

Ürünlerin sürdürülebilir gelişimine gösterilen dikkat, mühendislerin çevresel yönleri diğer geleneksel yönlerle, yani teknik ve ekonomik gerekliliklerle eş zamanlı olarak dikkate almaya zorlamıştır. Bu kapsamda yeşil tasarım, ürün geliştirme faaliyetlerinde en etkili sonuçlara ulaşma yeteneğine sahip bir yaklaşım olarak görülmüştür. Son yıllarda verilen sayısız tanımlar arasında, en bütünsel olanı ISO 14006: 2011 standardı tarafından sağlanmıştır. Burada, yeşil tasarım, bir ürünün yaşam döngüsü boyunca olumsuz çevresel etkileri azaltmak amacıyla, çevresel boyutların ürün tasarımı ve geliştirilmesine bütünleştirilmesini amaçlayan faaliyet olarak tanımlanmıştır. Bu bakış açısıyla, yönetim açısından, ürünün kullanımı, kullanıcıya verdiği memnuniyeti arttırmak amacıyla sağlanan bir hizmettir. Hizmetlere verilen önem, ürünün yaşam döngüsü ve özellikle kullanımıyla iç içe geçmiştir. Bakım ve satış sonrası hizmet gibi faaliyetler, hem müşterinin memnuniyeti hem de bir ürünün çevresel performanslarının tüm yaşam döngüsü ile birlikte en çoklanmasında önemli bir görev üstlenmektedir (Fargnoli, Minicis ve Tronci, 2012: 870).

2.2.7. Yeşil Bölümlendirme ve Hedefleme

Bölümlendirme (segmentasyon) ve hedefleme, yakından ilişkili kavramlardır. Pazar bölümlendirme, bir piyasayı farklı ihtiyaçlara, özelliklere veya davranışlara sahip tüketici gruplarına bölme işlemidir. Hedefleme sürecinde bu bölümler değerlendirilmekte ve işletme hangi bölüme hitap edeceğine karar vermektedir (Rex ve Baumann, 2007: 572). Kotler (1995), pazar bölümlendirmeyi, farklı bir pazarlama karması kullanarak hedeflemek amacıyla, bir piyasayı farklı, anlamlı ve tanımlanabilir fakat muhtemelen örtüşen alt kümelerle ayırma eylemi olarak tanımlar. İşletmeler, müşterileri etkili bir şekilde tanımlayabilir ve anlayabilirlerse, konumlandırma stratejilerini benimseyebilir ve hangi kesimlere hizmet verecekleri konusunda doğru kararlar alabilirler. Bu bilgi olmadan, önemli hedef pazarları gözden kaçırıp kendilerini kötü bir konumlandırma stratejisi içinde bulabilirler (Yılmazsoy ve Schmidbauer, 2015: 984-985). Pazar bölümlendirme süreci, bireyleri homojen gruplara atamak için kullanılan bir dizi değişken veya özellik seçimini içerir. Ortaya çıkan segmentler, coğrafi konum veya demografik özellikler gibi kolaylıkla gözlemlenebilir tanımlayıcı özelliklere referansla kolayca tanımlanabilir (Do Paço ve Raposo, 2009: 366-369).

2.2.8. Yeşil Konumlandırma

Marka konumlandırmasının temel işlevi, hedef pazarın, tüketicinin zihninde ayırt edici bir yer işgal etmek için bir işletmenin tekliflerini ve itibarını tasarlamaktır. Marka konumlandırma kavramı, farklılaşmanın bir dalı olarak görülmüştür. Yeşil konumlandırma, hedef tüketicilerin markaların yeşil girişimlerine yönelik algılarını etkileyen, yeşil markanın rakiplerinden farklılaşması için önemli bir temel oluşturan marka stratejisidir (Wang, 2017: 1460-1462). Konumlandırma, farklı tüketici algılarının tanımlanmasını amaçlayan planlı ve etkisel eylemlerden oluşan, tekrarlayan bir süreç olarak ele alınır. Marka konumlandırma, hedef kitleye aktif olarak iletilecek marka kimliği ve değer önerisidir. Sonuç olarak, marka konumlandırma, farklı tüketici algılarını şekillendirme sürecindeki önemi nedeniyle, pazarlama iletişimlerinin vurgulanmış bir görevi ile tüm pazarlama araçlarının etkileşimine dayanmaktadır (Hartmann, Ibanez ve Sainz, 2005: 10).

3.Yöntem

3.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Günümüzde çevrenin geleceği ile ilgili endişeler, dünyada ticaret, politika, sosyo-kültürel, teknolojik, bireysel ve diğer ekonomik ilişkiler yoluyla ülkeler arasındaki fiziksel sınırların kalkmasına sebep olan küreselleşmenin artışı işletmeler için değişimi kaçınılmaz kılmaktadır. İşletmelerin ve toplumun çıkarlarını paralel olarak gözeten, uzlaştıran, ekonomik hedeflerin yanında, sosyal ve çevresel olarak da sorumluluklar yükleyen bu yeni sürdürülebilir çağda, yeşil pazarlama ve yeşil pazarlama stratejilerinin uygulanması, sürdürülebilir, sanayide rekabet üstünlüğü sağlamak ve tüketicinin zihninde güvenilir itibar oluşturmak, gelecek nesillere daha yeşil bir dünya bırakabilmek, sağlıklı bir toplum oluşturabilmek, yeryüzündeki sınırlı kaynakları en etkin ve verimli şekilde kullanabilmek için gereklidir.

Bu çalışmada, işletmenin çevre stratejileri varlığının, yeşil pazarlama uygulamaları, çevre korumaya yönelik çalışmaları, yeşil pazarlama karması unsurları, çevreye karşı sorumlulukları ve müşteri ilişkileri göre farklılık gösterip göstermediğini ölçmek amaçlanmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı, yeşil pazarlama stratejilerinin; devletin çevreyle ilgili düzenlemeleri, tedarikçiler/ paydaşlar ve işletmenin amaçlarına etkisi ile ilişkisini ölçmektir.

3.2.Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtlar

Araştırma, T.C. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) bünyesinde faaliyet gösteren rastsal olarak seçilmiş 160.000 küçük ve orta boy işletmede, Mayıs-Temmuz 2018 tarihlerini içeren dönemde yapılmıştır. Ana kütlenin tamamına ulaşmak hem zaman hem de mekân açısından mümkün olmadığından e-posta yolu tercih edilmiştir.

3.3. Veri Toplama Yöntemi ve Aracı

Araştırmada birincil veri toplama yöntemlerinden anket kullanılmıştır. E-posta yoluyla uygulanan anket formunda, kapalı uçlu sorulara verilen yanıtlarla nicel analiz yapılmıştır.

3.4. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmada, olasılıklı örnekleme yöntemlerinden basit rassal örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu tür örnekleme yönteminde, örnekleme katılacak birimlerin seçimi, rastsal olarak ve herhangi bir ayırım gözetilmeden yapılmaktadır (Yüzer, Ağaoğlu, Tatlıdil, Özmen ve Şıklar, 2006: 180). Araştırmanın evrenini, 2016 yılsonu itibariyle KOSGEB'te faaliyet gösteren işletmelerden rastsal olarak seçilmiş, toplam 160000 işletme oluşturmaktadır. E-mail yoluyla gönderilen 160.000 anket formundan 653 adet geri dönüş sağlanmıştır.

3.5. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Araştırmanın anket formunda, Araç (2014) çalışmasından alınan, çevreci uygulamalar ve çevre korumaya yönelik çalışmalar ile ilgili ifadeler ayrıca çevresel odaklılık ölçeği, yeşil pazarlama karması ölçeği, rekabetçi performans ölçeği, yasal baskı ve müşteri baskısı olmak üzere beş adet ölçek kullanılmıştır. Çevresel odaklılık, yeşil pazarlama karması stratejileri, rekabetçi performans, yasal baskı ve müşteri baskısı ile ilgili ifadeler için 5'li likert ölçeği (1:Hiç katılmıyorum, 5:Tamamen katılıyorum olmak üzere) kullanılmıştır. Belirtilen ölçekler dışında, ayrıca anket formunda çevrecilik uygulamaları ile ilgili sekiz soru bulunmaktadır. Sorular, Evet-Hayır şeklinde sorulmuştur. Bununla birlikte, çevre korumaya yönelik çalışmalar ile ilgili 15 soru yer almaktadır. Söz konusu sorulardan altı tanesinde 5'li likert ölçeği (1:Hiç katılmıyorum, 5: Tamamen katılıyorum olmak üzere), dokuz tanesinde ise 5'li Likert Ölçeği (5: Önemli ölçüde, 1: Önemsiz ölçüde olmak üzere) kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan anketi cevaplayıcıya ait bilgiler, Turhan (2010) çalışmasından alınmıştır.

3.6. Araştırmada Kullanılan Hipotezler

Araştırmada yedi adet hipotez kullanılmıştır. Bunlar;

Hipotez 1: İşletmenin çevre stratejileri varlığı, yeşil pazarlama uygulamalarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.

Hipotez 2: İşletmenin çevre stratejileri varlığı, çevre korumaya yönelik çalışmalara göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.

Hipotez 3: İşletmenin çevre stratejileri varlığı, yeşil pazarlama karması unsurlarına göre, istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.

Hipotez 4: İşletmenin çevre stratejileri varlığı, işletmenin çevreye karşı sorumlulukları ve müşteri ilişkilerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar göstermektedir.

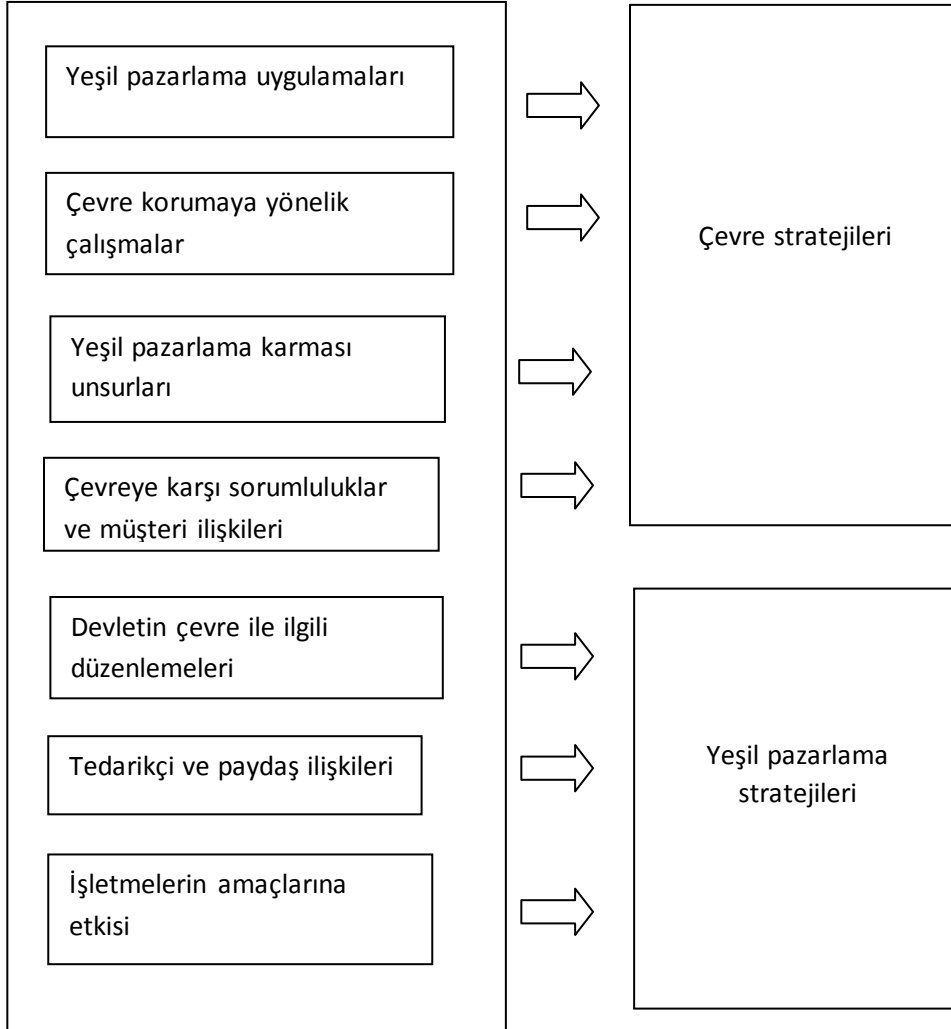
Hipotez 5: İşletmenin, yeşil pazarlama stratejileri ile devletin çevre ile ilgili düzenlemeleri arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Hipotez 6: İşletmenin, yeşil pazarlama stratejileri ile tedarikçi ve paydaş ilişkileri arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü bir ilişki vardır.

Hipotez 7: İşletmenin, yeşil pazarlama stratejileri ile işletmenin amaçlarına etkisi arasında istatistiksel olarak pozitif yönlü bir ilişki vardır.

3.7. Araştırmanın Modeli

Araştırmada, ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama geçmişte ya da su anda devam eden bir durumun açıklanması, bu durumla ilgili değişkenler arasındaki ilişkinin varlığının ve bu varlığın boyutunun belirlenmesi veya bir takım değişkenler yardımıyla bir başka değişkenin tahmini için kullanılan bir yöntemdir (Yücel ve Koç, 2011: 138). Şekil 1 üzerinde gösterilen, literatür taraması sonucunda oluşturulan araştırma modeline göre, işletmenin çevre stratejileri varlığı; yeşil pazarlama uygulamaları, çevre korumaya yönelik çalışmaları, yeşil pazarlama karması unsurları, çevreye karşı sorumlulukları ve müşteri ilişkilerine göre farklılık göstermektedir. Ayrıca, işletmenin yeşil pazarlama stratejileri ile devletin çevre düzenlemeleri, tedarikçi/ paydaş ilişkileri ve işletme amaçları arasında olumlu bir ilişki vardır.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

Kaynak: Gürbüz ve Şahin, 2016:333

3.8. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Bir ölçüm aracının değerlendirilmesinde geçerlik ve güvenilirlik iki temel unsurdur. Geçerlik, bir aracın ölçmek istediği konuyu ne ölçüde ölçtüğü ile ilgilidir. Güvenilirlik, bir aracın tutarlı bir şekilde ölçebilme yeteneği ile ilgilidir. En yaygın kullanılan güvenilirlik ölçütü Cronbach alfa katsayısıdır. Alfa, 0 ile 1 arasında bir sayı olarak ifade edilir. (Tavakol ve Dennick, 2011: 53). Alfa'nın kabul edilebilir değerleri 0.70 ile 0.95 arasındadır. 0.5'ten düşük alfa değerleri verilerin hiç güvenilir olmadığını, 0.5 ile 0.6 arasındaki alfa değerleri çok zayıf güvenilirliği, 0.6 ile 0.7 arasındaki alfa değerleri kuşkuyla güvenilirliği, 0.8 ile 0.9 aralığı sağlam ve 0.9 üzeri ise mükemmel güvenilirliği işaret etmektedir (Sharma, 2016: 273).

Her bir başlık altında sorulan ifadelerin güvenilirlik analizi yapılmıştır ve elde edilen Cronbach alfa değerleri, araştırmada kullanılan veri setinin güvenilir olduğunu göstermektedir. Araştırmada kullanılan ölçek ve ifadelerin güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Araştırmada Kullanılan Ölçek ve İfadelerin Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Başlık	Madde sayısı	Cronbach Alpha
İşletmenin çevre korumaya yönelik çalışmaları	6	0,861
İşletmenin yeşil pazarlama stratejileri	14	0,932
Ürün	5	0,839
Fiyat	3	0,770
Dağıtım	3	0,762
Tutundurma	3	0,870
İşletmenin çok ciddi çaba gösterdiği konular	3	0,950
Doğal çevreye karşı sorumluluk	3	0,681
İşletmenin müşterileri	4	0,919
Devletin çevre ile ilgili (ekolojik) düzenlemeleri	4	0,911
İşletmenin çevresel pazarlama stratejilerinin gelecekte yapılacak işlere olan etkisini değerlendiriniz	5	0,959
Tedarikçi ve paydaş ilişkileri	9	0,961
Yeşil pazarlamanın gelecekte yapılacak işlere olan etkisi	5	0,959

Ayrıca, yapılan normallik analizi sonuçlarına göre, verilerin normal dağılım göstermediği fakat çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde bu değerlerin $\pm 1,5$ aralığında olduğu için parametrik testlerin uygulanabileceği kanaatine varılmıştır (<https://uk.sagepub.com>, 2016).

3.9. Faktör Analizi Sonuçları

Yapı geçerliliği, bir testin ölçmeyi amaçladığı kavramı veya yapıyı ne ölçüde ölçtüğüdür. Testin yapı geçerliliğini oluşturmanın en çok kullanılan yöntemlerinden biri faktör analizidir (<https://www.mathcs.duq.edu>, 2019). Faktör analizi, çok sayıda değişkeni daha az sayıda faktöre indirgemek için kullanılan bir tekniktir. (<https://www.statisticssolution.com>, 2018). İstatistiksel ağırlık, bir maddenin önemini artırmak veya azaltmak için verilen bir miktardır. Ağırlık faktörü, bir gruba daha hafif veya daha ağır bir önem vermek için veri noktasına verilen ağırlıktır. Genellikle, ağırlıklı bir ortalama hesaplamak, grup üyelerine daha az (veya daha fazla) önem vermek için kullanılır (<https://www.statisticshowto.datasciencecentral.com>, 2015).

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Testi, verilerin faktör analizi için ne kadar uygun olduğunun bir ölçüsüdür. Test, modeldeki her değişken için örnekleme yeterliliğini ve modelin tamamını ölçer. KMO değerleri 0.8 ve 1 arasında ise örneklemin yeterli olduğunu göstermektedir. KMO değerleri 0.6'dan küçük ise örneklemin yeterli olmadığını ve düzeltici önlemlerin alınması gerektiğini göstermektedir. Bu değer, bazen 0,5 olarak da kabul etmektedir. (<https://www.statisticshowto.datasciencecentral.com>, 2016).

Bartlett Küresellik Testi, değişkenler arasındaki ilişkinin gücünün başka bir göstergesidir. Bu, korelasyon matrisinin bir kimlik matrisi olduğu sıfır (null) hipotezini sınar. Bir kimlik matrisi, tüm

diyagonal elemanların 1 ve tüm kapalı diyagonal elemanların 0 olduğu matristir. Anlamlılık düzeyinin küçük değerleri (0,05'ten az) için sıfır hipotezi reddedilir. Bu, korelasyon matrisinin bir kimlik matrisi olmadığı anlamına gelir (Gunsel, 2018). Araştırmada kullanılan ölçeklerin faktör analizi sonuçları Ek 1'de verilmiştir.

3.10 Hipotezlerin Test Edilmesi

İşletmenin çevre stratejileri varlığının, yeşil pazarlama uygulamalarına ve yeşil pazarlama karması unsurlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini ölçmek için (Hipotez 1 ve Hipotez 3), işletme içerisinde işletmenin çevre politikasını belirleyen ve bu politikaların yürütülmesini sağlayan ayrı bir birim varlığı; çevre mühendisi istihdam edilmesi; AR-GE birimi; çevre denetim sistemi; atık yönetim sistemi; geri dönüşüm programı ve sistemi varlığına göre yeşil pazarlama stratejileri ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma yönünden analiz edilmiştir.

İşletmenin çevre stratejileri varlığının, çevre korumaya yönelik çalışmalarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini ölçmek için (Hipotez 2), işletme içerisinde işletmenin çevre politikasını belirleyen ve bu politikaların yürütülmesini sağlayan ayrı bir birim varlığına; çevre mühendisi istihdam edilmesi, AR-GE birimi; çevre denetim sistemi; atık yönetim sistemi; geri dönüşüm program ve sistemi varlığına göre, işletmenin faaliyet, ürün ve hizmetlerden kaynaklanan çevre boyutları; çevre yönetiminin işletme için önemi; çevre korumaya yönelik çalışmalarının yeterliliği, AR-GE çalışmaları, atıklarla ilgili arıtma tesisi kullanımı ve sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmaları karşılaştırılmıştır.

İşletmenin çevre stratejileri varlığının, işletmenin çevreye karşı sorumlulukları ve müşteri ilişkilerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini ölçmek için (Hipotez 4), işletme içerisinde işletmenin çevre politikasını belirleyen ve bu politikaların yürütülmesini sağlayan ayrı bir birim varlığı; çevre mühendisi istihdam edilmesi, AR-GE birimi; çevre denetim sistemi; atık yönetim sistemi; geri dönüşüm program ve sistemi varlığına göre doğal çevreye karşı sorumluluğu ve işletme müşterine davranışları karşılaştırılmıştır.

İşletmenin yeşil pazarlama stratejilerinin; devletin çevreyle ilgili düzenlemeleri, tedarikçi ve paydaş ilişkileri, işletmenin amaçlarına etkisi arasındaki istatistiksel ilişkiler (Hipotez 5-6-7) ise birlikte incelenerek; yeşil pazarlama stratejileri unsurları (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma) ile karşılaştırılmıştır.

4. Bulgular

Araştırmanın, uygulama kısmında, işletmenin çevre stratejileri varlığının, yeşil pazarlama uygulamaları ve yeşil pazarlama karması unsurlarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini ölçmek için (Hipotez 1 ve Hipotez 3), işletme içerisinde işletmenin çevre politikasını belirleyen ve bu politikaların yürütülmesini sağlayan ayrı bir birim varlığı; çevre mühendisi istihdam edilmesi; ARGE birimi; çevre denetim sistemi; atık yönetim sistemi; geri dönüşüm programı ve sistemi varlığına göre yeşil pazarlama stratejileri ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma yönünden analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular şu şekilde açıklanabilir :

1. İşletme içerisinde işletmenin çevre politikasını belirleyen ve bu politikaların yürütülmesini sağlayan ayrı bir birim varlığına göre;

■Çevre dostu işletme itibarının rekabet üstünlüğü getirdiğinin düşünüldüğü,

■Çevre kirliliğinin en çok ürünlerin taşınması ve dağıtılması sırasında ortaya çıktığı,

■Günümüzde çevre bilincine sahip müşterilerin yeşil ürünlere benzerine nazaran belli bir miktar daha fazla para ödemeye hazır olduğu,

■İşletmenin muhasebe sisteminde çevreyle ilgili maliyetleri izlemek üzere ayrı bir birim oluşturulduğu,

■İşletmenin ürettiği ürünler kadar, tedarikçilerin de ürettiği ürünlerin geri dönüşebilir ve yenilenebilir enerji kaynakları ile üretilmiş olması gerektiği,

- İşletmenin, çevreye duyarlı işletme itibarına sahip bir işletme olmaya çabaladığı,
- İşletmenin, ürün ve ambalajlarının geri dönüştürülmesinde bayiler ve tedarikçileri ile iş birliği içinde bulunduğu,
- İşletmenin, ürünlerin tasarımında ve üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak, ürünleri mümkün olduğunca en az atıkla üretmeye çalıştığı,
- İşletmenin, yeşil politikaları benimsemiş, çevreye duyarlı tedarikçi bulmakta zorlandığı;
- Tutundurma faaliyetlerinde çevre dostu işletme itibarının vurgulanmasına çalışıldığı,
- Üretim süreçlerinde geri dönüştürülmüş maddelerin kullanılması maliyetleri düşürdüğü için daha fazla tercih edildiği,
- Ürünlerin tasarım ve üretim süreçlerinde çevreye duyarlı teknolojiler kullanıldığı,
- Ürünlerin ve ham maddelerin taşınması ve dağıtılmasında çevreye duyarlı araç ve yöntemler kullanıldığı,
- Ürünlerinin nakliyesinde çevreye duyarlılığın önemli bir etken olduğu görülmüştür.

2. İşletmede çevre mühendisi istihdam edilme durumuna göre;

- Çevre dostu işletme itibarının rekabet üstünlüğü getirdiğinin düşünüldüğü,
- Çevre kirliliği en çok ürünlerin taşınması ve dağıtılması sırasında ortaya çıkmadığı,
- Günümüzde çevre bilincine sahip müşteriler yeşil ürünlere benzerine nazaran belli bir miktar daha fazla para ödemeye hazır olmadığı,
- İşletme, ürünlerin tasarımında ve üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak, ürünleri mümkün olduğunca en az atıkla üretmeye çalışmadığı,
- İşletmede ürünlerin tasarım ve üretim süreçlerinde çevreye duyarlı teknolojiler kullanıldığı,
- İşletmenin muhasebe sisteminde çevreyle ilgili maliyetleri izlemek üzere ayrı bir birim oluşturulduğu,
- İşletmenin ürettiği ürünler kadar; tedarikçilerin de ürettiği ürünlerin geri dönüşebilir ve yenilenebilir enerji kaynakları ile üretilmiş olmasının gerekmediği,
- İşletmenin, çevreye duyarlı işletme itibarına sahip olmaya çabaladığı,
- İşletmenin, ürün ve ambalajlarının geri dönüştürülmesinde bayiler ve tedarikçileri ile iş birliği içinde bulunduğu,
- İşletmenin, yeşil politikaları benimsemiş, çevreye duyarlı tedarikçi bulmakta zorlanmadığı,
- Tutundurma faaliyetlerinde çevre dostu işletme itibarının vurgulanmasına çalışıldığı,
- Üretim süreçlerinde geri dönüştürülmüş maddelerin kullanılmasının maliyetleri düşürdüğü için daha fazla tercih edildiği,
- Ürünlerin ve ham maddelerin taşınması ve dağıtılmasında çevreye duyarlı araç ve yöntemler kullanıldığı,
- Ürünlerinin nakliyesinde çevreye duyarlılığın önemli bir etken olmadığı görülmüştür.

3. İşletmede AR-GE birimi varlığına göre;

- Çevre kirliliğinin en çok ürünlerin taşınması ve dağıtılması sırasında ortaya çıkmadığı,
- Günümüzde çevre bilincine sahip müşterilerin yeşil ürünlere benzerine nazaran belli bir miktar daha fazla para ödemeye hazır olduğu,

- İşletmede ürünlerin tasarım ve üretim süreçlerinde çevreye duyarlı teknolojiler kullanıldığı,
 - İşletmenin muhasebe sisteminde çevreyle ilgili maliyetleri izlemek üzere ayrı bir birim oluşturulduğu,
 - İşletmenin ürettiği ürünler kadar; tedarikçilerin de ürettiği ürünlerin geri dönüşebilir ve yenilenebilir enerji kaynakları ile üretilmiş olması gerektiği,
 - İşletmenin, çevreye duyarlı işletme itibarına sahip olmaya çabaladığı,
 - İşletmeye çevre dostu işletme itibarının rekabet üstünlüğü getirdiği düşünüldüğü
 - Tutundurma faaliyetlerinde çevre dostu işletme itibarının vurgulanmasına çalışıldığı,
 - Üretim süreçlerinde geri dönüştürülmüş maddelerin kullanılmasının maliyetleri düşürdüğü için daha fazla tercih edildiği,
 - Ürün ve ambalajlarının geri dönüştürülmesinde bayiler ve tedarikçileri ile iş birliği içinde bulunduğu
 - Ürünlerin tasarımında ve üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak, ürünleri mümkün olduğunca en az atıkla üretmeye çalıştığı,
 - Ürünlerin ve ham maddelerin taşınması ve dağıtılmasında çevreye duyarlı araç ve yöntemler kullanıldığı,
 - Ürünlerinin nakliyesinde çevreye duyarlılığın önemli bir etken olduğu,
 - Yeşil politikaları benimsemiş, çevreye duyarlı tedarikçi bulmakta zorlanmadığı görülmüştür.
4. İşletmede çevre denetim sistemi varlığına göre;
- Çevre kirliliğinin en çok ürünlerin taşınması ve dağıtılması sırasında ortaya çıkmadığı,
 - Günümüzde çevre bilincine sahip müşteriler yeşil ürünlere benzerine nazaran belli bir miktar daha fazla para ödemeye hazır olduğu,
 - İşletmede ürünlerin tasarım ve üretim süreçlerinde çevreye duyarlı teknolojiler kullanıldığı,
 - İşletmenin muhasebe sisteminde çevreyle ilgili maliyetleri izlemek üzere ayrı bir birim oluşturulduğu,
 - İşletmenin ürettiği ürünler kadar; tedarikçilerin de ürettiği ürünlerin geri dönüşebilir ve yenilenebilir enerji kaynakları ile üretilmiş olması gerektiği,
 - İşletmenin, çevreye duyarlı işletme itibarına sahip olmaya çabaladığı,
 - İşletmeye çevre dostu işletme itibarının rekabet üstünlüğü getirdiğinin düşünüldüğü
 - Tutundurma faaliyetlerinde çevre dostu işletme itibarının vurgulanmasına çalışıldığı,
 - Üretim süreçlerinde geri dönüştürülmüş maddelerin kullanılması maliyetleri düşürdüğü için daha fazla tercih edildiği,
 - Ürün ve ambalajlarının geri dönüştürülmesinde bayiler ve tedarikçileri ile iş birliği içinde bulunduğu,
 - Ürünlerin tasarımında ve üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak, ürünleri mümkün olduğunca en az atıkla üretmeye çalıştığı,
 - Ürünlerin ve ham maddelerin taşınması ve dağıtılmasında çevreye duyarlı araç ve yöntemler kullanıldığı,
 - Ürünlerinin nakliyesinde çevreye duyarlılığın önemli bir etken olduğu,

■Yeşil politikaları benimsemiş, çevreye duyarlı tedarikçi bulmakta zorlandığı görülmüştür.

5. İşletmede atık yönetim sistemi varlığına göre;

■Çevre kirliliğinin en çok ürünlerin taşınması ve dağıtılması sırasında ortaya çıkmadığı,

■Günümüzde çevre bilincine sahip müşteriler yeşil ürünlere benzerine nazaran belli bir miktar daha fazla para ödemeye hazır olmadığı,

■İşletme, ürünlerin tasarımında ve üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak, ürünleri mümkün olduğunca en az atıkla üretmeye çalıştığı,

■İşletme, yeşil politikaları benimsemiş, çevreye duyarlı tedarikçi bulmakta zorlandığı,

■İşletmede ürünlerin tasarım ve üretim süreçlerinde çevreye duyarlı teknolojiler kullanıldığı,

■İşletmenin muhasebe sisteminde çevreyle ilgili maliyetleri izlemek üzere ayrı bir birim oluşturulduğu,

■İşletmenin ürettiği ürünler kadar; tedarikçilerin de ürettiği ürünlerin geri dönüşebilir ve yenilenebilir enerji kaynakları ile üretilmiş olması gerektiği,

■İşletmenin, çevreye duyarlı işletme itibarına sahip olmaya çabaladığı,

■İşletmeye çevre dostu işletme itibarının rekabet üstünlüğü getirdiğinin düşünüldüğü

■Tutundurma faaliyetlerinde çevre dostu işletme itibarının vurgulanmasına çalışıldığı,

■Üretim süreçlerinde geri dönüştürülmüş maddelerin kullanılması maliyetleri düşürdüğü için daha fazla tercih edildiği,

■Ürün ve ambalajlarının geri dönüştürülmesinde bayiler ve tedarikçileri ile iş birliği içinde bulunduğu,

■Ürünlerin ve ham maddelerin taşınması ve dağıtılmasında çevreye duyarlı araç ve yöntemler kullanıldığı,

■Ürünlerinin nakliyesinde çevreye duyarlılığın önemli bir etken olduğu görülmüştür.

6. İşletmenin uyguladığı bir geri dönüşüm programı ve sistemi varlığına göre;

■Çevre kirliliğinin en çok ürünlerin taşınması ve dağıtılması sırasında ortaya çıkmadığı,

■Günümüzde çevre bilincine sahip müşteriler yeşil ürünlere benzerine nazaran belli bir miktar daha fazla para ödemeye hazır olmadığı,

■İşletme, ürün ve ambalajlarının geri dönüştürülmesinde bayiler ve tedarikçileri ile iş birliği içinde bulunduğu,

■İşletmede ürünlerin tasarım ve üretim süreçlerinde çevreye duyarlı teknolojiler kullanıldığı,

■İşletmenin muhasebe sisteminde çevreyle ilgili maliyetleri izlemek üzere ayrı bir birim oluşturulduğu,

■İşletmenin ürettiği ürünler kadar; tedarikçilerin de ürettiği ürünlerin geri dönüşebilir ve yenilenebilir enerji kaynakları ile üretilmiş olması gerektiği,

■İşletmenin, çevreye duyarlı işletme itibarına sahip olmaya çabaladığı,

■İşletmenin, tutundurma faaliyetlerinde çevre dostu işletme itibarının vurgulanmasına çalıştığı,

■İşletmenin, ürünlerin tasarımında ve üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak, ürünleri mümkün olduğunca en az atıkla üretmeye çalıştığı,

- İşletmenin, ürünlerinin nakliyesinde çevreye duyarlılık önemli bir etken olduğu,
- İşletmeye çevre dostu işletme itibarının rekabet üstünlüğü getirdiğinin düşünüldüğü
- Üretim süreçlerinde geri dönüştürülmüş maddelerin kullanılması maliyetleri düşürdüğü için daha fazla tercih edildiği,
- Ürünlerin ve ham maddelerin taşınması ve dağıtılmasında çevreye duyarlı araç ve yöntemler kullanıldığı,
- Yeşil politikaları benimsemiş, çevreye duyarlı tedarikçi bulmakta zorlandığı görülmüştür.

Bu bulgulara bakarak, işletmenin çevre stratejileri varlığının, yeşil pazarlama uygulamaları ve yeşil pazarlama karması unsurlarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiğini söylemek mümkündür.

İşletmenin çevre stratejileri varlığının, çevre korumaya yönelik çalışmalarına göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini ölçmek için (Hipotez 2), işletme içerisinde işletmenin çevre politikasını belirleyen ve bu politikaların yürütülmesini sağlayan ayrı bir birim varlığına; çevre mühendisi istihdam edilmesi, AR-GE birimi; çevre denetim sistemi; atık yönetim sistemi; geri dönüşüm program ve sistemi varlığına göre işletmenin faaliyet, ürün ve hizmetlerden kaynaklanan çevre boyutları; çevre yönetiminin işletme için önemi; çevre korumaya yönelik çalışmalarının yeterliliği, AR-GE çalışmaları, atıklarla ilgili arıtma tesisi kullanımı ve sivil toplum işletmeleri ile ortak çalışmaları karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular şu şekilde açıklanabilir:

1. İşletme içerisinde işletmenin çevre politikasını belirleyen ve bu politikaların yürütülmesini sağlayan ayrı bir birim varlığına göre;

- Çevre yönetiminin işletme için önemli olduğu,
- İşletmenin çevre korumaya yönelik çalışmalarının yeterli olduğu,
- İşletmenin çevrecilikle ilgili sivil toplum kuruluşları ile ortak çalışmalar yaptığı,
- İşletmenin çevreyle ilgili AR-GE çalışmaları yaptığı,
- İşletmenin faaliyet, ürün ve hizmetlerden kaynaklanan çevre boyutlarının belirlendiği,
- İşletmenin her türlü atıklarla ilgili arıtma tesisi kullandığı görülmüştür.

2. İşletmede çevre mühendisi istihdam edilme durumuna göre;

- Çevre yönetiminin işletme için önemli olduğu,
- İşletmenin çevre korumaya yönelik çalışmalarının yeterli olduğu,
- İşletmenin çevrecilikle ilgili sivil toplum işletmeleri ile ortak çalışmalar yaptığı,
- İşletmenin çevreyle ilgili AR-GE çalışmaları yaptığı,
- İşletmenin faaliyet, ürün ve hizmetlerden kaynaklanan çevre boyutlarının belirlendiği,
- İşletmenin her türlü atıklarla ilgili arıtma tesisi kullandığı görülmüştür.

3. İşletmede AR-GE birimi varlığına göre;

- Çevre yönetiminin işletme için önemli olmadığı,
- İşletmenin çevre korumaya yönelik çalışmalarının yeterli olduğu,
- İşletmenin çevrecilikle ilgili sivil toplum işletmeleri ile ortak çalışmalar yaptığı,
- İşletmenin çevreyle ilgili AR-GE çalışmaları yaptığı,
- İşletmenin faaliyet, ürün ve hizmetlerden kaynaklanan çevre boyutlarının belirlendiği,

- İşletmenin her türlü atıklarla ilgili arıtma tesisi kullandığı görülmüştür.
4. İşletmede çevre denetim sistemi varlığına göre;
- Çevre yönetiminin işletme için önemli olduğu,
 - İşletme çevrecilikle ilgili sivil toplum işletmeleri ile ortak çalışmalar yaptığı,
 - İşletmenin çevre korumaya yönelik çalışmalarının yeterli olduğu,
 - İşletmenin çevreyle ilgili AR-GE çalışmaları yaptığı,
 - İşletmenin faaliyet, ürün ve hizmetlerden kaynaklanan çevre boyutlarının belirlendiği,
 - İşletmenin her türlü atıklarla ilgili arıtma tesisi kullandığı,
5. İşletmede atık yönetim sistemi varlığına göre;
- Çevre yönetiminin işletme için önemli olduğu,
 - İşletme çevrecilikle ilgili sivil toplum işletmeleri ile ortak çalışmalar yaptığı,
 - İşletmenin çevre korumaya yönelik çalışmalarının yeterli olduğu,
 - İşletmenin çevreyle ilgili AR-GE çalışmaları yaptığı,
 - İşletmenin faaliyet, ürün ve hizmetlerden kaynaklanan çevre boyutları belirlendiği,
 - İşletmenin her türlü atıklarla ilgili arıtma tesisi kullandığı görülmüştür.
6. İşletmenin uyguladığı bir geri dönüşüm program ve sistem varlığına göre ;
- Çevre yönetiminin işletme için önemli olduğu,
 - İşletme çevrecilikle ilgili sivil toplum işletmeleri ile ortak çalışmalar yaptığı,
 - İşletmenin çevre korumaya yönelik çalışmalarının yeterli olduğu,
 - İşletmenin çevreyle ilgili ar-ge çalışmaları yaptığı,
 - İşletmenin faaliyet, ürün ve hizmetlerden kaynaklanan çevre boyutları belirlendiği,
 - İşletmenin her türlü atıklarla ilgili arıtma tesisi kullandığı görülmüştür.

Bu bulgulara dayanarak, işletmenin çevre stratejilerinin, işletmenin çevreye yönelik çalışmalarına göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiğini söylemek mümkündür.

İşletmenin çevre stratejileri varlığının, işletmenin çevreye karşı sorumlulukları ve müşteri ilişkilerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğini ölçmek için (Hipotez 4), işletme içerisinde işletmenin çevre politikasını belirleyen ve bu politikaların yürütülmesini sağlayan ayrı bir birim varlığı; çevre mühendisi istihdam edilmesi, ar-ge birimi ; çevre denetim sistemi ; atık yönetim sistemi ; geri dönüşüm program ve sistemi varlığına göre doğal çevreye karşı sorumluluğu ve işletme müşterine davranışları karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular şu şekilde açıklanabilir:

1. İşletme içerisinde işletmenin çevre politikasını belirleyen ve bu politikaların yürütülmesini sağlayan ayrı bir birim varlığına göre;

İşletmenin, doğal çevreye karşı sorumluluğu;

- Doğrudan mali gücü ile ilgilidir.
- İşletmenin ayakta kalabilmesi için hayati önem taşımaktadır.
- Müşterilere ve çalışanlara olan sorumluluğundan daha az önemli değildir.

İşletme Müşterileri;

- Artan bir biçimde çevre dostu ürün ve hizmet talep etmektedir.
- İşletme tarafından çevre politikaları konusunda bilgilendirilmiştir.
- İşletmeden çevre dostu olmasını beklemektedir.
- İşletmeye kendi çevre politikalarını açıkça bildirmiştir.

2. İşletmede çevre mühendisi istihdam etme durumuna göre;

İşletmenin doğal çevreye karşı sorumluluğu;

- Doğrudan işletmenin mali gücü ile ilgilidir.
- İşletmenin ayakta kalabilmesi için hayati önem taşımaktadır.
- Müşterilere ve çalışanlara olan sorumluluğundan daha az önemli değildir.

İşletme Müşterileri;

- Artan bir biçimde çevre dostu ürün ve hizmet talep etmektedir.
- İşletme tarafından çevre politikaları konusuna bilgilendirilmiştir.
- İşletmeden çevre dostu olmasını beklemektedir.
- İşletmeye kendi çevre politikalarını açıkça bildirmiştir.

3. İşletmede AR-GE birimi varlığına göre;

İşletmenin, doğal çevreye karşı sorumluluğu;

- Doğrudan işletmenin mali gücü ile ilgili değildir.
- İşletmenin ayakta kalabilmesi için hayati önem taşımamaktadır.
- Müşterilere ve çalışanlara olan sorumluluğundan daha az önemli değildir.

İşletme Müşterileri;

- Artan bir biçimde çevre dostu ürün ve hizmet talep etmemektedir.
- İşletme tarafından çevre politikaları konusunda bilgilendirilmiştir.
- İşletmeden çevre dostu olmasını beklememektedir.
- İşletmeye kendi çevre politikalarını açıkça bildirmiştir.

4. İşletmede çevre denetim sistemi varlığına göre;

İşletmenin, doğal çevreye karşı sorumluluğu;

- Doğrudan işletmenin mali gücü ile ilgilidir.
- İşletmenin ayakta kalabilmesi için hayati önem taşımaktadır.
- Müşterilere ve çalışanlara olan sorumluluğundan daha az önemli değildir.

İşletme Müşterileri;

- Artan bir biçimde çevre dostu ürün ve hizmet talep etmektedir.
- İşletme tarafından çevre politikaları konusunda bilgilendirilmiştir.
- İşletmeden çevre dostu olmasını beklemektedir.
- İşletmeye kendi çevre politikalarını açıkça bildirmiştir.

5. İşletmede atık yönetim sistemi varlığına göre;

İşletmenin, doğal çevreye karşı sorumluluğu;

- Doğrudan işletmenin mali gücü ile ilgili değildir.
 - İşletmenin ayakta kalabilmesi için hayati önem taşımaktadır
 - Müşterilere ve çalışanlara olan sorumluluğundan daha az önemli değildir
- İşletme Müşterileri;
- Artan bir biçimde çevre dostu ürün ve hizmet talep etmektedir.
 - İşletme tarafından çevre politikaları konusunda bilgilendirilmiştir.
 - İşletmeden çevre dostu olmasını beklemektedir.

- İşletmeye kendi çevre politikalarını açıkça bildirmiştir.

6. İşletmenin uyguladığı bir geri dönüşüm program ve sistem varlığına göre;

İşletmenin, doğal çevreye karşı sorumluluğu;

- Doğrudan işletmenin mali gücü ile ilgilidir.
 - İşletmenin ayakta kalabilmesi için hayati önem taşımaktadır.
 - Müşterilere ve çalışanlara olan sorumluluğundan daha az önemli değildir.
- İşletme Müşterileri;
- Artan bir biçimde çevre dostu ürün ve hizmet talep etmemektedir.
 - İşletme tarafından çevre politikaları konusunda bilgilendirilmiştir.
 - İşletmeden çevre dostu olmasını beklememektedir.
 - İşletmeye kendi çevre politikalarını açıkça bildirmiştir.

Bu, bulgulara bakarak, işletmenin çevre stratejileri varlığının, işletmenin çevreye karşı sorumlulukları ve müşteri ilişkilerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar gösterdiğini söylemek mümkündür.

İşletmenin yeşil pazarlama stratejilerinin, devletin çevreyle ilgili düzenlemeleri, tedarikçi ve paydaş ilişkileri ve işletmenin amaçlarına etkisi arasındaki ilişkiler (Hipotez 5-6-7) ise birlikte incelenerek, yeşil pazarlama stratejileri unsurları (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma) ile karşılaştırılmıştır. Buna göre;

■ Devletin çevre ile ilgili düzenlemeleri arasında pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu,

■ İşletmenin amaçlarına etkisi arasında pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu ve

■ Tedarikçi ve paydaş ilişkileri arasında pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

5. Sonuç ve Öneriler

Yeşil pazarlama kavramı, işletmeler açısından, sürdürülebilir pazarlama, çevre dostu ürün üretimi, kârlılık ve rekabet üstünlüğü için gittikçe daha ciddi hale gelmektedir. İşletmelerin nihai tüketicileri, çevreye ve çevreyi oluşturan bütün unsurlara karşı daha fazla bilinçlenmiştir. Bazı işletmeler ise yeşil pazarlamanın sosyal ve çevresel etkilerini keşfetmiştir. Bu işletmeler, gelecekte rakiplerine karşı daha üstün bir durumda olacaktır. Halen yeşil ürünler için daha fazla ödeme

yapabilecek olan tüketicilerin azımsanamaz varlığı, yeşil uygulamalara gidecek işletmelere cazip pazar imkânları sunmaktadır. Yeşil pazarlamayı benimsemenin şifresi, yöneticilerin çevre dostu ürünleri satın alarak, çevre korunmasına destek olan tüketicilere vereceği taahhütlerden geçmektedir. Bunun için gereken felsefe değişimi, işletmenin en alt biriminden en tepedeki çalışanların görev ve sorumluluklarına kadar uygulanması gerekmektedir. Bu noktada, yeşil pazarlama kavramının işletmedeki her faaliyetle bir bütün olduğu unutulmamalıdır. İşletme yöneticileri dış müşterilerde güven veren yeşil itibarı oluştururken, yeşil pazarlama düşüncesini öncelikle işletmenin iç müşterilerine kabul ettirilmesi ihtiyacını göz ardı etmemelidir.

Sınırlı kaynaklara rağmen, sürekli artan nüfus, iklim değişikliği, ormanların yok edilmesi, sera gazı salınımları, kuraklık ve açlık sorunlarıyla karşı karşıya kalan dünya, küreselleşme ile fiziksel sınırların kalktığı ticari faaliyetlerinde, yeşil pazarlama uygulamaları ve yeşil pazarlama stratejilerini kullanan işletmeler sayesinde bu sorunların çözümü ve sürdürülebilir değişimi devam ettirebilmek için benzersiz bir yetkinlik kazanacaktır. Fiyat, ürün/hizmet çeşitliliği ve satış sonrası müşteri memnuniyeti konusunda yaşanan yoğun rekabette öne çıkmak isteyen işletmeler için, yeşil pazarlama stratejileri en önemli yol gösterici olacaktır.

Araştırmada, işletmelere yol gösteren sonuçlara ulaşılmıştır. Bir geri dönüşüm programına, Ar-Ge birimine, çevre denetimi ve atık yönetimi sistemine sahip işletmelerin, söz konusu özelliklere sahip olmayan işletmelere göre, atık üretimini azaltma, yenilenebilir enerji ve çevreye duyarlı teknolojileri kullanma, etkin paydaş iletişimi, çevre dostu kurum imajı ve geri dönüşüm faaliyetlerinde daha başarılı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla, çevre denetimi, atık yönetim sistemi, geri dönüşüm programı ve ar-Ge birimine sahip olmak da, yeşil pazarlama uygulamaları ve yeşil pazarlama karması unsurları için belirleyici unsurlardır.

Öte yandan bazı işletmeler, çevre politikalarını yöneten ayrı bir birim, ar-Ge bölümü, geri dönüşüm programı, çevre denetim ve atık yönetim sistemi kurmakta, çevre mühendisi istihdam etmektedir. Bu işletmeler, çevrecilikle ilgili sivil toplum kuruluşları ile daha fazla ortaklığa gitmekte, çevreyle ilgili daha fazla Ar-Ge çalışmaları yapmakta, atıklar için daha fazla arıtma tesisi kullanmaktadır. Bu nokta, çevre korumaya yönelik çalışmalarda, yeşil çevre stratejileri kullanımının önemine işaret etmektedir.

Ayrıca, çevre politikalarını yöneten ayrı bir birim, çevre denetim ve atık yönetim sistemine sahip, çevre mühendisi istihdam eden işletmelerin müşterileri; çevre politikaları konusunda bilgilendirilmiş, artan bir biçimde çevre dostu ürün ve hizmet talep etmekte, işletmeden çevre dostu olmasını beklemektedir. Söz konusu işletmelerin doğal çevreye karşı sorumluluğu, doğrudan işletmenin mali gücü ile ilgili, ayakta kalabilmesi için hayati önem taşımakta ve müşterileri veya çalışanlarına olan sorumluluğundan daha az önemli olmaktadır. Bu sonuçlar ise, çevre stratejileri varlığının, işletmenin çevreye karşı sorumlulukları ve müşteri ilişkilerindeki önemini ortaya koymaktadır. Nicel analiz sonuçları ile elde edilen bir diğer önemli çıkarım ise, yeşil pazarlama stratejileri kullanımının, devletin çevre ile ilgili düzenlemeleri, tedarikçi veya paydaş ilişkileri ve işletmenin amaçlarını olumlu olarak etkilemesidir.

Sonuç olarak bu değerlendirmeler ışığında, işletmelerde çevre politikalarını izlemek için ayrı bir birim oluşturmanın, çevre mühendisi istihdam etmenin, bir geri dönüşüm programı, atık yönetimi ve çevre denetimi sistemi ile ar-Ge bölümüne sahip olmanın, işletmelerin yeşil pazarlama uygulamaları, yeşil pazarlama karması unsurları, çevreye karşı sorumlulukları ve müşteri ilişkilerinde belirleyicidir. Bununla birlikte, işletmelerin yeşil pazarlama stratejileri ile devletin çevreyle ilgili düzenlemeleri, paydaş ilişkileri ve işletme amaçları birbirlerini olumlu olarak etkilemektedir.

Kaynakça

Araç, E. (2014). Paydaşların Yeşil Pazarlama Uygulamalarına İlişkin Algısı: Çimento Sektörü Örneği, Çağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Mersin.

Chandler, A. D. Jr. (1962). Strategy And Structure: Chapters In The History Of The American Enterprise, Massachusetts Institute of Technology Cambridge, The MIT Press

Chen, Y-S ve Chang, C- H. (2013). Towards Green Trust: The Influences Of Green Perceived Quality, Green Perceived Risk And Green Satisfaction, *Management Decision*, 51(1), <https://doi.org/10.1108/00251741311291319>, 63-82.

Cronin J. J. Jr., Smith, J.S., Gleim M. R., Ramirez E. ve Martinez J. D. (2011). Green Marketing Strategies: An Examination Of Stakeholders And The Opportunities They Present, *Journal Of The Academy Of Marketing Science*, Vol:39, No:1, <https://doi.org/10.1007/s11747-010-0227-0>, 158-178.

Crane, A. (1998) Exploring Green Alliances, *Journal Of Marketing Management*, No: 14, Issue: 6, <https://doi.org/10.1362/026725798784867734>, 559-579.

Do Paço, A. ve Raposo, M. (2009). Green Segmentation: An Application To The Portuguese Consumer Market, *Marketing Intelligence ve Planning*, Vol:27 No:3, <https://doi.org/10.1108/02634500910955245>, 364-379

D'Souza, C., Taghian, M., Sullivan-Mort, G. ve Gilmore, A. (2015). An Evaluation Of The Role Of Green Marketing And A Firm's Internal Practices For Environmental Sustainability, *Journal Of Strategic Marketing*, Vol:23, No:7, <https://doi.org/10.1080/0965254X.2014.1001866>, 600-615.

Duquesne University, Department of Mathematics and Computer Science, Validity, <http://www.mathcs.duq.edu/~packer/Courses/Psy624/test.html> ,2019, Erişim Tarihi:15.01.2019

Family Business Experts, Green Management Strategies, <http://www.familybusiness-experts.com/green-management-strategies.html> ,2018, Erişim Tarihi: 23.12.2018

Fargnoli, M., Minicis M. D. ve Tronci, M. (2012). Product's Life Cycle Modelling For Eco Designing Product-Service Systems, *International Design Conference - Design 2012*, Dubrovnik - Croatia, May 21 - 24, 869-878.

Günsel, N., Lecture 11: Factor Analysis Using SPSS, http://docs.neu.edu.tr/staff/nil.gunsel/Lecture%2011_31.pdf ,2018, Erişim Tarihi: 17.12.2018

Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2016). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Felsefe- Yöntem - Analiz, 3.Baskı. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Hartmann, P., Ibanez, V. A. ve Sainz, F. J. F. (2005). Green Branding Effects On Attitude: Functional Versus Emotional Positioning Strategies, *Marketing Intelligence ve Planning*, Vol:23 No:1, <https://doi.org/10.1108/02634500510577447> 9-29.

Holt, E. A. ve Holt M. (1997). Green Pricing Guide, The Regulatory Assistance Project, <https://www.raponline.org>, 1-129.

Kemp, R. ve Pearson, P. (2007). Final Report of The MEI Project Measuring Eco-Innovation, Brussels, DG Research of the European Commission, Eurostat, the European Environment Agency (EEA) and the Joint Research Center (JRC) of the European Commission.

Knox, R. (2012). Strategy and Tactics, *The Finnish Yearbook of International Law*, Volume 21, December 13, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1921759>, 193-229

Kotler, P. (1995). *Marketing Management: Analysis, Planning, Implementation and Control*, 9th edition, NJ: Prentice Hall, Englewood Cliffs.

Rex, E. ve Baumann, H. (2007). Beyond Ecolabels: What Green Marketing Can Learn from Conventional Marketing, *Journal of Cleaner Production*, Volume 15, Issue 6, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2006.05.013> , 567-576.

Rodrigue, J.P., Slack, B. ve Comtois, C. (2001). Green Logistics The Paradoxes of, Eds: A. Brewer, K. Button ve D. Hensher, *The Handbook of Logistics and Supply-Chain Management*, Handbooks in Transport 2, 1-11, London, Pergamon/Elsevier.

Sage Publications Inc., Evaluating The Characteristics Of Data, https://us.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/70453_Pett_Chapter_3.pdf , 2016, Erişim Tarihi: 18.12.2018

Sharma, B. (2016). A Focus on Reliability in Developmental Research Through Cronbach's Alpha Among Medical, Dental and Paramedical Professionals, *Asian Pacific Journal Of Health Sciences*, No: 3(4), <https://doi.org/10.1016/j.indmarman.2008.11.005>, 271-278

Shi, Y. ve Yang, Y. (2018). Critical Factors to Green Marketing Strategies Implementation of Chinese Enterprises, *Journal of Marketing Development and Competitiveness*, West Palm Beach Vol. 12, Iss. 2, Jul , 76-93

Solvalier, I. (2010). Green Marketing Strategies-Case Study About ICA Group AB, Master Thesis in Business Administration and Economics Degree, Karlstad University Karlstad Business School, Karlstad, Sweden.

Statistics Solutions, Factor Analysis,2018. <https://www.statisticssolutions.com/factoranalysis-sem-factor-analysis/> , Erişim Tarihi: 14.12.2018

Statistics How To, Weighting Factor, Statistical Weight and Weight Functions: Definition, Uses, <https://www.statisticshowto.datasciencecentral.com/weightingfactor/>, August 12, 2015, Erişim Tarihi: 25.02.201

Tavakol, M. ve Dennick, R. (2011). Making Sense Of Cronbach's Alpha, *International Journal Of Medical Education*, Vol: 2, DOI: 10.5116/ijme.4dfb.8dfd, ISSN: 2042-6372, 2011, 53-55.

Turhan, S. (2010). Turizm İşletmelerinde Yeşil Pazarlama: Marmaris Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi, Muğla

Wang, H.J. (2017). A Brand-Based Perspective On Differentiation Of Green Brand Positioning: A Network Analysis Approach, *Management Decision*, Vol. 55, No. 7, <https://doi.org/10.1108/MD-04-2016-0251> , 1460-1475

Yılmazsoy, B. ve Schmidbauer, H. (2015). Green Segmentation: A CrossNational Study, *Marketing Intelligence ve Planning*, Vol:33 No:7, <https://doi.org/10.1108/MIP-12-2013-0201>, 981-100.

Yücel, Z. ve Koç, M. (2011). The Relationship Between The Prediction Level Of Elementary School Students Math Achievement By Their Math Attitudes And Gender, *Elementary Education Online*, 10(1), <http://ilkogretim-online.org.tr>, 133-143.

Yüzer, A. F., Ağaoğlu, E., Tatlıdil, H., Özmen, A. ve Şıklar, E. (2006). İstatistik, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No:1448, Açıköğretim Fakültesi Yayını No:771, 3. Baskı, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, Eylül

Ek 1: Ankette Kullanılan Ölçeklerin Faktör Analizi Sonuçları

	Faktör Ağırlığı	Faktör Açıklayıcılığı	Güvenilirlik
İşletmede ürünlerin tasarım ve üretim süreçlerinde çevreye duyarlı teknolojiler kullanılmaktadır	0,823	60,911	0,839
İşletmenin ürettiği ürünler kadar; tedarikçilerin de ürettiği ürünlerin geri dönüştürülebilir ve yenilenebilir enerji kaynakları ile üretilmiş olması gerekir	0,756		
İşletme, yeşil politikaları benimsemiş, çevreye duyarlı tedarikçi bulmakta zorlanmaktadır	0,687		
İşletme, ürünlerin tasarımında ve üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanarak, ürünleri mümkün olduğunca en az atıkla üretmeye çalışmaktadır	0,851		
İşletme, ürün ve ambalajlarının geri dönüştürülmesinde bayiler ve tedarikçileri ile işbirliği içinde bulunmaktadır	0,776		
KMO:0,827 Bartlett Kikare:1252,396 Sd:653 P:0,000			
İşletmenin muhasebe sisteminde çevreyle ilgili maliyetleri izlemek üzere ayrı bir birim oluşturulmuştur	0,842	68,603	0,770
Üretim süreçlerinde geri dönüştürülmüş maddelerin kullanılması maliyetleri düşürdüğü için daha fazla tercih edilmektedir	0,837		
Günümüzde çevre bilincine sahip müşteriler yeşil ürünlere benzerine nazaran belli bir miktar daha fazla para ödemeye hazırdır	0,805		
KMO: 0,696 Bartlett Kikare:515,284 Sd:653 P:0,000			
İşletme, ürünlerinin nakliyesinde çevreye duyarlılık önemli bir etkidir	0,863	67,851	0,762
Çevre kirliliği en çok ürünlerin taşınması ve dağıtılması sırasında ortaya çıkmaktadır	0,785		
Ürünlerin ve ham maddelerin taşınması ve dağıtılmasında çevreye duyarlı araç ve yöntemler kullanılmaktadır	0,821		
KMO:0,677 Bartlett Kikare:506,963 Sd:653 P:0,000			
İşletme, tutundurma faaliyetlerinde çevre dostu işletme itibarının vurgulanmasına çalışmaktadır	0,901	79,55	0,870
İşletmeye çevre dostu işletme itibarının rekabet üstünlüğü getirdiği düşünülmektedir	0,876		
İşletme, çevreye duyarlı işletme itibarına sahip bir firma olma çabasıdadır	0,899		
KMO: 0,737 Bartlett Kikare: 980,183 Sd:653 P:0,000			
Çalışanlara ve müşterilere çevre korumanın önemini anlatmak konusunda işletme çok ciddi çaba göstermektedir	0,951	90,934	0,950
Faaliyetlerin her alanında çevresel farkındalığa teşvik etmek konusunda işletme çok ciddi çaba göstermektedir	0,968		
Çevre koruma bilincinin temel kurum değeri olmasını sağlamak konusunda işletme çok ciddi çaba göstermektedir	0,941		
KMO: 0,753 Bartlett Kikare: 2011,357 Sd: 653 P:0,000			
İşletmenin doğal çevreye karşı sorumluluğu;			
doğrudan mali gücü ile ilgilidir	0,791	61,199	0,681
müşterilere/çalışanlara olan sorumluluğundan daha az önemlidir	0,779		
işletmenin hayatta kalabilmesi için hayati önem taşımaktadır	0,776		
KMO: 0,667 Bartlett Kikare: 309,213 Sd: 653 P: 0,000			
İşletme müşterileri ;			
işletme tarafından çevre politikaları konusunda bilgilendirilmiştir	0,884	80,474	0,919
işletmeye kendi politikalarını açıkça bildirmiştir	0,898		
artan bir biçimde çevre dostu ürün/hizmet talep etmektedir	0,914		
işletmeden çevre dostu olmasını beklemektedir	0,892		
KMO:0,782 Bartlett Kikare: 2036,393 Sd:653 P:0,000			
Devletin çevre ile ilgili düzenlemeleri ;			
işletmenin çevre stratejisini büyük ölçüde etkilemektedir	0,851	79,002	0,911
işletmenin devam eden büyümesini etkilemiştir	0,901		
işletmenin çevresel uygulamalarının temel yöneteni olmuştur	0,919		
sektörümüzde giderek güçlenmiştir	0,883		
KMO: 0,837 Bartlett Kikare: 1807,228 Sd: 653 P:0,000			
Yeşil pazarlama stratejileri izleyerek işletme ;			
güçlü maliyet üstünlüğü elde edecektir	0,902	85,916	0,959
kârlı yeni pazarlara girecek ve yeni müşteriler elde edecektir	0,940		
mevcut müşterilerine satışlarını arttıracaktır	0,942		
pazar payını arttıracaktır	0,947		
rakiplerine göre ürün/hizmetlerini farklılaştıracaktır	0,903		
KMO: 0,890 Bartlett Kikare: 3816,617 Sd: 653 P:0,000			

Okul Öncesi Dönemde Mizaç ve Oyun Davranışları Arasındaki İlişkinin ve Oyun Davranışını Etkileyen Bazı Faktörlerin İncelenmesi

Sibel YOLERİ^{**1}, Gamzegül TETİK²

¹Doç. Dr., sibel.yoleri@idu.edu.tr, TR

²Ar.Gör., Uşak Üniversitesi, TR

***Sorumlu Yazar / Corresponding: e-mail: sibel.yoleri@idu.edu.tr ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7802-2352>*

Geliş Tarihi/Received: 08.02.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 05.05.2020

e-Yayın/e-Printed: 28.06.2020

ÖZET

Bu araştırmanın amacı okul öncesi dönemde çocukların mizaç özellikleri ile oyun davranışları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve oyun davranışına etki eden faktörlerin belirlenmesidir. Çalışma grubu 251 çocuktan (128 kız (%51); 123 erkek (%49), ortalama yaş 5 yaş 8 ay) oluşmuştur. Araştırmada veri toplama araçları olarak “Çocuklar İçin Kısa Mizaç Ölçeği” ve “36-71 Aylık Çocuklar İçin Oyun Davranış Ölçeği” kullanılmıştır. Araştırmada veriler çocukların anneleri ve onların öğretmenlerinden elde edilmiştir. Öğretmenler 36-71 aylık Çocuklar İçin Oyun Davranış Ölçeğini, çocukların anneleri ise Çocuklar İçin Kısa Mizaç Ölçeğini doldurmuştur. Tüm çocuklar normal gelişim göstermektedir. Araştırmanın sonucunda, okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların sosyal oyun davranışlarını sıklıkla, paralel oyun davranışlarını ara sıra, sessiz davranış ve tek başına oyun davranışlarını nadiren, itiş kakışlı oyun davranışlarını neredeyse hiç sergilemedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucunda, mizaç alt boyutlarından tepkisellik ve sıcakkanlılık/utangaçlık ile sosyal oyun, tek başına oyun ve itiş-kakışlı oyun arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Öte yandan mizacın sebat alt boyutu ile sessiz davranış ve itiş-kakışlı oyun arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Erkek çocukların kız çocuklara göre itiş kakış oyun davranışlarını daha çok sergiledikleri belirlenmiştir. Araştırmanın sonucuna göre 49-60 aylık çocuklar daha fazla sessiz davranış sergilemektedir. Çocukların oyun davranışlarının kardeş sayısı değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mizaç, Oyun davranışı, Okul öncesi dönem

Investigation of the Relationship between Temperament and Play Behavior and Some Factors Affecting Play Behavior in Preschool Period

ABSTRACT

The purpose of this study is to determine the relationship between temperament traits and play behavior of children and factors affecting play behavior in the preschool period. The sample group of the study consisted of 251 children (128 females (%51); 123 males (%49), Mage=5.8 years) aged 4-6. Participants were selected using random sampling. Data of the study was collected by Play Behavior Scale for Children Aged 36-71 Months developed by Metin Aslan (2017) and The Short Temperament Scale for Children developed by Prior, Sanson & Oberklaid (1989). Teachers of the children were asked to complete the “Play Behavior Scale for Children Aged 36-71 Months” for each child in their classroom. Also, parents were asked to complete Short Temperament Scale for Children to determine the temperament traits of their child. All children included in the study displayed normal development. As a result of the study, it was concluded that children who attend preschool education institutions frequently exhibit social play behaviors, occasionally exhibit parallel play behaviors, sometimes exhibit reticence and solitary play behavior, almost never exhibit rough tumble play behaviors. The results of the study showed that there was a statistically significant and positive relationship between the child temperament traits “reactivity” and “approach/withdrawal” and the dimension of social play, solitary play, and rough tumble play. On the other hand, there was a significant and negative relationship between reticence behavior and rough tumble, and “persistence” sub-dimension of temperament. It was concluded that boys exhibit rough tumble play behaviors more than girls. According to the result of the research, children’s reticence play at the age of 49-60 is higher than that at the age of 61-71. But children’s play behaviors do not differ significantly according to number of siblings.

Keywords: Temperament, Play behavior, Preschool period

1. Giriş

İnsan yaşamında önemli bir yere sahip olan oyunun, çocuğun bilişsel ve sosyal-duygusal gelişimi başta olmak üzere dil ve iletişim becerilerini de içeren tüm gelişim alanlarını desteklediği ve katkıda bulunduğu bilinmektedir (Tuğrul, 2013). Erken çocukluk dönemi ve oyun terimi birbiriyle yakından ilişkilidir. Çocuklar bilgiyi içselleştirme, uyarılma ve inşa yoluyla kazanırlar. Erken çocukluk döneminde bilginin kazanımında oyunun rolü oldukça büyüktür. Oyun sadece çocukların zaman geçirmek için yaptıkları bir etkinlik değil aynı zamanda bilişsel, fiziksel ve sosyal yetkinliklerinin gelişimi için gereklidir (Casby, 2003; Denham ve diğ., 2001; Göncü, Mistry ve Moiser, 2000; Lindsey ve Colwell, 2003). Oyun çocukların duygularını, düşüncelerini, hayallerini başka kişi ve nesnelere transfer edebildiği duygusal duyarlılığı geliştirdiği en zengin iletişim ortamıdır. Oyunun çocuğun iç dünyasını yansıtıcı özelliği, çocuğun kendini güvende hissedebileceği bir ortam bulmasına neden olur (Ailwood, 2010). Okul öncesi çocuklar sosyal dünyayla ilgili ilk adımlarını akranlarıyla bir araya geldikleri okul öncesi ortamlarda atmaktadırlar. Bu sosyal ortamda, akranlarla ilk ilişkiler oyunla başlar. Oyun, okul öncesi dönem çocuklarının akranlarıyla sosyal olarak etkileşime girdiği birincil etkinliktir (Rose-Krosner, 1997). Okul öncesi dönemde kurulan olumlu akran ilişkileri başarılı bir sosyal etkileşim ile ilişkilidir (Fantuzzo ve diğ., 2004). Oyun, sosyal ve sosyal-bilişsel becerilerini ortaya çıkarabilen doğal bir araçtır. Oyun davranışlarının türleri ve içeriği ve akranlarıyla etkileşim düzeyinin yanı sıra oyun sırasındaki beceri ve motivasyon da önemlidir. Küçük çocuklar farklı oyun türlerinde farklı etkileşimler gösterir (Baldry ve Farrington, 1999; Fekkes, Pijpers ve Verloove-Vanhorick, 2005).

Erken çocukluk döneminde çocuklar büyüme gelişme sürecinde kendi var oluşunu oyunla gerçekleştirir. Oyun sırasında çocuklar kızmak, sevinmek, mutlu olmak, üzölmek, kıskanmak, merak etmek vb. gibi çok sayıda duygu ile yüzleşirler. Aslında bunlar günlük hayatta da diğeri insanlarla etkileşimlerinde gözlemledikleri ve yaşadıkları duygulardır. Oyun süreci çocukların kendi duygularını anlaması kadar başkalarının duyguları olduğunu da farkına varması için etkileşimli bir ortamdır. Böylece çocuklar neye kızacaklarını, sevineceklerini, üzöleceklerini anlayarak kendi değerler sistemlerini de oluşturmaya başlarlar (Christie ve Roskos, 2006). Özellikle erken çocukluk döneminde çocuğun bilişsel gelişimi, yaşı ve kişilik özellikleri gibi faktörler oyun tercihleri üzerinde doğrudan etki edebilmektedir.

Oyun sürecinde meydana gelen davranışlar çocuğun mizaç özelliklerinden duygusal düzenleme becerilerine, sosyal bilişsel becerilerinden zihin kuramına kadar farklı gelişimsel alanda görölen davranışlarla ilişkili olmaktadır (Metin Aslan, 2017). Her çocuk farklı mizaç yapılarıyla dünyaya gelir. Mizaç doğuştan gelen, uyaranlara karşı verdiğimiz dış ve iç tepkilerimizin davranışlarımıza yansıma şeklidir (Li, Ma ve Li, 2014). Çocuk mizacı kişiliğin, duygusallığın ve sosyal davranışın temel bir bileşeni olarak kabul edilir (Rothbart, Ahadi ve Evans, 2000). Mizacın genetik olarak etkilenmiş, doğumda belirgin ve yaşam boyu görece sabit bir özellik olarak tanımlanması konusunda genel bir anlayış olmasına karşın kavramsallaştırılması ve ölçölmesi konusunda araştırmacılar arasında büyük farklılıklar mevcuttur (Buss ve Plomin, 1984; Goldsmith ve diğ., 1987; Sanson, Hemphill ve Smart, 2002). Bazı araştırmacılar mizacın tepkisellik ve düzenlemeyi içeren iki sistemli bir yapı olarak kavramsallaştırıldığı etkileşimli bir çerçeveyi tanımlamaktadır (Rudasill ve Rimm-Kaufman, 2009). Bu iki sistem arasındaki etkileşimler çocukların sergilediği davranışlara yol açmaktadır (Rothbarth ve Bates, 2006). Bazı araştırmacılar reaktivite ve düzenlemenin çocukların sosyal gelişimlerinde ve ilişkilerinde önemli olduğunu ifade etmektedir (Sanson ve diğ., 2004). Reaktivitesi yüksek çocuklar akranlarla daha az iletişim kurma ve akran etkileşimleri sırasında saldırganlık gösterme eğiliminde olan çocuklardır (Evans ve diğ., 2012). Mizaç çocukların davranışları ve sosyal yeterliklerin sergilenmesi ile de bağlantılıdır (Sanson, Hemphill ve Smart, 2002; Seifer, 2000). Çocukların mizaç özellikleri, çocuklar arasındaki işbirliği, iletişim, yardımlaşma, akranları oyuna davet etme, pozitif akran ilişkileri ve oyun oynama davranışları ile önemli ölçüde ilişkilidir (Diener ve Kim, 2004; Mendez ve diğ., 2002).

Araştırmalarda mizaç boyutları ile sosyal açıdan yetkin davranışın gelişimi arasındaki ilişki, uyumsuz davranışla ilişkilerden çok daha az dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, mizaç boyutlarının gelecekteki prososyal davranışları öngördüğü bulunmuştur. Literatürün büyük çoğunluğu mizacın

sosyal yeterlilik üzerindeki doğrudan etkilerini rapor etmektedir (Rothbart ve Bates, 1998; Sanson ve diğ., 2002; Seifer, 2000). Örneğin, “kolay” mizaçları olan okul öncesi çocukların daha “az kolay” mizaca sahip akranlarına göre sosyal olarak yetkin davranış sergileme olasılıkları daha yüksektir (Farver ve Branstetter, 1994; Kochanska, 1997; Youngblade ve Mulvihill, 1998). Bununla birlikte, hem sosyal açıdan yetkin hem de sosyal açıdan yetersiz sonuçların dahil olduğu çalışmalar, sosyal sonuçlara kıyasla tutarlı bir şekilde mizaç özelliklerinin problemleri davranışlarla doğrudan daha güçlü bir şekilde ilişkilendirildiğini ortaya koymuştur (Billman ve McDevitt, 1980; Nelson ve diğ., 1999).

Coplan ve Arbeau’a (2008) göre çocuklar sosyal, bilişsel ve duygusal düzenleme becerilerini öğrenmek için akranlarıyla sosyal etkileşim kurarlar. Bu sosyal etkileşimleri deneyimlemek için de en uygun ortam oyun sürecinde yaratılır. Sosyal etkileşime girme konusunda zorluk yaşayan çocuklar bu düzenleme becerilerinde de zorluklar yaşadıkları için oyun sürecine dahil olmak istemeyebilirler. Bu konuda özellikle mizaç olarak utangaç olan çocukların çeşitli sosyal içeriklerde gözlemlenen sessiz/suskunluk davranışı (oyuna dahil olmadan izleme) arasında ilişki bulan birçok araştırma yapılmıştır (Coplan ve diğ., 1994; Coplan ve Rubin, 1998; Coplan, 2000; Coplan, DeBow, Schneider ve Graham, 2009). Oyun süreci suskunluk davranışından, tek başına oyuna, tek başına oyundan paralel oyuna, paralel oyundan sosyal oyuna ve sosyal oyundan itiş kakışlı oyuna giden döngüsel bir süreçtir. Etkin bir öğrenmenin temelini atılabilmesi için çocukların farklılık gösteren mizaçlarına uygun oyun türlerinin seçilmesi gereklidir.

Yukarıda yer alan bilgiler ışığında okul öncesi dönemde çocukların oyun davranışlarının ve etkileyen faktörlerin belirlenmesi önemli görülmektedir. Ancak alan yazında çocuklarda mizaç-oyun davranışı arasındaki ilişkiyi ve oyun davranışlarını etkileyen faktörlerin ele alındığı araştırmaların sınırlı olduğu dikkat çekmektedir. Bu nedenle bu çalışmada okul öncesi dönemde oyun davranışları ve mizaç arasındaki ilişkinin ve oyun davranışını etkileyen cinsiyet, yaş gibi faktörlerin rolünün araştırılması amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

Araştırma modeli

Bu çalışmada, okul öncesi eğitime devam eden çocukların oyun davranışlarının çocukların mizaç özellikleri ile arasındaki ilişkinin ve oyun davranışlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi amaçlandığı için betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modellerinde mevcut olgu, kişi veya durumların var olduğu şekliyle belirlenmesi amaçlanmaktadır (Karasar, 2005).

Çalışma grubu

Bu çalışmanın çalışma grubunu Uşak ili merkez ilçesinde MEB’e bağlı anaokulları ve ilköğretime bağlı anasınıflarına devam eden 48-72 aylık çocuklar arasından basit rastgele örneklem yoluyla seçilmiştir. Katılımcı çocukların 128’i kız (%51), 123’ü ise erkektir (%49). Çocukların yaş ortalaması 5 yıl, 8 ay’dır. Çocukların tamamı normal gelişim özellikleri göstermektedir.

Veri toplama araçları

Bu çalışmada veri toplama aracı olarak; çocukların mizaç özellikleri için ‘Çocuklar için Kısa Mizaç Ölçeği’ ve oyun davranışları için ‘36-71 Aylık Çocuklar İçin Oyun Davranışları Ölçeği’ kullanılmıştır. Ayrıca demografik bilgileri ulaştırmak için Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır.

Çocuklar için Kısa Mizaç Ölçeği: Çocuklar İçin Kısa Mizaç Ölçeği, Prior, Sanson ve Oberklaid tarafından (1989) geliştirilmiş ve Türkçeye uyarlaması Yağmurlu ve Sanson (2009) tarafından yapılmıştır. Ölçek çocuğun mizaç özelliklerini ölçmeye yönelik 30 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, “Hemen her zaman” olarak ifade edilen 6’dan “hemen hiç” olarak ifade edilen 1’e doğru altı derecelendirilmiş likert tipi maddeleri kapsamaktadır. Anne ve babalar tarafından doldurulan ölçek, (1) tepkisellik (Çocuğum bir işle uğraşırken, üzülmediği ya da canı sıkıldığında, onu yere atar, ağlar,

kapıları çarpar), (2) sebatkarlık (Çocuğum bulmaca çözmek veya yap-boz gibi bir işe başladığı zaman, uzun zaman alsa bile, bitirinceye kadar üzerinde çalışır), (3) sıcakkanlılık (Çocuğum yabancı yetişkinlere karşı utangaçtır) ve (4) ritmiklik (Çocuğum her gün hemen hemen aynı zamanda kakasını yapar) olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Uyarlama çalışmaları kapsamında iç tutarlılık katsayısı sıcakkanlılık .80, tepkisellik.77, ritmiklik .48 ve sebatkarlık .76 olarak bulunmuştur (Yağmurlu & Sanson, 2009). Bu çalışma verileri ile ölçeğin iç tutarlılık katsayıları sıcakkanlılık için .69, tepkisellik için .75, sebatkarlık için .68 ve ritmiklik için .50 olarak belirlenmiştir.

36-71 Aylık Çocuklar İçin Oyun Davranışları Ölçeği: Metin Aslan (2017) tarafından 36-71 aylık çocukların oyun davranışlarını değerlendirmek amacıyla geliştirilen ölçek 21 maddeden oluşmaktadır. Çocuğun öğretmeni tarafından puanlanan ölçek beşli likert formatında olup sessiz davranış, tek başına oyun, paralel oyun, sosyal oyun, itiş kakışlı oyun olmak üzere beş alt boyuttan oluşmaktadır. Metin Aslan (2017) tarafından ölçeğin geneli için Cronbach Alpha iç güvenilirlik kat sayısı .73 olarak belirlenirken sessiz davranış alt boyutu için .92, tek başına oyun alt boyutu için .84, paralel oyun alt boyutu için .89, sosyal oyun alt boyutu için .90, itiş kakışlı oyun alt boyutu için .96 olarak hesaplanmıştır. Bu çalışmada ise ölçeğin Cronbach Alpha iç güvenilirlik katsayıları sessiz davranış alt boyutu için .69, tek başına oyun alt boyutu için .61, paralel oyun alt boyutu için .94, sosyal oyun alt boyutu için .82, itiş kakışlı oyun alt boyutu için .94 olarak hesaplanmıştır.

Verilerin Toplanması

Veri toplama sürecinde, belirlenen okul öncesi eğitim kurumlarında uygulama yapabilmek için öncelikle İl Millî Eğitim Müdürlüğünden gerekli izinler alınmıştır. Daha sonra izin doğrultusunda, izin belgeleri ve veri toplama araçları ile birlikte uygulama yapılacak okullara tek tek gidilmiş ve ölçeklerin uygulanması için okul yönetiminin onayı alınmıştır. Öğretmen ve yöneticilere çalışma hakkında bilgi verilmiş ve gönüllü olan okullarla çalışmaya başlanmıştır. Okullarda sabah grubu ve öğlen grubu olmak üzere ikili eğitim yapıldığı için bazı öğretmenlerle doğrudan görüşülerek, bazı öğretmenlere ise yöneticileriyle görüşülerek ölçek uygulamasına ilişkin genel bilgi ve yönergeler açıklanmıştır. Çalışmaya katılmaya gönüllü olan öğretmenlerden Okul Öncesi Oyun Davranışı Ölçeği'ni sınıfındaki her çocuk için ayrı ayrı doldurmaları istenmiştir. Öğretmenlerden her bir çocuk için bir ölçek formunu, çocuğun son 3 ay içerisindeki davranışlarıyla ilgili gözlemlerinden yola çıkarak doldurmaları istenmiştir.

Ebeveynlere ulaşma konusunda okullarla planlama yapılmış ve aile katılım etkinlikleri kapsamında yapılan veli toplantılarından yararlanılması kararlaştırılmıştır. Toplantıların sonunda ailelere çalışmanın kapsamı, amacı ve ölçme araçları hakkında bilgiler verilmiş, yapılan çalışmadan elde edilen verilerde kimliklerinin gizli tutularak sadece bilimsel bir araştırma kapsamında kullanılacağı açıklanmıştır. Toplantılar yoluyla ulaşılamayan ailelere ölçme araçları çocukların öğretmenleri aracılığıyla dağıtılmıştır. Ölçekler annelere dağıtılırken araştırmanın amacını ve araştırmacıların iletişim bilgilerini içeren bir metin gönderilmiştir. Araştırmaya gönüllü olarak katılmak isteyen anneler Çocuklar İçin Kısa Mizaç Ölçeği'ni evlerinde, bireysel olarak doldurmuştur. Veri toplama araçlarında anne veya çocuğa ait herhangi bir kimlik bilgisi sorusu yer almamaktadır. Çalışmaya katılmaya gönüllü veliler araştırmaya dahil edilmiştir.

Gönderilen 400 ölçekten 251 tanesi eksiksiz olarak geri dönmüştür. Veriler Şubat-Nisan ayları arasında toplanmıştır.

Verilerin Analizi

Araştırmada okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların mizaç özellikleri ve oyun davranışlarını belirlemek için ölçek puanlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri incelenmiştir. Normallik testleri sonrasında kullanılacak istatistiksel analiz yöntemleri belirlenmiştir. Alt ölçek puanlarının cinsiyet ve yaş değişkenine göre analizinde bağımsız örneklem için t testi kullanılmıştır. Mizaç ve oyun davranışları arasındaki ilişkinin hesaplanmasında Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır. Analizler bilgisayar ortamında gerçekleştirilmiş ve .01 ve .05 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir.

3. BULGULAR

Çocukların oyun davranışlarına ilişkin ortalama ve standart sapma değerleri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Çocukların Oyun Davranışlarına İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Oyun Davranışı Alt Boyutları	X	Ss
Sessiz Davranış	10,985	6,259
Tek Başına Oyun	10,001	6,527
Paralel Oyun	12,966	5,925
Sosyal Oyun	17,925	4,409
İtiş Kakışlı Oyun	4,383	2,558

Tablo 1 incelendiğinde, çocukların sosyal oyun davranışlarını sıklıkla (X =17.925), paralel oyun davranışlarını ara sıra (X =12.966) sergiledikleri buna karşılık sessiz davranış (X =10.985) ve tek başına oyun (X =10.001) oyun davranışlarını nadiren sergiledikleri, itiş kakışlı oyun davranışlarını ise diğer oyun davranışlarına göre nerdeyse hiç (X =4.383) sergilemedikleri görülmektedir.

Tablo 2. Çocukların Mizaç Özelliklerine İlişkin Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Mizaç Ölçeği Alt Boyutları	X	Ss
Sıcakkanlılık/Utangaçlık	26,099	6,844
Sebatkarlık	27,442	6,451
Ritmiklik	28,052	5,409
Tepkisellik	26,083	8,072

Tablo 2'de görüldüğü gibi, mizaç özelliklerine ilişkin olarak puan ortalamalarına bakıldığında çocukların en fazla çocuğun uyku ve açlık gibi işlevlerinin zaman içinde düzenliliğini değerlendiren ritmiklik özelliklerini en fazla, buna karşılık belli bir uyarana tepki vermeye hazır olma durumunu içeren tepkisellik özelliğini en az oranda gösterdiğini ortaya koymuştur.

Tablo 3. Araştırma Değişkenleri Arasındaki Korelasyonlar

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Sessiz davranış	1								
Tek başına oyun	.570**	1							
Paralel oyun	.579**	.695**	1						
Sosyal oyun	-.206**	-.216**	-.170**	1					
İtiş-kakış oyun	.067	-.025	-.025	.199**	1				
Sıcakkanlılık/Utangaçlık	-.086	-.038	.013	.138*	.149*	1			
Sebat	-.156*	-.082	-.038	.058	-.133*	.020	1		
Ritmiklik	-.092	-.061	-.064	.103	.007	.082	.360**	1	
Tepkisellik	.122	.127*	.079	.003	.149*	-.030	-.158*	-.225**	1

** p < .01, * p < .05

Tablo 3 incelendiğinde mizaç alt boyutlarından sebat etme ile oyun alt ölçeği sessiz davranış arasında negatif yönde (p<.05), mizacın tepkisellik alt boyutu ile oyun ölçeği tek başına oyun arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu (p<.05) görülmektedir. Yine mizacın sıcakkanlılık alt boyutu ile oyun ölçeği sosyal oyun alt boyutu arasında pozitif yönde anlamlı ilişki (p<.05) tespit edilmiştir. Oyun davranış ölçeği itiş-kakış alt ölçeği ile mizaç sıcakkanlılık ve tepkisellik ile pozitif yönde anlamlı, sebat ile negatif yönde anlamlı ilişkinin (p<.05) varlığı dikkat çekmektedir.

Tablo 4. Mizaç ve oyun davranışı puanlarının cinsiyet değişkenine göre t- testi sonuçları

	Cinsiyet	N	X	Ss	sd	t	p
Sessiz davranış	Kız	128	10.25	5.21	249	-1.89	.06
	Erkek	123	11.74	7.13			
Tek başına	Kız	128	9.94	4.95	249	-.13	.89
	Erkek	123	10.05	7.86			
Paralel	Kız	128	13.39	6.04	249	1.17	.24
	Erkek	123	12.52	5.79			
Sosyal	Kız	128	17.49	4.92	249	-1.57	.11
	Erkek	123	18.37	3.76			
İtiş-kakış	Kız	128	3.37	1.97	249	-6.90	.00**
	Erkek	123	5.43	2.68			
Sıcakkanlılık/Utangaçlık	Kız	128	25.41	6.65	249	-1.61	.10
	Erkek	123	26.80	6.99			
Sebat	Kız	128	28.21	6.43	249	1.93	.05*
	Erkek	123	26.64	6.39			
Ritmiklik	Kız	128	27.78	5.12	249	-.80	.42
	Erkek	123	28.33	5.69			
Tepkisellik	Kız	128	25.73	8.22	249	-.69	.48
	Erkek	123	26.44	7.92			

** p < .01, * p < .05

Çocukların cinsiyetine göre mizaç özellikleri ve oyun tercihlerinin birbirinden farklı olup olmadıklarını belirlemek için yapılan t testi sonucunda kız ve erkek çocukların oyun tercihlerinin itiş-kakış oyunları açısından erkek çocuklar lehine bir farklılık belirlenmiştir. Erkek çocukların itiş-kakış oyunları ortalamaları (X=2.68), kız çocuklarından (X=1.97) daha yüksektir. Öte yandan Tablo 4 incelendiğinde kız ve erkek çocukların sebatkârlık mizaç özellikleri açısından anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (p<0.05). Bulgulara göre kız çocukları erkek çocuklarına göre daha sebatkardır. Diğer mizaç özellikleri (sıcakkanlılık-utangaçlık, tepkisellik ve ritmiklik) ile çocukların cinsiyetleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır (p>0.05).

Tablo 5: Mizaç ve oyun davranışı puanlarının çocuk yaşı değişkenine göre t- testi sonuçları

	Yaş	N	X	Ss	sd	t	p
Sessiz davranış	49-60	85	12.40	7.91	249	2.595	.01**
	61-71	166	10.25	5.08			
Tek başına	49-60	85	9.75	5.10	249	-.425	.67
	61-71	166	10.12	7.15			
Paralel	49-60	85	13.25	6.28	249	.558	.57
	61-71	166	12.81	5.74			
Sosyal	49-60	85	18.24	4.06	249	.821	.41
	61-71	166	17.76	4.57			
İtiş-kakış	49-60	85	4.68	2.75	249	1.339	.18
	61-71	166	4.22	2.44			
Sıcakkanlılık/Utangaçlık	49-60	85	26.68	7.14	249	.972	.33
	61-71	166	25.79	6.68			
Sebat	49-60	85	28.03	6.41	249	1.041	.29
	61-71	166	27.13	6.46			
Ritmiklik	49-60	85	28.43	5.67	249	.800	.25
	61-71	166	27.85	5.27			
Tepkisellik	49-60	85	25.73	8.85	249	-.484	.62
	61-71	166	26.26	7.66			

** p < .01

Tablo 5 incelendiğinde okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların oyun davranışı puanları ile yaşları arasında anlamlı farklılık görülmektedir. Buna göre 49-60 aylık çocuklar daha fazla sessiz davranış sergilemektedir.

Çocukların oyun davranışlarında kardeş sayısına göre anlamlı bir farklılık olup olmadığının belirlenmesinde gerçekleştirilen tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6: Oyun davranışı puanlarının kardeş sayısı değişkenine göre varyans analizi sonuçları

Alt Boyutlar	Kardeş Sayısı	N	X	Ss	Varyansın Kaynağı	Kareler Top.	Sd	Kareler Ort.	F	p
Sessiz Davranış	Tek Çocuk	70	11,17	6,67	Gruplararası	24,907	2	12,454	,316	,72
	1 kardeş	118	10,66	5,31	Gruplarıçi	9770,313	248	39,396		
	2 veüzeri	63	11,38	7,39	Toplam	9795,221	250			
Tek Başına Oyun	Tek Çocuk	70	9,51	6,25	Gruplararası	37,706	2	18,853	,441	,64
	1 kardeş	118	9,98	5,14	Gruplarıçi	10613,355	248	42,796		
	2 veüzeri	63	10,57	8,80	Toplam	10651,062	250			
Paralel Oyun	Tek Çocuk	70	13,17	6,49	Gruplararası	47,254	2	23,627	,671	,51
	1 kardeş	118	12,53	5,74	Gruplarıçi	8729,896	248	35,201		
	2 veüzeri	63	13,55	5,61	Toplam	8777,150	250			
Sosyal Oyun	Tek Çocuk	70	17,35	4,93	Gruplararası	38,028	2	19,014	,978	,37
	1 kardeş	118	18,27	4,41	Gruplarıçi	4823,414	248	19,449		
	2 veüzeri	63	17,90	3,71	Toplam	4861,442	250			
İtiş Kakişlı Oyun	Tek Çocuk	70	4,17	2,40	Gruplararası	4,895	2	2,448	,372	,69
	1 kardeş	118	4,42	2,61	Gruplarıçi	1631,800	248	6,580		
	2 veüzeri	63	4,53	2,65	Toplam	1636,695	250			

(p>0.05)

Tablo incelendiğinde, okul öncesi dönem çocuklarının kardeş sayısına göre oyun tercihleri açısından anlamlı düzeyde bir farklılık olmadığı (p>0.05) saptanmıştır. Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların oyun tercihlerinin kardeşi olup olmamasına ve kardeş sayısına göre değişmediği söylenebilir. Öte yandan kardeşler arasındaki yaş farkı bilinmediğinden böyle bir sonuç elde edilmiş olma olasılığı da mevcuttur.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, okul öncesi dönemde çocukların mizaç ve oyun davranışları arasındaki ilişkiyi incelemek ve çocukların oyun davranışlarını etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. Araştırma sonucunda okul öncesi dönemde çocukların en fazla sosyal oyun davranışı, en az ise itiş-kakişlı oyun davranışı sergilediği belirlenmiştir. Yokuş ve Konokman'ın (2019) çalışmasında da benzer şekilde, okul öncesi dönemde çocukların oyun davranışları olarak en fazla sosyal oyun davranışları sergiledikleri, bunu sırasıyla yalnız-aktif oyun ve sessiz oyun davranışlarının izlediği ve en düşük olarak ise itiş-kakiş oyun ve yalnız-pasif oyun gösterdikleri görülmüştür. Duman ve Temel (2011) Amerika ve Türkiye'de okul öncesi eğitime devam eden çocuklarla yaptıkları karşılaştırma çalışmasında, her iki ülkede de çocukların en fazla sosyal oyun davranışlarını en az ise itiş kakişlı oyun davranışlarını sergilediklerini belirlemişlerdir. Ceylan ve Kılınç (2018), 5-6 yaş çocuklarının oyun davranışlarını incelediği çalışmalarında benzer şekilde, çocukların sıklıkla sosyal oyun davranışlarını, daha az düzeyde sessiz oyun ve itiş kakişlı oyun davranışlarını sergilediklerini ortaya koymuştur. Metin Aslan (2013), çocukların en fazla sosyal oyun davranışlarını en az ise paralel oyun davranışlarını gösterdiklerini belirlemiştir.

Mizaç alt boyutları ile oyun ölçeği alt boyutları arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan korelasyon analizi sonuçlarına göre, mizaç alt boyutlarından sebat etme ile oyun alt ölçeği sessiz davranış arasında negatif yönde, mizacın tepkisellik alt boyutu ile oyun ölçeği tek başına oyun arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçları mizacın sıcakkanlılık/utangaçlık alt boyutu ile oyun ölçeği sosyal oyun alt boyutu arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Oyun davranış ölçeği itiş-kakiş alt ölçeği ile mizaç sıcakkanlılık/utangaçlık ve tepkisellik ile pozitif yönde anlamlı, sebat ile negatif yönde anlamlı ilişkinin varlığı da dikkat çekmektedir. Olumlu davranışlar, sosyal oyunları da geliştirir. Örneğin sıcakkanlı çocuklar akranlarıyla daha fazla ilişki kurabilirken buna karşılık oyun sırasında tepkisellik gibi olumsuz davranışlar sergilenmesi, beraberinde akranlarla olumsuz ilişkilere ve akran reddine sebep olabilmektedir (Coplan, Wichman ve Lagacé-Séguin, 2001). Li, Ma ve Li (2014), yapmış oldukları çalışmada farklı mizaçtaki çocukların oyunlarındaki oyuncak seçimlerini incelemiştir. Çocuğun mizacındaki farklılığın oyunlarındaki oyuncak seçimlerine yansıdığını gözlemlemiştir. Porter (2009), çocukların sosyal bilişsel oyunlarını bağlanma, akran etkileşimi ve mizaç bağlamında incelemiştir. Çalışma sonucunda çocuğun mizaç ve psikoloji gibi karakteristik özellikleri ile bağlanma

ve akran etkileşimi gibi sosyal deneyimlerinin sosyal bilişsel oyun davranışları üzerinde etkili olduğu görülmüştür. Okul öncesi dönemde çocukların çoklu zekâ ve mizaç özelliklerinin oyun davranışları üzerindeki etkilerini araştırmayı amaçlayan bir çalışmada zor mizaçlı çocukların, yavaş ısınan mizaca sahip çocuklardan daha fazla tek başına oyun oynadıkları tespit edilmiştir. Araştırma sonuçları, öğretmenlerin çocuk oyunlarına rehberlik ve katılımları konusunda çocukların mizaç özelliklerine önem vermeleri gerektiğini göstermiştir (Cha ve Shin, 2016).

Araştırmada mizaç tepkisellik ile tek başına oyun arasında düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Yapılan çalışmalarda, tek başına ve tekrarlayıcı oyun oynayan çocukların öfke ve saldırganlıklarını düzenlemede güçlük çeken ve olgunlaşmamış kişiliğe sahip olma eğiliminde olan çocuklar oldukları belirtilmiştir (Schwartz ve diğ., 2000). Mendez, Fantuzzo ve Cichetti (2002), çocukların kişisel özellikleri ve akran oyun yeterliliği arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma sonucunda mizaç, duygu düzenleme, bağımsızlık ve dil gelişimi ile çocukların sınıftaki akran oyun yeterliliği ile ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada uyumlu bir mizaca sahip, yeni durumlardan korkmayan ve kelime hazinesi ortalamasının üzerinde olan çocukların, akran ilişkilerinde en yüksek sosyal yeterliğe sahip olduğu buna karşılık sakin ve çekingen çocukların oyunu bozma davranışlarını sergileme olasılığı en düşük olan grup olduğu saptanmıştır. Henderson ve diğ. (2004) yaptıkları boylamsal bir çalışmada, 14. ve 24. aylarda mizaçları değerlendirilen çocukların 4 yaşındayken oyun davranışlarını incelemek üzere laboratuvarında bir çalışma yapmışlardır. Çalışmada, daha önce tanımadıkları akranlarıyla oynadıkları oyun sırasında düşük düzeyde sosyal davranış sergileyen çocuklar suskun (amaçsız ve izleyici davranışlar) ve yalnız-pasif (yalnız yapıcı ya da keşfedici oyun) olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Düşük düzeyde sosyal davranış sergileyen grupların sıcakkanlılık/utangaçlık düzeyinin daha sosyal çocukların oluşturduğu gruptan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Ayrıca yalnız-pasif grubundaki bazı çocukların zamanla suskun oyun davranışlarının arttığı gözlemlenmiştir.

Bu araştırmada okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların mizaç özellikleri ve oyun davranışlarının cinsiyete göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelenmiş ve kız çocukların erkek çocuklara göre daha sebatkar oldukları bulgusu elde edilmiştir. Buna karşılık oyun davranışlarının sadece itiş kakışlı oyun boyutunda cinsiyet değişkenine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Özdemir Adak ve Budak (2019) çalışmasında da kız çocukların erkek çocuklara göre daha sebatkar oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Kızlar oyun tarzlarında genellikle erkeklerle karşılaştırıldığında daha az hareketli ve agresiftirler (Fabes, Martin ve Hanish, 2003; Martin ve Fabes, 2001). Araştırma sonuçları da erkek çocukların kız çocuklara göre itiş kakış oyun davranışlarını daha çok sergilediklerini göstermektedir. Moller, Hymel ve Rubin (1992), erkek çocukların kız çocuklarına göre daha fazla agresif, saldırgan ve aktif oyunları tercih ettiklerini belirlemiştir. Gmitrova, Podhajecka ve Gmitrov (2009) araştırmalarında, erkek çocukların güç ve dayanıklılık gerektiren oyunları, kız çocukların oyun içinde bakım veren kişi (özellikle de anne) olmayı ve grup içi etkileşimleri içeren oyunları tercih ettiklerini saptamışlardır. Ostrov ve Keating (2004) araştırmalarında okul öncesinde erkek çocukların oyun davranışlarında daha fazla fiziksel saldırganlık içeren davranışlar sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Görüşme yöntemiyle gerçekleştirilen bir başka çalışmada 10 yaş çocuklarına en çok hangi oyunları oynadıkları sorusu sorulmuştur. Kız çocukları atlama-zıplama ve sakin oyunları erkeklere göre anlamlı düzeyde daha fazla tercih ederken erkek çocukların bilgisayar oyunlarını kızlara göre anlamlı düzeyde daha fazla tercih ettikleri görülmektedir. Genel olarak kız çocuklarının top ve taş oyunlarını, erkek çocuklarının ise koşma-yakalama-saklanmaya dayalı oyunları, diğer oyun malzemeleriyle oynanan oyunları ve eğitsel oyunları daha fazla tercih ettikleri görülmüştür (Özyürek, Tezel Şahin ve Gündüz, 2018). Metin Aslan (2018), cinsiyete göre Oyun Davranış Ölçeği alt boyutları yalnız-aktif davranış, sosyal oyun ve itiş-kakış davranış alt boyutları anlamlı fark olduğu, kızlar daha fazla yalnız-aktif oyun ve sosyal oyunu tercih ederken, erkeklerin itiş-kakış oyunlarını tercih ettiklerini belirlemiştir. Benzer şekilde Ceylan ve Kılınç (2018), Choi ve Hyun (2004), cinsiyetin oyun davranışlarını etkilediğini ve erkek çocukların hareketli, itiş-kakışlı oyunları kız çocuklarına göre daha fazla tercih ettiklerini belirlemiştir.

Görüldüğü gibi alanyazında okul öncesi dönemde çocukların oyun davranışlarını ve tercihlerini inceleyen pek çok çalışmada erkek çocukların kız çocuklara kıyasla itiş kakış oyun davranışlarını daha çok sergilediklerini söylemek mümkündür. Buradan yola çıkarak toplumun ve

ebeveynlerin tutum ve yaklaşımlarının kız çocukların daha sakin, erkek çocukların ise itiş-kakış oyunlarını tercih etmelerine sebep oldukları düşünülebilir. Çünkü ebeveynler çocukları için cinsiyete uygun görülen oyuncakları seçerler (Endendijk ve diğ., 2013). Kızlara oyuncak bebek ve oyun seti verilirken, erkeklere oyuncak silah ve araba verilir (Kane, 2006). Buna dayalı olarak da kız çocuklarından besleme ve bakım, erkek çocuklarından ise fiziksel ve sözel olarak daha hareketli olan oyunlar oynanması beklenmektedir (Farr, Forssell ve Patterson, 2010).

Araştırmada okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların oyun davranışlarının yaş değişkenine göre sadece sessiz davranış alt boyutunda 49-60 aylık çocuklar lehine anlamlı düzeyde farklılaştığı sonucuna ulaşılmıştır. Oyunda sessiz davranış, çocuğun sınıf içindeki arkadaşlarına eşlik etmeden onları izlemekle yetinmesi olarak ifade edilmiştir. Sıcakkanlı/utangaç mizaca sahip çocukların da oyunlarında daha fazla sessiz davranış sergiledikleri belirlenmiştir (Batsopoulou, 2017; Akt: Uygun ve Kozikoğlu, 2019). Sıcakkanlı/Utangaç olarak tanımlanan çocukların çoğu tek başına oyunu tercih eder (Kristal, 2005). Araştırma sonuçları 5 yaş grubu çocukların 6 yaş grubu çocuklara göre daha fazla yalnız pasif oyun ve ikinci sırada sessiz oyunu tercih ettiklerini göstermektedir (Ceylan ve Kılınc, 2018). Piaget ve Parten (1932) yaşla birlikte çocukların tek başına oyundan grup oyunlarına yönediklerini belirtmiştir. Ancak bazen farklı sebeplerle 5 yaşındaki çocuklar bile sessiz davranış sergilemeyi tercih edebilirler (Akt. Aslan, 2013)

Araştırmadan elde edilen bir diğer bulgu okul öncesi eğitime devam eden çocukların kardeşi olup olmamasının oyun tercihlerine etkisi ile ilgili anlamlı bir sonuç elde edilememesidir. Elde edilen bu sonuçla ilgili farklı değerlendirmeler yapmak mümkündür. Kardeşler arasındaki yaş veya cinsiyet farkının oyun tercihlerini etkilediğini gösteren çalışma sonuçları literatürde mevcuttur. Çocukların genellikle üç yaşından itibaren kendi cinsiyetinden olan çocukları oyun arkadaşı olarak seçme eğiliminde oldukları bilinmektedir (Edwards ve diğ., 2015; Fouts, Hallam ve Purandare, 2013; Pelegrini, 2009). Günümüzde çocukların hayatlarında teknoloji daha fazla yer almaktadır. Çok küçük yaşlardan itibaren çocuklara örneğin çipli oyuncaklar sayesinde çeşitli beceriler kazandırılmaktadır (Bergen, 2001; Smith, 2002). Buna karşılık bazı araştırma sonuçları televizyon, akıllı telefon ve tablet gibi teknolojik aletlerin çocuklarda sosyal izolasyona sebep olabileceğini göstermektedir (Akbulut, 2013; Ertürk, 2011).

Araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda daha sonraki araştırmalar için çocuklarda oyun davranışlarının gelişimi konusunda gözleme dayalı araştırmalar yapılabileceği, oyununu çocukların kendilerini ifade etme yöntemi olduğu düşünüldüğünde oyun etkinliklerine daha fazla yer verme ve çocukların çeşitli becerilerini destekleyici nitelikte planlanabileceği göz önünde bulundurulmalıdır.

Kaynakça

- Ailwood, J. (2010). Playing with some tensions: Poststructuralism, foucault and early childhood education. In L. Broker, & S. Edwards (Eds). *Engaging Play* (pp. 210-222). Maidenhead: Open University Pres.
- Akbulut, Y. (2013). Çocuk ve ergenlerde bilgisayar ve internet kullanımının gelişimsel sonuçları. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(2) 53-68.
- Aslan, Ö.M. (2013). *Anaokuluna devam eden çocukların oyun davranışları ve oyunlarında ortaya çıkan zorbalık davranışlarının incelenmesi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.
- Aslan, Ö.M. (2017). 36-71 aylık çocuklar için Oyun Davranış Ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 25(3), 897-910.
- Aslan, Ö.M. (2018). Turkish and American preschoolers', aggression and victimization behaviours in play context. *Early Child Development and Care*, 190(3), 348-363.

- Baldry, A.C., & Farrington, D.P. (1999). Brief report: Types of bullying among Italian school children. *Journal of Adolescence*, 22(3), 423–426.
- Bergen, D. (2001). Technology in the classroom: Learning in the robotic world: active or reactive. *Childhood Education*, 78(1), 249–250.
- Billman, J., & McDevitt, S.C. (1980). Convergence of parent and observer ratings temperament with observations of peer interaction in nursery school. *Child Development*, 51(2), 395 – 400.
- Buss, A.H., & Plomin, R. (1984). *Temperament: Early developing personality traits*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Casby, M.W. (2003). The development of play in infants, toddlers, and young children. *Communication Disorders Quarterly*, 24(4), 163–174.
- Ceylan, Ş., & Kılınc, N. (2018). 5-6 yaş çocuklarının sosyal beceri ve problem davranışları ile oyun davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(1), 297-332.
- Cha, H.K., & Shin, N. (2016). Effects of young children's multiple intelligences and temperament on their play behaviors. *Korean Journal of Childcare and Education*, 12(3), 79-97.
- Choi, D.H., & Hyun, E. (2004). Examinations of young children's gender-doing and gender-bending in their play dynamics: Across-cultural exploration. *International Journal of Early Childhood*, 36(1), 49-64.
- Christie, J.F., & Roskos, K.A. (2006). Standards, science, and the role of play in early literacy education. In D.G. Singer, R.M. Golinkoff, & K.Hirsh-Pasek (Eds.), *Play= Learning: How play motivates and enhances children's cognitive and socia-emotional growth* (pp.57-73). Oxford: Oxford University Press.
- Coplan, R.J., Rubin, K.H., Fox, N.A., Caulkins, S.D., & Stewart, S.L. (1994). Being alone, playing alone, and acting alone: Distinguishing among reticence, and passive and active solitude in young children. *Child Development*, 65(1), 129-137.
- Coplan, R.J., & Rubin, K.H. (1998). Exploring and assessing non-social play in the preschool: The development and validation of the Preschool Play Behavior Scale. *Social Development*, 7(1), 72-91.
- Coplan, R.J. (2000). Assessing nonsocial play in early childhood: Conceptual and methodological approaches. In K. Gitlin-Weiner, A. Sandgrund, & C. Schaefer (Eds.), *Play diagnosis and assessment* (2nd ed., pp. 563-598). New York: Wiley.
- Coplan, R.J., Wichmann, C., & Lagacé-Séguin, D.G. (2001) Solitary-active play behavior: a marker variable for maladjustment in the preschool?. *Journal of Research in Childhood Education*, 15(2), 164-172.
- Coplan, R.J., & Arbeau, K.A. (2008). The stresses of a "Brave New World": Shyness and school adjustment in kindergarten. *Journal of Research in Childhood Education*, 22(4), 377-389.
- Coplan, R. J., DeBow, A., Schneider, B.H., & Graham, A.A. (2009). The social behaviors of inhibited children in and out of preschool. *British Journal of Developmental Psychology*, 27(4), 891–905.
- Denham, S., Mason, T., Caverly, S., Schmidt, M., Hackney, R., Caswell, C., & DeMulder, E. (2001). Preschoolers at play: Co-socialisers of emotional and social competence. *International Journal of Behavioral Development*, 25(4), 290-301.

- Diener, M.L., & Kim, D. (2004). Maternal and child predictors of preschool children's social competence. *Journal of Applied Developmental Psychology, 25*(1), 3–24.
- Duman, G., & Temel, F. (2011). Türkiye ve Amerika Birleşik Devletleri'nde anasınıfına devam eden çocukların oyun davranışlarının incelenmesi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(1), 279-298.
- Edwards, M.J., Jago, R., Sebire, S. J., Kesten, J.M., Pool, L., & Thompson, J.L. (2015). The influence of friends and siblings on the physical activity and screen viewing behaviours of children aged 5-6 years: A qualitative analysis of parent interviews. *BMJ open, 5*(5), 1-7.
- Endendijk, J.J., Groeneveld, M.G., Van Berkel, S.R., Hallers-Haalboom, E.T., Mesman, J., & Bakermans-Kranenburg, M.J. (2013). Gender stereotypes in the family context: Mothers, fathers, and siblings. *Sex Roles, 68*(9-10), 577–590.
- Ertürk, Y.D. (2011). Çocukluk çağı gelişim dönemlerine göre medya kullanımı. (Haz. M. Ruhi Şirin), *Anne, baba, öğretmen ve medya çalışanları için el kitabı- Çocuk bakları ve medya* (ss. 49-88). İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları.
- Evans, C.A., Nelson, L.J., & Porter, C.L. (2012). Making sense of their world: Sensory reactivity and novelty awareness as aspects of temperament and correlates of social behaviours in early childhood. *Infant and Child Development, 21*(5), 503–520.
- Fabes, R.A., Martin, C.L., & Hanish, L.D. (2003). Young children's play qualities in same-, other-, and mixed-sex peer groups. *Child Development, 74*(3), 921-932.
- Fantuzzo, J., Sekino, Y., & Cohen, H.L. (2004). An examination of the contributions of interactive peer play to salient classroom competencies for urban Head Start children. *Psychology in the Schools, 41*(3), 323–336.
- Farr, R.H., Forssell, S.L., & Patterson, C.J. (2010). Parenting and child development in adoptive families: Does parental sexual orientation matter?. *Applied Developmental Science, 14*(3), 164–178.
- Farver, J.A.M., & Branstetter, W.H. (1994). Preschoolers' prosocial responses to their peers' distress. *Developmental Psychology, 30*(3), 334-341.
- Fekkes, M., Pijpers, F.M.I., & Verloove-Vanhorick, S.P. (2005). Bullying: Who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior. *Health Education Research, 20*(1), 81–91.
- Fouts, H.N., Hallam, R.A., & Purandare, S. (2013). Gender segregation in early-childhood social play among the Bofi foragers and Bofi farmers in Central Africa. *American Journal of Play, 5*(3), 333-356.
- Fromberg, D.P. (1999). A review of research on play. In C.Seefeldt (Ed.), *The early childhood curriculum: Current findings in theory and practice* (3rd ed., pp.27-53). New York: Teachers College Press.
- Gagnon, S.G., Huelsman, T.J., Reichard, A.E., Kidder-Ashley, P., Griggs, M.S., Struby, J., & Bollinger, J. (2014). Help me play! Parental behaviors, child temperament, and preschool peer play. *Journal of Child and Family Studies, 23*(5), 872-884.
- Gmitrova, V., Podhajecká, M., & Gmitrov, J. (2009). Children's play preferences: Implications for the preschool education. *Early Child Development and Care, 179*(3), 339-351.

- Goldsmith, H.H., Buss, A.H., Plomin, R., Rothbart, M.K., Thomas, A., Chess, S., et al. (1987). Roundtable: What is temperament? Four approaches. *Child Development*, 58(2), 505–529.
- Göncü, A., Mistry, J., & Mosier, C. (2000). Cultural variations in the play of toddlers. *International Journal of Behavioral Development*, 24(3), 321–329.
- Göncü, A., Jain, J., & Tuermer, U. (2007). Children's Play as Cultural Interpretation. In A. Göncü, & S. Gaskins (Eds), *Play and Development Evolutionary, Sociocultural and Functional Perspectives* (pp.155-178). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Henderson, H.A., Marshall, P.J., Fox, N.A., & Rubin, K.H. (2004). Psychophysiological and behavioral evidence for varying forms and functions of nonsocial behavior in preschoolers. *Child Development*, 75(1), 251-263.
- Howes, C., Hamilton, C.E., & Matheson, C.C. (1994). Children's relationships with peers: Differential associations with aspects of the teacher-child relationship. *Child Development*, 65(1), 253-263.
- Johnson, E.J., Christie, J.F., & Wardle, F. (2005). *Play Development and Early Education*. Boston: Pearson Education, Inc.
- Kane, E.W. (2006). No way my boys are going to be like That! Parents' responses to children's gender nonconformity. *Gender and Society*, 20(2), 149-176.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kochanska, G. (1997). Multiple pathways to conscience for children with different temperaments: From toddlerhood to age 5. *Developmental Psychology*, 33(2), 228 – 240.
- Kristal, J. (2005). *The temperament perspective: Working with children's behavioral styles*. Baltimore, MD: Brookes Publishing.
- Li, Y. H., Ma, M.Y., & Li, W.C. (2014). The study on play ability of toys for children based on different temperaments. In *KEER2014. Proceedings of the 5th Kanesi Engineering and Emotion Research; International Conference; Linköping; Sweden; June 11-13* (No. 100, pp. 363-374). Linköping University Electronic Press.
- Lindsey, E.W., & Colwell, M.J. (2003). Preschoolers' emotional competence: Links to pretend and physical play. *Child Study Journal*, 33(1), 39-52.
- Martin, C.L., & Fabes, R.A. (2001). The stability and consequences of young children's same-sex peer interactions. *Developmental Psychology*, 37(3), 431– 446.
- Mendez, J.L., Fantuzzo, J., & Cicchetti, D. (2002). Profiles of social competence among low-income African American preschool children. *Child Development*, 73(4), 1085-1100.
- Moller, L.C., Hymel, S., & Rubin, K.H. (1992). Sex typing in play and popularity in middle childhood. *Sex Roles*, 26(7-8), 331-353.
- Nelson, B., Martin, R.P., Hodge, S., Havill, V., & Kamphaus, R. (1999). Modeling the prediction of elementary school adjustment from preschool temperament. *Personality and Individual Differences*, 26(4), 687 – 700.
- Ostrov, J.M., & Keating, C.F. (2004). Gender differences in preschool aggression during free play and structured interactions: An observational study. *Social Development*. 13(2), 255–277.

- Özdemir, A.A., & Budak, K.S. (2019). Mizaç ve özdüzenlemenin çocukların oyun davranışını yordamadaki rolü. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 45, 78-98.
- Özyürek, A., Tezel Şahin, F., & Gündüz, Z.B. (2018). Nesilden nesile kültürel aktarımda oyun ve oyuncakların rolü. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27(1), 1-12.
- Pellegrini, A.D. (2009). *The Role of Play in Human Development*. New York: Oxford University Press.
- Porter, C.L. (2009). Predicting preschoolers' social-cognitive play behavior: attachment, peers, temperament, and physiological regulation. *Psychological reports*, 104(2), 517-528.
- Prior, M., Sanson, A., & Oberklaid, F.(1989). The Australian Temperament Project. In D. Kohnstamm., J. Bates, & M. Rothbart (Eds), *Temperament in childhood* (pp.537-554). Chichester U.K.: Wiley.
- Rose-Krasnor, L. (1997). The nature of social competence: A theoretical review. *Social Development*, 6(1), 111-135.
- Rudasill, K.M., & Rimm-Kaufman, S.E. (2009). Teacher-child relationship quality: The roles of child temperament and teacher-child interactions. *Early Childhood Research Quarterly*, 24, 107–120.
- Rothbart, M.K., Ahadi, S.A., & Evans, D.E. (2000). Temperament and personality: Origins and outcomes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78, 122-135.
- Rothbart, M.K., & Bates, J.E. (1998). Temperament. In W. Damon, & N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (pp.105-176). New York: Wiley & Sons Inc.
- Rothbart, M.K., & Bates, J.E. (2006). Temperament. In N. Eisenberg., W. Damon., R.M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology: Social, emotional, and personality development* (6th ed., Vol. 3, pp. 99–166). NJ: Wiley & Sons Inc.
- Sanson, A., Hemphill, S.A., & Smart, D. (2002). Temperament and social development. In P.K. Smith., & C.H. Hart (Eds.), *Blackwell handbook of childhood social development* (pp. 97-115). Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Sanson, A., Hemphill, S.A., & Smart, D. (2004). Connections between temperament and social development: A review. *Social Development*, 13, 142–170.
- Seifer, R. (2000). Temperament and goodness of fit: Implications for developmental psychopathology. In A.J. Sameroff., M. Lewis., & S.M. Miller (Eds.), *Handbook of developmental psychopathology* (2nd ed., pp. 257-276). Dordrecht, Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Smith, C.R. (2002). Click on me! An example of how a toddler used technology in play. *Journal of Early Childhood Literacy*, 2(1), 5–20.
- Schwartz, D., Dodge, K.A., Pettit, G.S., & Bates, J.E.(2000). Friendship as a moderating factor in the pathway between early harsh home environment and later victimization in the peer group. *Developmental Psychology*, 36(5), 646–662.
- Tuğrul, B. (2013). Çocukta Oyun Gelişimi. Neriman Aral, Ümit Deniz, Adnan Kan (Ed.), *Öğretmenlik Alan Bilgisi: Okul Öncesi Öğretmenliği* (pp.245-269). Ankara: Alan Bilgisi.

- Uygun, N., & Kozikoğlu, İ. (2019). Okul öncesi eğitim kurumlarına devam eden çocukların oyun davranışlarının incelenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 9(2), 787-817.
- Yağmurlu, B., & Sanson, A. (2009). The role of child temperament, parenting and culture in the development of prosocial behaviors. *Australian Journal of Psychology*, 61(2):77-88.
- Yokuş, G., & Konokman, G.Y. (2019). Okul öncesi dönemde çocukların oyun davranışları düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(3), 1141-1148.
- Youngblade, L.M., & Mulvihill, B.A. (1998). Individual differences in homeless preschoolers' social behavior. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 19(4), 593 – 614.

Girişimcilikten Girişimci Liderliğe

Meltem AKCA **1

¹Dr. Öğr. Üyesi, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Gazipaşa Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, Havacılık Yönetimi Bölümü

**Sorumlu Yazar / Corresponding: e-mail: meltem.akca@alanya.edu.tr, Tel: 024251061 ORCID: 0000-0001-5544-5929

Geliş Tarihi/Received: 12.05.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 18.06.2020

e-Yayım/e-Printed: 28.06.2020

ÖZET

Girişimci, insan ihtiyaçlarını karşılamak üzere üretim faktörlerini bir araya getirerek kar elde etmek amacıyla bir ürün ya da hizmet sunan kişidir. Girişimci, insan ihtiyacını giderecek girişimcilik niyetinin yanı sıra, değer yaratma ve kar elde etme sürecindeki tüm faaliyetleri, planlayan, örgütleyen ve yöneten bireydir. Rekabetin hâkim olduğu günümüz iş dünyasında girişimcilik ise her geçen gün daha önemli hale gelmektedir. 21. yüzyıl ana akımlarından değişim ve dönüşüm, girişimciliğin toplumsal ve örgütsel gelişim için gerekli bir unsur olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Dijitalleşme, Endüstri 4.0 uygulamaları, belirsizlik, konjonktürel dalgalanmalar girişimcilik faaliyetlerinin sürdürülebilir rekabet avantajı sağlama sürecindeki önemini etkileyen faktörlerdir. Çağın gerektirdiği çevresel faktörleri göz önünde bulundurarak örgütleri yönlendiren, çalışanları örgütsel amaçlar etrafında birleştirerek yenilikçi faaliyetleri teşvik eden liderlik ise girişimci liderlik olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda girişimci liderlik, günümüzün yenilik, dijitalleşme, dönüşüm odaklı rekabet ortamında sürdürülebilir olmak isteyen girişimler için vazgeçilmez bir unsurdur. Girişimci liderler, hem yeni kurulacak örgütlerin hem de mevcut olan kurumların girişimcilik temelli gelişimlerinde faaliyetleri hayata geçiren kişilerdir. Bu çalışmada literatür doğrultusunda girişimcilik kavramından yola çıkılmış, girişimci ve özellikleri ele alınmış ve girişimci liderlik tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Girişimcilik, Girişimci, Girişimci Liderlik

From Entrepreneurship to Entrepreneurial Leadership

ABSTRACT

Entrepreneur is a person who offers a product or service to make profit by combining production factors to meet human needs. The entrepreneur is the person who plans, organizes and manages all activities in the process of creating value and making profit, as well as the entrepreneurship intent that will meet the human need. In today's business world where competition is dominant, entrepreneurship is becoming more and more important. Change and revolution from 21st century mainstream reveals that entrepreneurship is an essential element for social and organizational development. Digitalization, Industry 4.0 applications, uncertainty, cyclical fluctuations are the factors that affect the importance of entrepreneurship activities in providing sustainable competitive advantage. Leadership that leads organizations taking into consideration the environmental factors required by the age and encourages innovative activities by uniting employees around organizational goals is defined as entrepreneurial leadership. In this context, entrepreneurial leadership is an indispensable factor for enterprises that want to be sustainable in today's innovation, digitalization and transformation-oriented competitive environment. Entrepreneurial leaders are people who carry out activities in entrepreneurship-based development of both new organizations and existing institutions. In this study, the concept of entrepreneurship is set out in line with the literature, entrepreneurs and their characteristics are discussed, and entrepreneurial leadership is mentioned.

Keywords: Entrepreneurship, Entrepreneur, Entrepreneurial Leadership

GİRİŞ

Girişimcilik, toplumumuza ve bireylerimize yenilikçi bir şekilde nüfuz eden bütünleşmiş bir kavramdır. Her düzeyde ve her ülkede iş yapma biçiminde devrim yaratan bir bakış açısıdır (Kuratko, 2007). Erboy (2013) girişimciliği; belirlenmiş amaçlara erişme arzusuyla işlerin yerine getirilmesi ve amaçlara erişim için süreçlerin yönetilmesi olarak tanımlamaktadır. Bygrave ve Hofer (1992) de girişimciliği; fırsatların ortaya çıkarılması ya da örgütün yeniden yapılandırılması ile ilgili çaba, gaye, atılım ve faaliyetler olarak ele almaktadır. Girişimcilik çabası, girişimcilerin karşılaştığı kilit zorlukları ifade eder ve bu kişilerin işletmeleri için rekabet avantajı elde etmek amacıyla değişimi ve yeniliği desteklemeye yönelik riskleri almaya eğilimli olduklarını gösterir (Covin ve Slevin, 1991). Birkinshaw'a (1997) göre girişimcilik ise proaktiflik, risk alma ve yenilikçilik ile ilişkili eylemcilik faaliyetlerini kapsamaktadır. Bununla birlikte girişimcilik, bir işletmenin yenilik ve yetenek inşasına yol açan fırsatları yakalamadaki kararlılığı ve başarısıdır (Kuratko, 2007). Girişimcilik faaliyetleri tüm işletmeler için çok önemlidir ve fırsatları arama, belirlenen hedeflere ulaşma ihtiyacı, risk alma ve yenilik yapma gibi birçok özellik ile desteklenmektedir (Fernald, Solomon ve Tarabishy, 2005). Kosa (2019) da girişimcilik faaliyetlerinin işletmelere rekabet avantajı sağlayacağını, toplumsal sorunları çözme odaklı yenilikler üreterek ekonomik büyümeye zemin hazırlayacağını belirtmektedir.

Girişimcilik yenilik ve yaratıcılığının temel teşkil ettiği bir konudur. Yeni bir işyeri açmak, yeni bir ürün üretmek, yeni bir hizmeti piyasaya sunmak girişimciliğin genel kapsamını oluşturur. Ancak mevcut bir işletmenin yeni faaliyetler ile buluşması, iş süreçlerini değiştirmesi, iç girişimciliği benimseyerek çalışanlarının girişimci davranışlara yönelmesi de değer yaratma arzusundaki işlemlerdir (Ülgen Aydınlik, 2015; Ürper vd., 2018). Bu kapsamda kurumsal girişimcilik örgütsel yenilenme süreci olarak ele alınmakta ve değer yaratan yenilikler geliştirmek amacıyla örgütsel yaptırımlar ve beceri oluşturan girişimci davranışlar şeklinde tanımlanmaktadır (Merrifield, 1993). Ireland, Covin ve Kuratko (2009) ise kurumsal girişimciliği işletmelerde ortaya çıkan yenilikçi stratejik faaliyetler olarak değerlendirmektedir. Görüldüğü üzere, gerek yeni bir işletmenin kurulması gerekse mevcut işletmenin yenilikler ile geliştirilmesi sürecinde girişimcilik önem arz eden bir konudur. Diğer taraftan, rekabet koşulları, hızlı çevresel değişim, hükümet politikaları, girişimcilerin işletmelerini ve faaliyetlerini hem kuruluşta hem işleyişte her zaman etkileyebilmektedir. Ayrıca, günümüz bilgi toplumunda dijital dönüşüm her geçen gün önemini arttırmaktadır. Bu süreçte direnç ile karşılaşılması da liderlerin uygulamaları ile doğru orantılıdır. Çalışanların yenilikçi, yaratıcı ve girişimci davranışlara yönelmesi için ihtiyaç duyulan değişimlerin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Liderlik, dijital çağdaki girişimlerin başarılı olmasında önemli faktörlerden biridir (Arthur ve Hisrich, 2011). Bu kapsamda günümüzde girişimcilik devrimi bakış açısıyla girişimci liderler, yönetim, yenilik, araştırma ve geliştirme etkinliği, istihdam yaratma, rekabetçilik, verimlilik ve yeni endüstri oluşumu yoluyla ekonomik kalkınmaya katkı sağlayan katalizörler olarak kabul edilmektedirler (Kuratko ve Hodgetts, 2007).

Bu çalışmada girişimcilik kavramı ile ilgili bir değerlendirme yapılmış ve içinde yaşadığımız toplumun en önemli dinamikleri haline gelen değişim ve dönüşüm perspektifinde girişimci liderlik üzerine tartışılmıştır.

GİRİŞİMCİLİK

Latince "intare" kelimesinden türeyen girişimcilik kavramı; Fransızca, "entreprendre" (iş yapmak), İngilizcede "entrepreneur" (bir işi ilk yapan) kelimeleri ile benzer anlama gelmektedir. Arapça Teşebbüs kelimesinden ortaya çıkan müteşebbis kavramı da günümüzde girişimcilik olarak kullandığımız kavramın temellerini oluşturmaktadır (Tepe Küçüköğlü vd., 2020; Ülgen Aydınlik, 2015). Girişimci ve müteşebbis kavramları işletme kavramı ile ilişkilidir. Zira, her işletmenin bir müteşebbisi olmalıdır. Girişimci ise günümüzde yenilik, esneklik, fırsatçılık, değişim odaklı müteşebbislerin daha popüler olan ismidir (Demirdöğen, 2014).

Girişimcilik ile ilgili literatür incelendiğinde ilk olarak 1730'lu yıllarda Richard Cantillon'un girişimciyi ücret karşılığında emeğini kiralamayan birey olarak ele aldığı görülmektedir (Ürper vd., 2018). Sanayi devrimine ilişkin özellikler o dönemde girişimcilik tanımını etkilemiştir. Girişimci, risk üstlenerek spekülasyon faaliyetlerinden kaçınmayan ve belirsizlik koşullarında bile varlığını sürdürmek için girişimlerde bulunan kişidir (Akkoç, Çalışkan ve Turunç, 2019). 18.yüzyılda Jean Baptiste Say ise

girişimcinin kar elde etmek amacıyla üretim faktörlerini bir araya getiren kişi olduğunu ancak bu faaliyetlerin yönetilmesi gerekliliğini vurgulamış ve girişimcilik ile yöneticilik işlevlerini birbirinden detaylı bir şekilde ayırmıştır. Jean Baptise Say, girişimciliği üretim faktörlerinin bir elemanı olarak değerlendirmiş ve ekonominin sürekliliği için değerli olduğunu savunmuştur (Ülgen Aydınlik, 2015). Cantillon'un ve Jean Baptise Say'ın görüşlerinden hareketle, yönetici ve girişimci arasındaki temel farkın girişimcinin risk alması; yöneticinin ise risk almaması ve spekülatif faaliyetlerden kaçınması yönündeki ayrımında gizli olduğunu söylemek mümkündür. Yöneticiler ücret karşılığı belirlenmiş faaliyetleri gerçekleştirmek üzere insanları bir araya getirip örgütsel amaçlar etrafında çaba göstermelerini sağlayan kişilerdir. Belirsizlik, savaş, kriz, salgın dönemlerinde işletme faaliyetlerinin sona ermesi durumunda yönetici ve çalışanlar en fazla işten çıkarılma sorunuyla karşı karşıya kalırken girişimcinin finansal kayıpları oldukça ağır gerçekleşebilmektedir (Ülgen Aydınlik, 2015). Bu nedenle vizyon sahibi, değişime destek veren, çevreyi takip ederek sürekli yeni iş arayışları içerisinde bulunan, pazar koşullarındaki değişimleri fırsata çevirme amacıyla araştırmalar yapan kişiler başarılı girişimciler olarak işletme varlıklarını devam ettirebilmektedirler (Tutar ve Altınkaynak, 2013).

Daha sonra 20.yüzyılda J. Schumpeter serbest ekonomideki gelişim gücünün yenilik ile ortaya çıkacağını ele aldığı Ekonomik Gelişimin Teorisi isimli eserinde yaratıcı yıkıcılıktan bahsetmiştir. Gelişimlerin, yenilik ile mümkün olduğu vurgulanmış ve bu yeniliklerin eskiyi ortadan kaldırarak yeni bir gelişmişlik inşa edeceği belirtilmiştir. Eski üzerindeki tahribat ve yıkımın da aslında daha güçlü ekonomiye, başarıya, değişime zemin hazırlamasından dolayı yaratıcı yıkıcılık olarak değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Schumpeter için girişimci, toplumda yenilik ve değişimi oluşturacak kişi ve kurumlar olarak değerlendirilmektedir (Pehlivanoglu ve Kayan, 2019). Bununla birlikte Schumpeter, girişimciler tarafından yapılan yeniliklerin, yeni ürün ve hizmetler ortaya çıkararak yeni bir pazar, yeni müşteri talepleri, yeni ihtiyaçları beraberinde getireceğinin ve bu durumun da ekonomiyi güçlendireceğinin öneminden bahsetmiştir (Kitapçı, 2019). Yeniliklerin eskiyi ortadan kaldırarak gelişmeyi devam ettirmesi, özellikle günümüzde işletmeler arası rekabeti şiddetlendirerek yeni arayışları hızlandırmaktadır (Ülgen Aydınlik, 2015). Bu nedenle girişimcilik vizyon, değişim ve yaratıcılık ile ilgili dinamik bir süreçtir (Yolcu Uncuoğlu, 2017). Ayrıca girişimcilik, yeni fikirlerin ve yaratıcı çözümlerin oluşturulması ve hayata geçirilmesi için ihtiyaç duyulan kaynakların bir araya getirilmesi, enerji ve tutkuyla eyleme geçilmesidir. Girişimcilik sürecinin başarısı ise hesaplanmış riskleri alma istekliliği, kaynakları ahenkli şekilde bir araya getirebilme becerisi, güçlü bir iş planı oluşturma yetkinliği ve diğerleri açısından kriz ve kaos olarak adlandırılan unsurları potansiyel fırsatlar olarak değerlendirme yetisine dayanmaktadır (Kuratko ve Hodgetts, 2007).

GİRİŞİMCİ ve ÖZELLİKLERİ

Girişimcilik, fırsatları belirlemek ve bu fırsatlardan yararlanmak için ipuçları ve kaynakların temelini oluşturan yaratıcı ve yenilikçi yetenekler ile ilişkili bir alandır. Girişimci ise fırsatları bulma ve değerlendirme, gerekli kaynakları toplama ve bu fırsatlardan yararlanmak için harekete geçme isteği ve yeteneğine sahip kişiler olarak tanımlanmaktadır (Roesminingsih ve Suyanto, 2019). Long (1983) ise girişimcileri tanımlarken üç özelliğin bir arada bulunması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu özellikler; fırsatları analiz edebilme, yönetim becerilere sahip olma, risk üstlenebilmedir. Girişimcinin yönetsel becerileri hedeflere erişimi hızlandırmaktadır. Yönetsel becerilerinin yanı sıra teknik ve girişimsel beceriler de gerekmektedir. İletişimin güçlü olması, teknolojiyi kullanabilme, ürün ve hizmetlerin kapsamına ilişkin bilgi sahibi olma teknik beceriler arasında yer almaktadır. Yönetsel beceriler ise planlama, organize etme yürütme, kontrol gibi yönetimin temel fonksiyonlarına yönelik yetkinlikleri tanımlamaktadır. Özellikle işletme misyon ve vizyonunun belirlenmesi, amaçların oluşturulması girişimci için en önemli yönetsel beceri gerektiren unsurlardır (Ülgen Aydınlik, 2015).

Girişimci, yeni fikirler üreten, önemli fırsatları belirleyen ve bunlardan yararlanmak için gerekli kaynakları bir araya getiren, kar ve büyüme elde etmek amacıyla risk ve belirsizlik karşısında yeni bir iş kuran kişidir (Zimmerer, Scarborough ve Wilson, 2008; Price, 2000). Frederick, O'Connor ve Kuratko (2018) ise girişimciyi yeni iş kurmanın yanı sıra mevcut işlerde yenilik yapan kişi olarak da tanımlamaktadır. Girişimci, rekabetçi düşünce tarzıyla öncü olan ve diğerlerinin yapamadığını yapan kişidir. Bu özellikler ile elde ettiği başarı sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayacaktır. Bununla birlikte, girişimci risk alan kişidir (Tepe Küçükoglu vd., 2020). Fikrini hayata geçirerek sorumluluk üstlenir. Müşteri talebinin olmaması durumunda üstlendiği risk ile büyük kayıpları söz konusudur (Ülgen

Aydınlık, 2015). Ancak çevreyi iyi analiz edip, mevcut süreçler ile uyumlu yeni ürünler-hizmetler sunması tüketici ihtiyaçlarını gidererek talep oluşturacak ve gelir elde edilmesini sağlayacaktır. Girişimci aldığı risk sonucunda başarıya ulaşması durumunda; kar elde edecek, toplumsal fayda yaratmış olacak ve kişisel tatmin duyacaktır. Bu nedenle girişimci niyetin değere dönüşme sürecinin iyi bir şekilde yönetilmesi büyük önem arz etmektedir. Kuratko ve Morris (2018) girişimcilerin coşkulu bir vizyona sahip olmasının, işletmeler için itici bir güç oluşturduğunu belirtmektedir. Girişimciler, vizyonlarına erişmek için çeşitli stratejiler geliştirmekte ve sorumluluğu alarak belirsizlik ortamında bile başarıya ulaşmayı hedeflemektedir (Tutar ve Altınkaynak, 2013). Böylece, girişimciliği oluşturan niyet ve fikirlerin etkin ve verimli bir şekilde eyleme dönüşümü kolaylaşmaktadır.

Girişimcilik girişimcinin bir işlevidir. En basit ifade ile girişimciler girişimciliğe sebep olmaktadır (Lichtenstein, Dooley ve Lumpkin, 2006). Ancak, bir bireyi “girişimci” olarak nitelendirmek ne anlama gelmektedir?(Kuratko, 2007). Ya da girişimci doğudur mu yoksa olunur mu? Her bireyde bir miktar girişimcilik yeteneği vardır. Önemli olan belirli bir olayın veya bireyin ne kadar girişimci olduğunun belirlenmesi ve içindeki girişimci yeteneğin ortaya çıkarılmasıdır. Girişimcilik, ekonomiye sağladığı fayda ve istihdama olan katkısı ile toplumsal kalkınmanın itici gücüdür. Yenilikçi uygulamalar ile değişim ve dönüşümün öncüsü olarak ülkelerin küresel camiada atılım göstermesini hızlandırmaktadır. Bu nedenledir ki geleceğin girişimcilik temelinde inşa edilmesi hedeflenmektedir. Çünkü girişimcilik, içinde barındırdığı tüm özellikler ile sürdürülebilir rekabet avantajı sağlayacak dinamik bir süreçtir. Son yıllarda üniversitelerde okutulan girişimcilik dersleri de insanların içindeki girişimcilik yeteneğini ortaya çıkarma amacına dayanmaktadır. Diğer taraftan dünyadaki başarılı girişimcilerin büyük bölümünün, yüksek tahsili olmadığı da bilinmektedir. O halde yukarıda ele alınan soruların mutlak bir cevabının olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Yine de Covin ve Slevin (1991) girişimciyi nitelerken üç temel özelliğin her daim göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmuştur. Bu özellikler; proaktiflik, risk alma ve yenilikçiliktir. Bu üç özellik girişimciyi gerçek bir girişimci haline getiren unsurlardır (Akkoç, Çalışkan ve Turunç, 2019). Bu üç özelliğin farklı kombinasyonları mümkündür. Belirli bir girişimci olay (yeni bir ürün, hizmet veya süreç) yüksek veya sadece nominal olarak yenilikçi olabilir, önemli veya sınırlı risk içerebilir ve önemli ölçüde veya nispeten az proaktiflik gerektirebilir. Buna göre, “girişimcilik derecesi”, olayların ne ölçüde yenilikçi, riskli ve proaktif olduğunu ifade etmektedir (Kuratko, 2007).

Girişimciler, girişimcilik faaliyetleri sürecinde bir dizi farklı riskle karşı karşıyadır. Bunlar; bireyin tasarruflarının veya diğer kaynakların tehlikede olduğu finansal risk, kariyer riski, kişisel risk, profesyonel risk, sosyal risk ve ruhsal risktir (Zulvia ve Adrian 2018; Kuratko, 2007). Girişimin beklenen talebi oluşturmaması, çevresel olaylar kaynaklı ekonominin daralması, girişimin tutmaması, rekabetin şiddetlenmesi girişimcilik eyleminin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olacak faktörler arasında yer almaktadır. Bu faktörler sonucunda girişimci üstlendiği riskler ile karşı karşıya kalabilmektedir. Diğer taraftan, girişimci olmak, genellikle aile ve sosyal faaliyetler pahasına büyük bir zaman ve enerji taahhüdü gerektirmektedir (Kuratko, 2007).

Girişimcilerin belirgin tipik özellikleri iç kontrol odağı, yüksek enerji seviyesi, yüksek başarı ihtiyacı, belirsizlik toleransı, özgüven ve icraatçılıktır (Schermerhorn ve Scahppell, 2004; Aktaran:Zulvia ve Adrian, 2018). Bozkurt Çetinkaya ve Alparlan (2013) da girişimci özelliklerini; yenilikçi, risk alan, teknoloji-değişim-dönüşüm odaklı, fırsatçı, yaratıcı, kararlarında ısrarcı, güçlü iletişim becerisine sahip, yüksek başarı güdüsü ve duygusal zekası olan bireyler olarak ele almıştır. Cunningham ve Lischeron (1991) ise girişimcilere ilişkin özellikleri ve etkilerini aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- Faaliyetleri gerçekleştirme konusundaki kişisel kapasite, çalışkan ve azimli olmayı sağlar.
- Girişimcilerin başarıma ihtiyacı, risk alma güdüsünü tetikler.
- Yaratıcı ve yenilikçi yeteneklere sahip girişimciler, organizasyonları için yaratıcı şeyler geliştirmek ve başarmak için kişisel becerilerini kullanırlar.
- Girişimciler tarzlarını insanların ihtiyaçlarına göre uyarlayabilen ve diğerlerini motive edebilecek ve kurumsal hedeflere ulaşmaya yönlendirebilecek özelliklere sahiptirler.

- Son olarak, girişimciler yeni ürünler yaratmak ve hizmetleri genişletmek ya da tüketici tercihlerini artırmak için bağımsız birimler geliştirerek karmaşık organizasyonları yönetme becerisine sahiptirler.

GİRİŞİMCİ LİDERLİK

Liderlik, kişileri harekete geçirebilme sanatıdır (Eren, 1998:342). Liderlik, bireylerin faaliyetlerini etkilemek, onları yönlendirmek ve yöneltmek amacıyla kullanılan bir güç olarak tanımlanmaktadır (Krausz, 1986). Yukl, Gordon ve Taber (2002) ise liderliği amaçlara erişmek için ne yapılması ve nasıl etkili bir şekilde yapılabileceği konusunda başkalarını etkileme ve ortak bir hedefe ulaşmak için bireysel ve toplu çabaları kolaylaştırma süreci olarak ifade etmektedir. Liderlik, genel olarak, organize olmuş bir grupta hedeflere ulaşmak için diğerlerini etkilemeye yönelik eylemleri içermektedir (Den Hartog vd., 1999). Girişimci liderlik ise girişimcilik ve liderliğin kesişim noktasında yer almaktadır. Kuratko (2007) girişimciliğin, liderliğin özü olduğunu vurgulamaktadır. Girişimcilik ve liderlik arasındaki benzerlikler keşfedildikçe girişimci liderlik olgusu daha dikkat çeker hale gelmiştir. Vizyon, fırsat odaklılık, etkileme, planlama, motive etme, başarı yönelimi, yaratıcılık, esneklik, sabır, sebat, risk alma, belirsizlik, azim, öz güven, güçlendirme, proaktiflik ve iç kontrol odağı gibi unsurlar girişimcilik ve liderlik kavramları açısından önem arz etmektedir (Renko vd., 2015). Bu kapsamda girişimci liderliğin kökeninin, girişimcilik ile ilişkili olması benzer özelliklere sahip olmaya dayanmaktadır. Girişimci liderlik ile ilgili tanımlamalar ise aşağıda yer almaktadır:

- Ireland, Hitt ve Sirmon (2003): Girişimci liderlik, fırsat arama ve avantaj yaratmak için kaynakları stratejik olarak yönetme yeteneğidir.
- Cogliser ve Brigham (2004): Girişimci liderlik, liderin kişisel özellikleri yerine yaptığı eylem ve girişimleri ön plana çıkaran liderlik türüdür.
- Surie ve Ashley (2008): Girişimci liderlik, değişimin hızlı olduğu belirsizlik koşullarında yeniliği, dönüşümü ve çevre ile uyumu sürdürebilen liderliktir.
- Renko ve meslektaşları (2015): Girişimci liderlik, grup üyelerinin performansını yönetmek ve örgütsel amaçlara ulaşmak için girişimcilik fırsatlarının tanınması ve kullanılmasını içeren başkalarını etkileme ve yönetme olarak tanımlanmaktadır. Girişimci liderler, girişimci fikirleri kıvılcımlayan ve onları savunan kişilerdir.
- Sarabi ve meslektaşları (2020): Günümüz iş hayatında performans artışı sağlayacak yenilikçi ve teknoloji odaklı liderlik olarak ele alınmaktadır.
- Ballein (1998): Girişimci liderlik, çalışanlar arasında yenilik ve değişime ilham veren liderlik türüdür.
- Anju ve Mathew (2017): Girişimci liderlik, çalışanların örgütsel vizyonu benimsemesini ve buna uygun girişimci ve yenilikçi davranışlar göstermesini sağlayan liderlik türüdür. Girişimci liderler, rekabet avantajı sağlamak için fırsatları iyi bir şekilde analiz edip bu fırsatları değer yaratır hale getirenlerdir.
- Zorlu ve Tetik (2018): Girişimci liderlik, çevresel fırsatları sürekli değerlendirebilme yetkinliğine sahip dinamik bir liderlik türüdür.
- Tlais ve Kauser (2019): Girişimci liderlik, çalışanların çevresel değişimi fark edip bu değişimdeki fırsatları belirleyebileceği girişimci yönelimi savunan liderlik modelidir.
- Ximenes ve meslektaşları (2019): Girişimci liderlik, çalışan performansını yükseltecek yaratıcı ve yenilikçi özelliklere sahip yetkinlik temelli sistemleri meydana getiren liderliktir.
- Esmer ve Dayı (2019): Girişimci liderlik, liderlik özelliklerinin girişimcilik ruhuyla uyumlaşması sonucu ortaya çıkan modern bir liderlik yaklaşımıdır.

Girişimci liderlik genellikle yeni bir girişimin gelişimi için değerli bir kaynak olarak görülür ve değişimi destekleyen bir güç olarak kabul edilir (Leitch ve Volery, 2017). Lockett ve meslektaşlarına (2013) göre girişimci liderliğin temel yetkinliği, yenilikçi yaklaşımlar ile cezbedici fırsatları başarılı girişimlere dönüştürebilme becerisinde dayanmaktadır. Al Mamun ve meslektaşları (2018) ise girişimci liderlik yapısının girişimci çalışanlar oluşturma potansiyeline sahip olduğunu vurgulamış ve bu yaklaşımın işletmeleri sürdürülebilir rekabet avantajına yönlendireceğini belirtmişlerdir. Benzer açıdan, Greenleaf (2002) de girişimci liderliğin önemli bir gücünün takipçilerin örgütsel amaçlara erişmek için girişimci fırsatları tanımlaması ve kullanabilmesi hususunda yönlendirilmesinden geldiğini ifade etmiştir.

21. yüzyılda değişen ve dönüşen hale gelen toplumların ve örgütlerin iyi bir şekilde yönetilmesi, liderlik ile ilişkilidir. Bu kapsamda liderliğin önemi toplumsal ve örgütsel devamlılıkta her zamankinden daha fazladır (Yolcu Uncuoğlu, 2017). Dijital çağ olarak adlandırılan günümüzde değişiklikleri yönetmek daha karmaşıktır. Liderlerin bu süreçte üzerinde durdukları en önemli iki soru mevcuttur: Değişim için daha iyi planlama nasıl yapılır ve değişime karşı dirençle nasıl başa çıkılır? Bu soruların cevabı girişimci liderliği bir kez daha gözler önüne çıkarmaktadır. Girişimci liderler, sürekli değişim odaklıdır. Yenilik peşinde koşarlar. Yeni bir fikir üretme arzusu en büyük ilham kaynaklarıdır. Teknoloji kullanımını severler. Örgütsel değişimin sağlanması için kendi yetkinlik ve becerilerinin de dönüşmesini hedeflerler. Böylece çalışanlar için rol model olurlar. Değişim ve dönüşümün dirençle karşılaşmaması için gerekli hazırlıkları yaparlar (Roesminingsih ve Surabaya, 2019). Girişimci liderliği karakterize eden ve onu diğer liderlik stillerinden ayıran bu nitelikler ve davranışlar, girişimcilik temellidir (Shane ve Venkataraman 2000).

Girişimci liderler, astları ile (çalışanlar-takipçiler) güçlü ilişkiler kurmaya odaklanırken, aynı zamanda onlara girişimci rol model olurlar. Bu yaklaşım ile çalışanların yaratıcı, yenilikçi ve girişimci davranışlara yönelmesi beklenmektedir (Yoshida vd., 2014; Newman, 2018). Girişimci liderler, oluşturdukları vizyon ile çalışanların ilgisini çekerler ve bu ilginin vizyona erişimi sağlayan çaba ve performansa dönüşümü için çalışanları motive etmektedirler (Thornberry, 2006). Liderlerinin girişimci eylemlerini gören çalışanlar da ortak coşku ile teşvik olurlar ve davranışları girişimci yönde evrilir (Kuratko, Ireland ve Hornsby, 2001; McGrath ve MacMillan, 2000). Ayrıca girişimci liderler, çalışanların öz-yeterlik algılarını arttıracak faaliyetlerde bulunarak onları yenilikçi olma konusunda cesaretlendirir ve bu yöndeki tutkularını arttırırlar (Cardon vd., 2009). Girişimci liderlerin bulunduğu örgütlerde öz-yeterlik düzeyi yüksek çalışanların olması için çaba gösterilir (McGee vd., 2009). Böylece çalışanların girişimci çalışan olma yönünde değişim göstermesi kolaylaşmaktadır. Özellikle rekabetin hâkim olduğu iş alanlarında girişimci liderler çalışanların girişimci davranış sergileyerek dinamik ve proaktif atılımlar gerçekleştirmelerinde etkili olmaktadır (Pérez-Luño, Wiklund ve Cabrera, 2011). Bu bağlamda literatürde, girişimci liderlik ile yenilikçilik, yaratıcılık ve örgütsel performans arasında pozitif ilişkilerin olduğunu saptayan araştırmalara rastlamak mümkündür (Jagdale ve Bhola, 2014; Bagheri, 2017; Rahim vd., 2015; Zijlstra, 2014; Zorlu ve Tetik, 2018).

TARTIŞMA VE SONUÇ

Girişimcilik, tarih boyunca ulusların kalkınmasında itici bir güç olarak kabul edilmiştir (Schumpeter, 1934). Ulusların gelişimi onları ileriye taşıyacak girişim ve girişimcilerin teknoloji ve yenilik odaklı değişim ve dönüşüm olanakları ile ilişkilidir. Bu kapsamda girişimciler gelir elde etmek amacıyla insan ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Diğer taraftan girişimcilik, kar elde etmenin yanı sıra toplumsal fayda sağlayarak ekonomik katma değeri yükseltmeyi hedefleyen eylemler ve icraatçı faaliyetlerdir (Durukan, 2007). Bununla birlikte girişimcilik faaliyetleri, dünya ekonomisine iki vazgeçilmez katkı sağlamaktadır (Kuratko, 2007). Birincisi, girişimcilik piyasa ekonomilerini kaplayan ve tanımlayan yenileme sürecinin ayrılmaz bir parçasıdır. Yeni ve gelişmekte olan işletmeler teknolojik değişime ve verimlilik artışına yol açan girişimci faaliyetlerde çok önemli bir rol oynamaktadır. İkincisi, girişimcilik, küresel toplumumuzun ekonomik ve sosyal ana akımında milyonlarca kişinin yer aldığı bir sistemdir. Girişimcilik, küresel istihdamın kalkınması için kritik temel öğelerden biridir. Ekonomik gücün en büyük kaynağı her zaman ekonomik büyüme, fırsat eşitliği ve girişimci arayışı olmuştur. Bu ekonomik değişim ve gelişim sürecinde girişimcilik hem ileri teknoloji kullanımı hem de geleneksel iş modellerini bir araya getirerek sosyal bir etkileşim unsurudur (Kuratko ve Hodgetts, 2007). Bu kapsamda girişimci örgütler değişimin önem arz ettiği piyasalarda ihtiyaç duyulan dönüşüme kolay ve

hızlı bir şekilde uyum sağlayarak yenilik ve yaratıcılığı barındıran değer yaratma felsefesine sahip örgütler olarak ele alınmaktadır (Ghoshal ve Bartlett, 1996: Aktaran: Kuratko ve Hodgetts, 2007). Girişimci örgütler, rekabetçiliği arttıracak fırsatları arama çabasında ve amaçları yeni ürün ve hizmetleri ortaya çıkarmak için girişimci niyetleri oluşturmaktır. Bu yaklaşım da, yeni ürün veya pazarlarda ilk hamle avantajı elde etmek için hızlı hareket etmeyi zorunlu kılmaktadır (Kuratko ve Hornsby, 1999). Bir örgütün girişimci olarak nitelendirilmesi için; girişimci bir vizyonun varlığı ve etkili iletişime sahip olmak önem arz etmektedir (Gupta vd., 2004). Örgüt üyeleri arasında ortak değerleri geliştirme ise girişimci davranışları teşvik edecek etkileme gücünden gelmektedir. Bu nedenle tüm türleri ve bileşenleri ile girişimcilik süreci, girişimi arzu edilen hedeflere ulaştıracak girişimci liderlik ile bütünleşince sürdürülebilir değer yaratmaktadır. Diğer taraftan, hızlı ürün tasarımı, geliştirme ve ticarileştirme sistemleri gibi yeniliği besleyen ve destekleyen süreçlerin teşvik edilmesi ve bu yöndeki girişimlere sahip olunması da örgütleri girişimci olarak nitelendirecek özelliklerdir (Gupta vd., 2004).

21. yüzyılda ortalama üzeri getiri elde etmek isteyen örgütler, yenilik (ürün, süreç, teknoloji, yapılanma) yapabileme yeteneğini rekabet avantajına dönüştürebilecek davranışları yürütmelidir. Bu davranışların gerçekleşmesi ise proaktif, değişim odaklı ve risk alabilen girişimci liderlerin mevcudiyetinde daha kolay ve hızlı bir şekilde ortaya çıkacaktır (Kuratko, 2007).

Girişimci süreçte liderliğin önemini giderek daha fazla tanınmasına rağmen (Chen, 2007; Gupta ve vd., 2004) sınırlı sayıda çalışma girişimci liderliğin takip eden iş sonuçları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu incelemelerin çoğu ise genel olarak işletme düzeyinde sonuçlara odaklanmıştır. (Chen, 2007; Huang, Ding ve Chen, 2014; Bagheri ve Akbari, 2018). Bu nedenle ilerleyen araştırmalarda girişimci liderlik değişkenini kapsayan ampirik araştırmaların yürütülmesi, ilgili literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Akkoç, İ., Çalışkan, A., & Turunç, Ö. (2019). Girişimci Davranış: Bir Ölçek Uyarlama Çalışması. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 14(1), 1-10.

Al Mamun, A., & Fazal, S. A. (2018). Effect of entrepreneurial orientation on competency and micro-enterprise performance. *Asia Pacific Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 12(3), 379-398.

Anju, E. N., & Mathew, A. (2017). Entrepreneurial leadership: A new managerial chore in the era of rampant changes. *International Journal of Applied Research*, 3 (7), 744-746.

Arthur, S. J., & Hisrich, R. D. (2011). Entrepreneurship through the ages: Lessons learned. *Journal of Enterprising Culture*, 19(01), 1-40.

Aydınlık-Ülgen, A.(2015) *Girişimcilik*, İstanbul Üniversitesi AUZEF Yayınları, İstanbul.

Bagheri, A. (2017). The impact of entrepreneurial leadership on innovation work behavior and opportunity recognition in high-technology SMEs. *The Journal of High Technology Management Research*, 28(2), 159-166.

Bagheri, A., & Akbari, M. (2018). The impact of entrepreneurial leadership on nurses' innovation behavior. *Journal of Nursing Scholarship*, 50(1), 28-35.

Ballein, K. M. (1998). Entrepreneurial leadership characteristics of SNEs emerge as their role develops. *Nursing administration quarterly*, 22(2), 60-69.

Birkinshaw, J. (1997). Entrepreneurship in multinational corporations: The characteristics of subsidiary initiatives. *Strategic management journal*, 18(3), 207-229.

Bozkurt, Ö. Ç., & Alparlan, A. M. (2013). Girişimcilerde bulunması gereken özellikler ile girişimcilik eğitimi: girişimci ve öğrenci görüşleri. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8 (1),7-28.

Bygrave, W. D., & Hofer, C. W. (1992). Theorizing about entrepreneurship. *Entrepreneurship theory and Practice*, 16(2), 13-22.

Cardon, M. S., Wincent, J., Singh, J., & Drnovsek, M. (2009). The nature and experience of entrepreneurial passion. *Academy of management Review*, 34(3), 511-532.

- Chen, M. H. (2007). Entrepreneurial leadership and new ventures: Creativity in entrepreneurial teams. *Creativity and Innovation Management*, 16(3), 239-249.
- Cogliser, C. C., & Brigham, K. H. (2004). The intersection of leadership and entrepreneurship: Mutual lessons to be learned. *The Leadership Quarterly*, 15(6), 771-799.
- Covin, J. G., & Slevin, D. P. (1991). A conceptual model of entrepreneurship as firm behavior. *Entrepreneurship theory and practice*, 16(1), 7-26.
- Cunningham, J. B., & Lischeron, J. (1991). Defining entrepreneurship. *Journal of small business management*, 29(1), 45-61.
- Demirdöğen, O.(2014) Girişimcilikte Temel Kavramlar , Girişimcilik ve Küçük İşletmeler (içinde:4-23), Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, Erzurum.
- Den Hartog, D. N., House, R. J., Hanges, P. J., Ruiz-Quintanilla, S. A., Dorfman, P. W., Abdalla, I. A., ... & Akande, B. E. (1999). Culture specific and cross-culturally generalizable implicit leadership theories: Are attributes of charismatic/transformational leadership universally endorsed?. *The leadership quarterly*, 10(2), 219-256.
- Durukan, T. (2007), Düünden Bugüne Girişimcilik ve 21. Yüzyılda Girişimciliğın Önemi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(2), 25-37.
- Erbay, N. (2013). E-Dış Ticaret ve Girişimcilik Üzerine Etkileri. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(8), 50-61.
- Eren, E. (1998). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, 5. Baskı, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Esmer, Y., & Dayı, F. (2019). Girişimci Liderlik: Teorik Bir Çerçeve. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 112-124.
- Fernald, L. W., Solomon, G. T., & Tarabishy, A. (2005). A new paradigm: Entrepreneurial leadership. *Southern business review*, 30(2), 1-10.
- Frederick, H., O'Connor, A., & Kuratko, D. F. (2018). *Entrepreneurship*. Cengage AU.
- Greenleaf, R. K. (2002). Essentials of servant-leadership. *Focus on leadership: Servant-leadership for the twenty-first century*, 19-26.
- Gupta V, MacMillan IC & Surie G.(2004). Entrepreneurial leadership: Developing and measuring a cross-cultural construct. *Journal of Business Venturing*, 19(2):241-260
- Huang, S., Ding, D., & Chen, Z. (2014). Entrepreneurial Leadership and Performance in Chinese New Ventures: A Moderated Mediation Model of Exploratory Innovation, Exploitative Innovation and Environmental Dynamism. *Creativity and Innovation Management*, 23(4), 453-471.
- Ireland, R. D., Covin, J. G., & Kuratko, D. F. (2009). Conceptualizing corporate entrepreneurship strategy. *Entrepreneurship theory and practice*, 33(1), 19-46.
- Ireland, R. D., Hitt, M. A., & Sirmon, D. G. (2003). A model of strategic entrepreneurship: The construct and its dimensions. *Journal of management*, 29(6), 963-989.
- Jagdale, D., & Bholra, S. S. (2014). Entrepreneurial leadership and organizational performance with reference to rural small scale engineering industry in Pune district. *Golden Research Thoughts*, 4(2).
- Kitapçı, İ. (2019).Joseph Schumpeter'in Girişimcilik ve İnovasyon Anlayışı: Yaratıcı Yıkım Kavramı ve Geçmişten Günümüze Yansımaları. *Uygulamalı Ekonomi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 54-74.
- Kosa, G. (2019). Yöneticilerinin Girişimcilik ve İnovasyon Algılarının İncelenmesi: Kobi Yöneticileri Üzerine Bir Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1792-1806.
- Krausz, R. R. (1986). Power and leadership in organizations. *Transactional Analysis Journal*, 16(2), 85-94.
- Kuratko, D. F. (2007). Entrepreneurial leadership in the 21st century: Guest editor's perspective. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 13(4), 1-11.

- Kuratko, D. F., & Hodgetts, R. M. (2007). *Entrepreneurship: Theory, Process, Practice*. Mason, OH: Thomson.
- Kuratko, D. F., & Hornsby, J. S. (1999). Corporate entrepreneurial leadership for the 21st century. *Journal of Leadership Studies*, 5(2), 27-39.
- Kuratko, D. F., Ireland, R. D., & Hornsby, J. S. (2001). Improving firm performance through entrepreneurial actions: Acordia's corporate entrepreneurship strategy. *Academy of Management Perspectives*, 15(4), 60-71.
- Kuratko, D. F., & Morris, M. H. (2018). Examining the future trajectory of entrepreneurship. *Journal of Small Business Management*, 56(1), 11-23.
- Küçüköğlü, M. T., Baynazoğlu, M. E., & Berber, Ş. (2020). Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Kariyer ve Girişimcilik Yönelimleri. *Yönetim ve Ekonomi*, 27(1), 91-108.
- Leitch, C. M., & Volery, T. (2017). Entrepreneurial leadership: Insights and directions. *International Small Business Journal*, 35(2), 147-156.
- Lichtenstein, B. B., Dooley, K. J., & Lumpkin, G. T. (2006). Measuring emergence in the dynamics of new venture creation. *Journal of business Venturing*, 21(2), 153-175.
- Lockett, A., Hayton, J., Ucbasaran, D., Mole, K., & Hodgkinson, G. (2013). Entrepreneurial leadership, capabilities and growth. Enterprise Research Centre and Warwick Business School, University of Warwick, Coventry.
- Long, W. (1983). The meaning of entrepreneurship. *American Journal of small business*, 8(2), 47-59.
- McGee, J. E., Peterson, M., Mueller, S. L., & Sequeira, J. M. (2009). Entrepreneurial self- efficacy: refining the measure. *Entrepreneurship theory and Practice*, 33(4), 965-988.
- McGrath, R. G., & MacMillan, I. C. (2000). *The entrepreneurial mindset: Strategies for continuously creating opportunity in an age of uncertainty*. 284, Harvard Business Press.
- Merrifield, D. B. (1993). Intrapreneurial corporate renewal. *Journal of Business Venturing*, 8(5), 383-389.
- Newman, A., Herman, H. M., Schwarz, G., & Nielsen, I. (2018). The effects of employees' creative self-efficacy on innovative behavior: The role of entrepreneurial leadership. *Journal of Business Research*, 89, 1-9.
- Pehlivanoglu, F., & Kayan, K. (2019). Türkiye'de Girişimcilik: Mevcut Durum Analizi ve Çözüm Önerileri. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 58-78.
- Pérez-Luño, A., Wiklund, J., & Cabrera, R. V. (2011). The dual nature of innovative activity: How entrepreneurial orientation influences innovation generation and adoption. *Journal of Business Venturing*, 26(5), 555-571.
- Price, C. (2000). *The internet entrepreneurs: business rules are good: break them*. FT Press.
- Rahim, N. A., Mohamed, Z. B., & Amrin, A. (2015). Commercialization of emerging technology: the role of academic entrepreneur. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 169, 53-60.
- Renko, M., El Tarabishy, A., Carsrud, A. L., & Brannback, M. (2015). Understanding and measuring entrepreneurial leadership style. *Journal of Small Business Management*, 53, 54-74.
- Roesminingsih, E., & Suyanto, T. (2019). School Entrepreneurship Extracurricular Management. In 3rd International Conference on Education Innovation (ICEI 2019). Atlantis Press.
- Sarabi, A., Froese, F. J., Chng, D. H., & Meyer, K. E. (2020). Entrepreneurial leadership and MNE subsidiary performance: The moderating role of subsidiary context. *International Business Review*, 101672, 1-12.
- Schermerhorn, J.R., & Chappell, D.S.(2004). *Core concepts of management*. New York, NY: Wiley.
- Schumpeter, J. A. (1934). Change and the Entrepreneur. *Essays of JA Schumpeter*, 4(23), 45-91.
- Shane, S., & Venkataraman, S. (2000). The promise of entrepreneurship as a field of research. *Academy of management review*, 25(1), 217-226.

- Surie, G., & A. Ashley (2008). Integrating Pragmatism and Ethics in Entrepreneurial Leadership for Sustainable Value Creation. *Journal of Business Ethics*, 81(1), 235–246.
- Thornberry, N. (2006). *Lead Like an Entrepreneur: Keeping the Entrepreneurial Spirit Alive within the Corporation*. Fairfield, PA: McGraw Hill
- Tlaiss, H. A., & Kauser, S. (2019). Entrepreneurial leadership, patriarchy, gender, and identity in the Arab world: Lebanon in focus. *Journal of Small Business Management*, 57(2), 517-537.
- Tutar, H., & Altınkaynak, F. (2013). Girişimcilik, Detay Yayıncılık Ürper, Y., Tosunoğlu, B.T., Kağrıncıoğlu, C.H., Başar, M., Demirci A.E. ve Sağlam, N.(2018). Girişimcilik ve İş Kurma, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayını.
- Ximenes, M., Supartha, W. G., Dewi, I. G. A.M, & Sintaasih, D. K. (2019). Entrepreneurial Leadership Moderating High Performance Work System and Employee Creativity on Employee Performance. *Cogent Business & Management*, 6,1-12.
- Yolcu-Uncuoğlu, İ. (2017). Girişimcilik ve Liderliğe Farklı Bir Bakış: Girişimci Liderlik. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (60), 182-195.
- Yoshida, D. T., Sendjaya, S., Hirst, G., & Cooper, B. (2014). Does servant leadership foster creativity and innovation? A multi-level mediation study of identification and prototypicality. *Journal of Business Research*, 67(7), 1395-1404.
- Yukl, G., Gordon, A., & Taber, T. (2002). A hierarchical taxonomy of leadership behavior: Integrating a half century of behavior research. *Journal of leadership & organizational studies*, 9(1), 15-32.
- Zijlstra, P. H. (2014). When is entrepreneurial leadership most effective. University of Twente Master's thesis, Enschede.
- Zimmerer, T. W., Scarborough, N. M., & Wilson, D. (2008). *Entrepreneurship and small business management*. Jakarta: Salemba Empat. Pg.
- Zorlu, K., & Tetik, F. (2018). Girişimci Liderlik Davranışının Çalışan Yaratıcılığına Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 297-307.
- Zulvia, Y., & Adrian, A. (2018). The Role of Core Value, Character and Entrepreneur Leadership towards Successful Entrepreneur. In *First Padang International Conference On Economics Education, Economics, Business and Management, Accounting and Entrepreneurship (PICEEBA 2018)*. Atlantis Press.

Erken Dönem Alman Sosyal Demokrasisi ve Rosa Luxemburg

Uğur EYİDİKER*¹

¹ Öğr. Gör. Kırklareli Üniversitesi, Babaeski MYO, Yönetim ve Organizasyon Bölümü

* Sorumlu Yazar / Corresponding: e-mail: ugur.eyidiker@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4204-424X

Geliş Tarihi/Received: 16.05.2020

Kabul Tarihi/Accepted: 12.06.2020

e-Yayım/e-Printed: 28.06.2020

ÖZET

Sosyal demokrasi klasik Marxist anlayışın çeşitli reformlara tabi tutularak yeni bir sosyalist anlayışın ortaya çıkartılması ile doğmuştur. Sosyal demokrasi sosyalist mücadelenin Karl Marx'ın hedef olarak gösterdiği proletarya diktatörlüğünü ve devrimci eylemleri kendine bir yol olarak belirlemez. Bunlar yerine revizyonist bir bakış açısı ile aşamalı bir şekilde demokratik yollarla ve parlamento aracılığıyla hedeflerine ulaşma çabasına girer. Bu bağlamda Fabian sosyalizminin Britanya'da gördüğü işlev Alman sosyal demokrasisi açısından da bir örnek teşkil etmiştir. Almanya'da 1850'li yıllar öncesinde örgütlenme sorunu yaşayan siyasi görüşler, Alman siyasi birliğinin sağlanmasından sonra hızla kurumsallaşarak örgütlenmişlerdir. Nitekim Alman sosyalistlerinin bu örgütlenişi dünyadaki en köklü sosyalist partinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Erken dönem Alman sosyal demokrasisi oluşurken parçalanmış bir görünüm ortaya koymuştur. Genel olarak bu parçalanma Ferdinand Lassalle'nin savunduğu ve daha sonra Jean Baptista von Schweitzer'in ortaya koyduğu demokratik mücadeleyi savunan görüş ile Marxist anlayışla proleter mücadeleyi savunan görüş arasında gerilimli bir şekilde oluşmuştur. Gotha'da birbirine yakınlaşarak büyük oranda birleşme sağlayan bu iki grup seçimlerde başarısını kademeli olarak arttırmıştır. Alman meclisinde ikinci parti konumuna kadar gelen sosyal demokratlar Eduard Bernstein revizyonizmi, Karl Kautsky'nin Marxist devrimci ama devrim yapmayan parti anlayışı ve Rosa Luxemburg'un kitle grevlerini öne çıkaran devrimci anlayışı arasında gelişmeye devam etmiştir.

Bu çalışma ile amaçlanan erken dönem Alman sosyal demokrasisinin gelişimini Rosa Luxemburg'un katkıları ve görüşleri doğrultusunda değerlendirebilmektir.

Anahtar Kelimeler: Rosa Luxemburg, Sosyal Demokrasi, Revizyonizm, Eduard Bernstein

Early Period of German Social Democracy and Rosa Luxemburg

ABSTRACT

Social democracy was born with the emergence of a new socialist conception by subjecting the classical Marxist conception to a variety of reforms. Social democracy does not designate the dictatorship of the proletariat and revolutionary actions, pointed as targets by Karl Marx, as a path of socialist struggle. Instead, with a revisionist point of view, it gradually strives to achieve its goals through democratic means and by means of the parliament. In this context, the function served by the Fabian socialism in Britain was an example for German social democracy. Political views having difficulty to get organized before the 1850s in Germany were rapidly institutionalized and organized after the establishment of German political unity. Indeed, such an organization of the German socialists paved the way for the formation of the most established socialist party in the world.

The early German social democracy presented a fragmented outlook when it was being established. It has evolved in a tense way between the stance advocated by Ferdinand Lassalle, which later advocated democratic struggle with Jean Baptista von Schweitzer, and the stance advocating a proletarian struggle through a Marxist conception. These two groups gradually improved their success in the elections, achieving a unity to a large extent by getting closer together in Gotha. The social democrats who have achieved to become the second party in the German Parliament have continued to evolve from Eduard Bernstein's revisionism, to Karl Kautsky's Marxist revolutionary party conception, which, nonetheless, did not practice revolution, and finally to Rosa Luxemburg's revolutionary conception that highlighted mass strikes.

What is aimed in this study is to analyze the evolvement of early German social democracy in the light of the contributions and opinions of Rosa Luxemburg.

Keywords: Rosa Luxemburg, Social Democracy, Revizyonizm, Eduard Bernstein

1. GİRİŞ

Erken dönem Alman sosyal demokrasisi Almanya'nın siyasal birliğini tamamlamasından sonra örgütlenecek, işçi sınıfının revizyonist bir bakış açısıyla değişimini yansıtmaktadır. Bu bağlamda kurulan ve seçimlerle büyüyen sosyal demokrasinin temsilcisi olan Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) programları ve eylemleri ile halkı temsil eden bir partiye dönüşmüştür.

Almanya'da sosyal demokrasi anlam olarak farklı şekillerde kullanılsa da işçiler lehine girişilen reformlarla evrimsel bir süreç içinde Avrupa'daki muadillerinden farklı bir şekilde gelişip günümüze kadar gelmiştir. Böylece sosyal demokrasi denince bugün akla işçi sınıfının burjuva sınıfı ile ortak, zorunlu ve şartlı bir yaşamı paylaşması gelmektedir. Nitekim işçi sınıfının bu ortak yaşamda yer almasının nedeni şiddet içeren devrim yoluyla istediklerini elde edemeyeceğini Avrupa'da farkına varmasından kaynaklanmıştır. İşçi sınıfı mevcut hak ve özgürlükleri korumak, yenilerini elde etmek için sosyal demokrasiyi giderek ön plana çıkarmıştır.

Kökeninde F. Lassalle'nin (1825-1864) görüşlerini barındıran Alman sosyal demokrasisi genel oy hakkı ve parlamentarizmi kendine ilke edinmiştir. Lassalle'nin görüşlerine karşı Ortodoks Marxist görüş çerçevesinde bir muhalefet gelişmiş, bu muhalefetin en güçlü olduğu dönem ise Rosa Luxemburg'un (1871-1919) kitle grevleri ile devrimci görüşlerini vurguladığı dönem olmuştur. I. Dünya Savaşı'na kadar SPD içinde revizyonizmi ve parlamenter sistemin işçiler lehine dönüştürülmesini savunan E. Bernstein (1850-1932) ile devrimci Luxemburg arasında siyasi bir mücadele giderek büyümüştür.

Bu çalışmanın birinci bölümünde sosyal demokrasi kavramına ve Alman sosyal demokrasisinin gelişimine, ikinci bölümünde ise Bernstein ve Luxemburg'un görüşlerine yer verilerek Alman sosyal demokrasisinin değişimi irdelenmiştir.

2. SOSYAL DEMOKRASİ

Sosyal demokrasi ılımlı muhafazakârlıktan biraz marjinal farklılık yaratarak ayrılan, reformist ve Marxist düşünceden kopan merkez sol partileri belirlemek için kullanılan bir kavramdır. Örneğin, tipik bir sosyal demokrat parti muhtemelen bir dereceye kadar milliyetçiliği destekleyecek, ancak ekonominin planlı bir şekilde büyümesi ve kamu hizmetlerinin devlet tarafından yerine getirilmesini savunarak özel mülkiyete eleştiriler getirebilecektir. Yine sosyal demokrat bir parti sosyal adalet için sanayi ve ticaretten alınan vergileri doğrudan alıp yükseltebilecektir (Robertson, 1986: 302-303). Sosyal demokraside sosyalist mücadele kademeli bir reformculuğu içermelidir. Demokrasi tam olarak gerçekleştiği siyasal gücün desteği ve sendikal mücadele ile işçi sınıfının egemenliğini sağlamak amaç olmalıdır. Her yönüyle bir sosyalist düzen oluşturmak yerine sosyalist amaçların gerçekleştirilmesi daha elzemdir (Miller vd., 1995: 302). Kuramsal olarak ise sosyal demokrasi, modern demokrasinin meşruluğunu destekleyen toplumsal koşulları, hem evrensel temel haklarla bağlantılarını hem de demokratik etkililik ve istikrar bakımından önemlerini göstererek betimler ve açıklar (Meyer ve Hinchman, 2015: 9)

Sanayileşmiş üç büyük ülkede (İngiltere, Fransa ve Almanya) işçi devrimleri K. Marx'ın (1818-1883) öngördüğü gibi gerçekleşmemiş, işçiler değişen koşullara ayak uydurarak devrimci isteklerini

kaybetmişlerdir. Sosyalizmle liberalizmin bütünleştirilerek iktidara ortak olmanın yarattığı şevk reformcu ve parlamentarist düşüncelerin daha da yoğunlaşmasını sağlamıştır (Çam, 2011: 249). Bu bağlamda sosyal demokrasi için işçilerin bir siyasi parti bünyesinde örgütlenerek siyasi yarış içinde seçimler yoluyla siyasi iktidarı ele geçirmesi öne çıkmaktadır. Marx'ın ortaya koyduğu proletarya diktatörlüğünün de amaçları olan sosyal yardımların, vergi politikalarının, yatırım kararlarının işçiler lehine düzenlenmesi sosyal demokrasi ile aşamalı olarak gerçekleştirilebilmektedir. Marx'ın dönemindeki işçilerin yerini küçük sermayedara ve beşeri sermayeye dönüşmüş işçiler almıştır. Dolayısıyla refah seviyesi yükselen işçilerin mevcut düzene kendini entegre etmesi kaçınılmaz hale gelmiştir (Ateş, 2015: 139).

1940'lardan itibaren Keynesyen politikalarının geçerliliği kapitalist çelişkileri ortadan kaldıracak gibi gözüküyordu. Dolayısıyla 1930'lardaki Marxistler bu etkiyle sosyal demokrasiye geçiş yapmışlardır. II. Dünya Savaşı sonrası Almanya ve İngiltere'de sosyal demokrasi sol oluşum içinde üstün konuma gelmiştir. Almanya'da SPD 1959'da Marxizm'den tam anlamıyla vazgeçmiştir. İngiltere'de 1960'lardan itibaren İşçi Partisi sosyal demokrasiyi uygulama çabasına girişmiştir. Sol içinde Marxizm tarihsel maddeciliği ve kapitalist toplumun siyasal değişimini ortaya koymaya çalışmıştır; demokratik sosyalizm toplumsal mülkiyeti Marxizm gibi savunur ama bunun demokratik yollarla elde edilmesini benimser, sosyal demokrasi ise ortak mülkiyeti öncelikli hedef almak yerine karma ekonomi, eşitlik ve adil gelir dağılımını demokrasi ile birlikte ön plana çıkarır (Miller vd., 323-324). Sosyal demokrasinin öznesi bireydir ve bireyin gelişmesi ve toplumsal hayatta söz sahibi olması önemlidir fakat özel mülkiyet edinimi sosyal adaleti bozmamalıdır (Ateş, 2015: 139).

İşçilerin oy hakkı elde etmesi ve kendi partilerini kurmaları Bernstein gibi sosyalistlerin demokratik koşullar altında anayasal biçimde sosyalist bir düzen kurulabileceğini ortaya koymalarına neden olmuştur. Reformcu sosyalistlerin görüşleri Büyük Buhrandan (1929) sonra Keynesyen politikanın her alanda devletin müdahil olması ile yükselişe geçmesi sosyal demokrasinin de, savunduğu görüşlerin benzer olması nedeniyle, yükselişini beraberinde getirmiştir. Karma ekonomi, tam istihdam, artan oranlı vergi, gelir adaletsizliğinin azaltılması sosyal demokrasinin temel amaçlar olmuştur (Tok, 2014: 203-204). Liberal devletin sosyal yapısı yani bireyin toplumun ve devletin kaynağı ve aynı zamanda amacı olduğu korunmuştur. Ancak sosyal devlet bireylerin oluşturdukları çeşitli sosyal kuruluşların göz ardı etmez, çünkü toplum birey ve diğer sosyal kurumlardan oluşmuştur (Göze, 2013: 204).

Genel olarak sosyal demokrasiyi benimseyen partiler refah devleti yoluyla dengeli bir adil gelir dağılımını eşitliği sağlamak yerine birincil amaç edinirler. İskandinav ülkelerinin sosyal demokrat partileri klasik sosyal demokrat partilerin bir benzeri olarak I. Dünya Savaşı'nın sonu ve 1970'li yılların başına kadar karma bir ekonomi ve artan oranlı vergi anlayışı ile refah devleti modeline öncülük etmişlerdir. Bazen sosyal demokrasi Batı Alman Anayasası'nda olduğu gibi tüm hükümeti kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Bu bağlamda kullanım anlamı olarak sosyal demokrasi liberal bir demokrasinin siyaset teorisi ile sosyal devletin korunmasına yönelik olarak bazı hakların birleşimini ifade etmektedir. 1980'lerin başından itibaren Britanya'da siyasi partiler kendilerini sosyal demokrat olarak tanımlamışlardır. Sosyal demokrasi daha çok devrimsiz, radikal olmayan bir yapı olarak benimsenmiştir. (Robertson, 1986: 302-303). Böylece sosyal demokrasi işçi sınıfının kapitalist devletle barışmasının bir sonucu haline gelmiştir. Bu barış işçi sınıfının hayat şartlarında olan iyi yönlü

değişimlerdir. Ayrıca bu iyileşme işçi sınıfının sivrilmesini engelleyerek devrim yoluyla yönetime gelinmesinden ziyade toplumsal mücadeleyi ön plana çıkmasına neden olmuştur (Baradat, 2012: 133-135). Sosyal demokrasi ile siyasal iktidar işçilerin lehine olacak şekilde hareket ettirilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda demokratik katılım kutsanarak bir iş sınıfı diktatörlüğü yerine sosyal devlet oluşturma çabasına girilmiştir (Ateş, 2015: 138).

Sosyal demokrasi 20. Yüzyıldan itibaren kapitalizmi reforma tabi tutarak işçiler açısından daha yaşanılabilir bir toplum yaratma düşüncesine girişmesi ortak mülkiyet özelinde bir sosyalist düşünce yerine liberal demokratik siyasal bir düzen kutsanır hale gelmesine neden olmuştur. Refah devleti anlayışı ile devletin fazla büyümesi sonucu yaşanan yeni krizlerin reçetesi olarak yeni liberal ekonomi ve buna bağlı olarak yeni muhafazakarlık anlayışı yükselmiştir. Bu noktada sosyal demokrasi yeni arayışlara girmiştir. Devletin müdahalesinin azaltılarak liberal görüşlere yaklaşım 'sağı sağdan' geçmeye çalışmışlardır. Böylece üçüncü yol bu yeni arayışlar sonucu ortaya çıkmıştır (Tok, 2014: 204-205).

Üçüncü Yol (Third Way) anlayışının dünyada Bill Clinton ile tekrar gündeme gelmiş, Tony Blair ve Gerhard Schröder ile uygulanma aşamasına geçmiştir. Üçüncü Yol'un teorik altyapısını ise Anthony Giddens'in çalışmaları oluşturmuştur. Stuarth Hall'in deyişiyle dünya 1980'lerden sonra imalat sanayisinden bilgi teknolojilerinden elde edilen ürünlere, sınıf vurgusunun olduğu politikaların rolünün azalmasıyla ve tüketimde, yaşam tarzında, cinsellikte farklı, yeni tercihlerin artmasıyla yeni bir çağa (Yeni Zamanlar) girmiştir (Hall ve Jacques, 1989: 35). Anthony Giddens Hall'in düşüncelerinin ortaya çıkışını geleneksel solun doktrinleri ile aynı şekilde olduğunu belirterek eleştirmiştir. Yeni zamanların eski sol ile örtüşemeyeceğini belirten Giddens sosyal demokrasinin söz sahibi olabilmesi için daha önce sosyal demokrasinin nasıl Marxizm'den kopmuşsa şimdide öyle bir yeni radikal yeni kopuşun olması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre " *Üçüncü yol politikası modernleşen sosyal demokrasi bütünleşmiş ve sağlam bir program geliştirebilir. Sosyal adaletin ve dayanışmanın yerini almak bir yana, üçüncü yol bugün bu idealleri kovalamanın tek aracını temsil eder. Üçüncü yol politikası kamusal alanı ihlal etmez; öncelikli amaçlarından birisi de kamu kurumlarının yeniden yapılandırılması ve yenilenmesi için gerekli araçları sunmaktadır. Dabası üçüncü yol küreselleşmeyi sadece bir veri olarak kabullenmekten çok, ona cevap verebilecek politikalar sunar*" (Giddens, 2001: 27). Habermas'a göre ise Üçüncü Yol açısından sosyal demokrasi yatırımcıların reaksiyonlarına göre değil kendi başına bilinçlenerek aktif bir yol üstlenmesidir. Devletin kendi vatandaşlarını mevcut rekabet ortamında tek başlarına rekabet edecek bir şekilde hazırlamasıdır (Habermas, 2002: 33-34).

2.1. Britanya ve İsveç Sosyal Demokrasisinin Temeli

Britanya'da sosyal demokrasi Graham Wallas (1858-1932) ve Leonard Trelawny Hobhouse (1864-1929) gibi Fabian Topluluğu'nun önde gelen teorisyenlerinin etkisi ile yeni liberal anlayış ve sosyal demokrasinin birbirine eklenmesi ile oluşmuştur. Klasik liberalizmin aksine yeni liberalizm sosyal adaletin sağlanması ve adil gelir bölüşümü nedeniyle sosyalizme daha yakındır. Özellikle Fabian Sosyalistleri içinde Marta Beatrice Webb (1858-1943) ve Sidney Webb (1892-1943) için yeni bir partinin kurulması yerine mevcut partilerin yönetimleri ele geçirmesi gerekmektedir. Onlara göre sosyalizmi kapitalist yapıdan ayırmadan toplumsal reformlarla istenilen amaca ulaştırmak mümkündür. Böylece Fabian Ekolü ve Yeni Liberalizm ile birlikte Marxist olmayan bir sosyalizm

Britanya’da gelişmiştir. Almanya’daki gibi Marxizm’de bir revizyon yerine karma ekonomi, siyasal demokrasi, refah devleti ve sosyal adalet temel alınarak bir gelişme sağlanmıştır (Miller vd., 1995: 322-323).

İngiliz İşçi Partisi’nde, yeni kurulmuş bir parti olarak, hem liberal ilkeleri benimseyip hem de liberallere karşı muhalefet yürütmek mantıklı gözükmemiştir. Hayatlarını sendikal mücadeleye adanmış parti yöneticilerinin Marxist düşünceye de doğrudan sarılması mümkün olmamıştır. Dolayısıyla parti reformcu sosyalizmi savunan Fabian Derneği ile beraber yürümeye başlamıştır. Fabian Derneği üyeleri partileşme yoluna gitmek istemese de istediklerini ikna ve nüfuz etme yoluyla gerçekleştirme çabasına girişmişlerdir. Bu bağlamda fonksiyonel ve bünyevi değişimi kamu mülkiyetinin ve fonksiyon alanının olabildiğince genişletilmesi ile birlikte olması gerektiğini savunmuşlardır. Marx tarafından izah edilen kapitalist sermayenin emek karşılığı elde ettiği geliri artık değerle değil, üretim araçlarının rantı üzerinden açıklamışlardır. Üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin aşamalı reformlarla kaldırılabilirliğini savunmuşlardır. Fakat onlara göre kapitalizm yerine acilen bir sosyalizmin getirilmesine gerek yoktur. Fabiancı sosyalizm için dernekler, sendikalar, işverenler ve işçiler arasında gittikçe artan bir menfaat ilişkisi vardır. Hayat seviyesinin artması, işsizliğin azaltılması sonucu sosyalizm herkes tarafından kabul edilebilecek rasyonel bir hal alacaktır (McKenzie, 1970: 91-93).

Bu aşamada Almanya’da sosyal demokrasinin ortaya çıkışı da işçilerin sendikalarla örgütlenmesi sonucu gelişen bir yapıya dayanmıştır. İngiltere’de ise bu temel Fabian sosyalizminden etkilenen İşçi Temsil Komitesi’nden alınmıştır. Fabian sosyalizmi serbest piyasa ekonomisine ortaya çıkardığı sorunları işçiler lehine adil ve eşitlikçi bir düzen yaratılması hususunda aşamalı bir biçimde müdahale edilmesini istemektedir. Evrimsel bir bakış açısıyla sürecin büyüüp gelişerek hukuk sınırları çerçevesinde olması gerektiğini benimseyip devrime eleştirel yaklaşmışlardır. Fabiancılara göre kapitalizmin sorunu herkese hizmet götürebilecek bir potansiyele sahip olmasına rağmen buna yönlendirilmemesidir. Dolayısıyla planlı bir düzenleme yapılarak sorunların temelinde yatan mülk sahibi az sayıda kişi ile toplumun diğer kişiler arasındaki çatışma mal sahipliğinin ortak bir şekilde oluşturulması ile ortadan kaldırılabilir. Bu planlama özelinde kapitalizme müdahaleyi devlet yaparak adil bir bölüşümü toplumda sağlayabilecektir (Uçan Çubukçu, 2008: 263-266).

Fabian sosyalizmi için kapitalist toplum ile sosyalist toplum arasında büyük ayrımlar yoktur. İşçilerin istediklerini gerçekleştirebilmek için yasama organına olabildiğince temsilci göndermesi gerekir. Böylelikle Avam Kamarasına hakimiyet toprak, fabrika, havagazı tesisleri ve demiryollarının demokratik olarak devlet mülkiyetine geçirilmesini kolaylaştıracaktır. Farklı sınıflara bölünmüş toplumu reddedip, devletin hakimiyetini sınıfsal açıdan değil idari açıdan yorumlama yoluna gitmişlerdir. Böylelikle Marxistlerin iddia ettiği gibi devletin yeni baştan yapılanmasına gerek yoktur. Sadece parlamenter demokrasi kullanılarak devlet yasal olarak reforma tabi tutulmalıdır (McKenzie, 1970: 94-95).

Alman Sosyal Demokrat Partisi (SPD) ile İngiliz İşçi Partisi karşılaştırıldığında SPD’nin geliştiği Alman kapitalizmi İngiltere’deki kapitalizme göre hem hızlı gelişmiş hem de refahı daha geniş olarak yayamamıştır. SPD’nin her döneminde Marxizm mutlaka yer almış fakat İngiliz İşçi Partisi’nde Marxizm hiç önemsenmemiştir. İngiliz İşçi Partisi kurulurken zeminini liberal düşünceden almıştır.

Halbuki SPD'nin Avrupa'da Marxizmi zemin olarak almaktan başka şansı bulunmamaktaydı. Bu yüzden SPD Marxizmin muhalefeti onu ortadan kaldıran değil onu düzelteren bir yapıya dönüşmüştür (McKenzie, 1970: 109).

Sosyal demokrasi İsveç'te terzi kalfası August Palm'ın (1849-1922) 1881'de İsveç'te çıkardığı Folkviljan (Halkın İradesi) isimli dergide çıkarılan yazılarla tanıtılmaya başlanmıştır. Bu dergide yayımlanan İsveç Sosyal Demokrat İşçi Birliği'nin programı olarak oluşturulan ilk belge İsveç sosyal demokrasisinin de ilk siyasal programdır. Bu program aslında Alman sosyal demokrasisinin programı olan Gotha'nın aynısı gibidir. 1889 yılında Socialdemokratiska Arbetarpartiet (SAP- Sosyal Demokrat İşçi Partisi) kurulmuştur. Alman Sosyal Demokratları İsveç sosyalistleri tarafından sürekli takip edilmiştir (Özdalga, 1984: 11-18).

Sosyal demokratların İsveç parlamentosu Riksdag'da izlediği tutumun en belirleyici özellikleri, biçimsel konularda doğruluk, parlamentere kurallara uyma ve yumuşaklık olmuştur. Parlamentosunun engellenmesi veya gövde gösterilerine neden olacak eylemlere hiçbir zaman partinin taktığı olmamıştır. Meclis gelenekleri ön plana çıkarılarak derin ve ilkesel taleplerin ileri sürülmesi açısından acele edilmemiştir. İsveç meclisinin şiddetli kavgalara ters düşen, daha çok uzmanlık gerektiren konuların tartışıldığı komisyonların oluşturulduğu yapıda İsveç sosyal demokrasisi önemli bir saygınlık kazanmıştır (Özdalga, 1984: 26).

2.2. Erken Dönem Alman Sosyal Demokrasisinin Gelişimi

Almanya'da sosyal demokrasi Marxist düşüncesinin içinde evrimleşerek gelişmiştir. Bu dönüşümün başında sosyalist düşünce ahlaksal idealler ve etik temeller tarafından motive edilmiştir. Bernstein'ın Kant'ın görüşlerine dönüşünde sosyal demokrasi değiştirilmiş bir biçimde yeniden ortaya çıkmıştır. Sosyal demokrasinin oluşum safhasında Bernstein'ın ve Kautsky'nin (1854-1938) görüşleri aynı sonuca farklı yollardan ulaşılması bakımından farklılık yaratmıştır (Przeworski, 1977: 344-352). 19. yüzyılın ortalarından itibaren Almanya'da sosyal demokrat veya sosyal demokrasi bazen devrimci bazen de reformcu olarak kullanılmıştır. Marx'a göre burjuva sınıfı ile işbirliği yapıp mevcut kapitalist yapıyı düzenleme yoluna giden küçük cumhuriyetçi burjuva olan grupların devrimci proleter anlamına gelen sosyal demokrat kavramını kullanmaya hakları yoktur. Fakat SPD tarafından Eisenach Kongresinde resmi olarak kabul edilen bu kavram uzun bir süre devrimci proleter ile eş anlamlı kullanılmıştır (Kavukçuoğlu, 1997: 13).

2.2.1. Marxizm'den Kopuş: Gotha Programı'na¹ Götüren Gelişmeler

1850'lere kadar Almanya'nın siyasi birliğinin sağlanabilmesi için büyük bir sükunet dönemi yaşanmıştır. Prusya'nın işçiler üzerindeki baskısı Arbeiterverbrüderun (işçi kardeşliği) örgütünün kapatılmasına neden olmuştur. Bu döneme kadar Alman işçilerinin en önemli sorunu örgütlenme sağlayamamalarıdır. Dolayısıyla sosyalist görüş altında beslenen bir işçi sınıfı mevcut değildir. Böylelikle devrim yaparak siyasi iktidarı ele geçirecek bir işçi sınıfından söz etmek de mümkün olamamıştır (Bora, 2004: 9-10). İsveç'tekilerin aksine Almanya'daki sosyal demokrasinin kuruluşunda sendikalar etkin olarak yer almamıştır. Sendikalar güçlendikten sonra desteklerini devrimcilerden yana

¹ "1875'te Alman İşçi Birliği Derneği (ADAV) ve Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin birleşmesini sağlayarak Alman Sosyalist İşçi Partisi'nin kurulmasına zemin hazırlayan kongre ve aynı adla anılan kongre programı" (Sarıtaş, 2006: 65).

değil reformistlerden yana göstermişlerdir. İhtilalci kanadın ölene kadar mücadele isteği, işverenlerle görüşülmemesini belirtmeleri, devlet törenlerinde boykot istemeleri sendikaların işçileri temsil etme ve koruma amacına ters düştüğü nedeniyle kabul görmemiştir. Sendikalar partilerden bağımsız bir işçi örgütlenmesini savunurken reformcu kanat bunu desteklemiş fakat devrimci kanat mücadelenin bir bütün olduğunu vurgulayarak reddetmiştir. Sendikaların işverenle görüşmeleri, siyasi kanadın ayrı bir parçası olarak bağımsız olmaları reformcuların istekleri doğrultusunda olmuştur. Bu noktada reformistler Marx'ın kırsal alanla ilgili ve kapitalizmin krizleri ile ilgili öngörülerinin gerçekleşmediğini eleştirmeye başlamışlardır (Özdalga, 1984: 49-53).

1870'lerden sonra Almanya'da sosyalist hareketin birleşmesi Avrupa'da güçlü bir siyasi kanadın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu tarihe kadar Alman sosyalizmi Lassalle'nin görüşlerini benimseyen Johan Baptist von Schweitzer'in (1833-1875) ve Marxizmi destekleyen Wilhelm Liebknecht (1826- 1900) ile August Bebel'in (1840-1913) grubu arasında bölünmüştür (McKenzie, 1970: 101-102). Sosyalizm ile demokrasinin ayrılmazlığını vurgulayan Lassalle demokratik kurumların güçlenmesiyle sosyalizmin gerçekleşeceğini öngörmüştür. Marx'ın teorilerini ikinci plana atan Lassalle sosyalizmin devletin kontrol ettiği kooperatifler aracılığıyla kurulacağını belirtmiştir. Diğer tarafta ise August Bebel'in daha çok Marxçı ve devrimci fikirleri benimseyen grup yer almıştır (Özdalga, 1984: 44-45). Almanya'da sosyal demokrasinin ilk örneği ise Vorwaerts (ilerici) İşçi Derneği olmuştur. Lassalle'nin görüşlerini benimseyen bu dernek Lassalle'nin son açıkladığı programındaki Ücretlerin Tunç Kanunu adını verdiği görüşü ve genel oy ilkesini yeni bir görüş olarak görmemişlerdir. 1863 Mayıs ayında Allgemeine Deutsche Arbeiterverein (Genel Alman İşçi Derneği) ülkenin çeşitli bölgelerinden gelen temsilcilerin katılımıyla kurulmuştur. Lassalle'nin başkan olduğu bu dernek daha sonra Alman Sosyal Demokrat Parti'nin temelini oluşturmuştur (Bora, 2004: 18-19).

Lassalle'nin sevgilisi için bir düelloda aniden ölümünden sonra Sosyal Demokrat Derneği'nin başına Lassalle'nin de önerdiği Johann Baptist von Schwetzer gelmiştir. Başta ilk olarak Genel Alman İşçi Derneği'nin başına geçmesi için Marx'a teklif götürülen fakat olumsuz cevap alan Schwetzer Lassalle'nin burjuva sınıfına karşı aristokrasi ile işbirliği yapılabileceği görüşünü benimsemiştir. Ayrıca siyasal mücadeleyi geri plana attığı için sendikalizme gereken önemi vermemiştir. Bu yüzden bu iki konuda Marx tarafından tenkit edilmiştir. Derneğin bazı üyeleri Schwetzer'in aksine hükümete karşı bazı eylemlerde bulununca derneğin Berlin örgütlenmesi kapatılmıştır. Liebknecht ve Bebel bu eylemlerin başını çekerek Alman sosyalistleri içinde Marx yanlısı kanadı temsil etmeye başlamışlardır (Bora, 2004: 25-26).

Dernekten Schweitzer'e muhalif olanlar ve devrimci kanat Eisenach Kongresi'nde Sosyal Demokrat İşçi Partisini kurmuşlardır. Eisenach Kongresinde onaylanan programın III. bölümün 10. maddesinde ve II. bölümün 3. maddesinde geçen kooperatifçiliğe devlet desteği ve işçinin ürettiği ürünün tümünün işçiye geri verilmesi gibi unsurlar programda Lassallecilerin etkisini göstermiştir (Kavukçuoğlu, 1997: 15). Bu iki grubun Alman parlamentosunda kazandıkları başarılar sonucu mevcut hükümetin baskılarının artmasına yol açmıştır. Artan baskılar üzerine iki rakip birleşmek için görüşmeler yapmışlar ve nitekim 1875'te Gotha'da Gotha Programı benimsenerek birleşme sağlanmıştır (McKenzie, 1970: 101-102). Böylece Alman Sosyalist İşçi Partisi kurulmuş ve Lassalle'nin görüşleri doğrultusunda kabul edilen programda sınıf karakterine, sömürünün Marxist

tahliline, devrim ve proletarya diktatörlüğüne yer verilmemiştir (Kavukçuoğlu, 1997: 19-20; Özdalga, 1984: 46).

Bu birleşmenin sağlanmasında birtakım tarihsel etmenler mevcuttur. 1870 sonrası Alman siyasal birliğinin sağlanması ve bunda Şansölye (hükümet başkanı ve başbakan) Otto von Bismack'ın (1815-1898) rolünün büyük oluşu liberalizmin Almanya'da güçlenişini sağlamıştır. Almanya'nın sanayisinin ve üretiminin gelişmesine rağmen işçilerin bundan yeterince pay alamaması kendiliğinden işçi grevlerinin büyük boyutlarda artmasına neden olmuştur. Bu durum karşısında alınan sert tedbirler Alman sosyalistlerini birleşme yoluna itmiştir. Böylece Marx'ın ücretli emek teorisi ile Lassalle'nin ücretlerin tunç kanunu ilkesi birlikte kabul edilmiştir. İşçi sınıfı dışındaki tüm sınıfların gerici olduğu, toprak mülkiyetinin de toplumsal sömürü olarak benimsenişi Marx'ın ilettiği eleştirilere rağmen benimsenmiştir. Yeni oluşturulan parti birbirinden ayrılan ve zorunlu olarak birbirine eklemeliği bir yapıya dönüşerek Sosyalist İşçi Partisi ilan edilmiştir (Bora, 2004: 50-62).

K. Marx ve F. Engels (1820-1895) Liebnecht ve Bebel'in diğer grupla uzlaşıp birleşmesini istememesinin nedeni Lassalle'yi benimseyenlerin sayıca kuvvetli olmasından dolayı Marxist grubu yutabileceğini inanmalarındandır. Nitekim Gotha Programı Lassalle'nin görüşleri doğrultusunda oluşturulmuştur. Gotha Programı'nda sendikalar dikkate alınmamış, uluslararası işçi sınıfı eylemleri reddedilmiş, devletin tarafsız olduğu kabul edilerek işçilerin seçimler yoluyla devleti sosyalist olarak dönüştürebileceği görüşü benimsenmiştir. Marx için bu kabul edilişler kapitalizmin ve devletin işçiler tarafından ortadan kaldırılmasını önüne geçilmesine neden olmaktadır (McKenzie, 1970: 102). Karl Marx Gotha Programı'nın en çok işgücü bedeli olan ücretin emeğin bedeli olarak yanlış anlaşılmasını ve emeğin bedelinin adil ve eşit bölüşümü konusundaki burjuva tarzı olan anlayışı eleştirmiştir. Marx'a göre burjuva sınıfı da hakim üretim biçimini adil ve eşit dağıttığını belirterek bunun tek mümkün yol olduğunu söylemekteydi. Ona göre bu tamamen hakim sınıfın bir aldatmacasıdır. Çünkü her kişinin toplam emek gücü içindeki payı kendi emeği kadardır. Emeği karşılığında bunu diğer emeklerle değiştirerek mal mübadelesine girer. Komünist topluma geçişte her bireyin yeteneği ve verimliliği farklı olduğu için eşit değil işçilerin farklılıklarına göre şekillenen bir düzenleme ortaya çıkacaktır. Özellikle emeğin adil ve eşit dağıtımının devletin elinde olan kooperatifler aracılığıyla yapılmasına da karşı çıkan Marx işçilerin devleti özgürleştirmek gibi bir gayretinin olmadığını belirtir. Devletin kendine ait bir ruhsal töresel, özgür bir yapısı da yoktur (Bora, 2004: 61-66).

Gotha Programında Lassalle'nin görüşlerinden olan işçi sınıfı dışındaki tüm sınıflar gerici olduğu kabul edilmiştir. Karl Marx Gotha Programını eleştirirken kendi yazdığı Komünist Manifestoya atıf yapmaktadır. Manifestoda orta sınıfların da devrimci niteliği olduğu ve işçi sınıfı ile birlik olabileceği yer almıştır. Dolayısıyla Marx devrimci niteliği olan işçi sınıfı dışındaki bu sınıfın asıl gerici olan burjuva sınıfı ile bir tutulmasını saçmalık olarak değerlendirmiştir. (Kavukçuoğlu, 1997: 22-23). Marx'ın bir diğer eleştirisi sosyal demokrasinin özgür ve eşit bir devletin siyasi haklar yoluyla barış ortamında gerçekleşeceğine olan inancı olmuştur. Çünkü devlet tüm iktisadi ve toplumsal güçlerin üstündedir, bu gücü kullanan hakim sınıf, burjuva sınıfı, diğer sınıfları ezmektedir. Dolayısıyla burjuva sınıfını seçimlerle yönetimden indirmek mümkün gözükmemektedir. İşçi sınıfını sonuca götürecek şey devrimci mücadeledir. Ayrıca bir eleştiri de emekten elde edilen gelirin hakim sınıftan bağımsız bir şekilde adil dağılımın sağlanması üzerinedir. Yine Marx için üst yapıdan bağımsız bir şekilde emeğin üzerindeki sömürü kaldırılamayacaktır (Miller vd., 1995: 320-321).

2.2.2. Gotha Programı Sonrası Sosyal Demokrasinin Güçlenişi

Gotha Programı'nın kabul edilmesinden sonra devletin sert yüzü ile karşılaşan işçiler örgüt fetişizmine varan bir şekilde sosyalist dernekler kurmuşlardır. Bu örgütlenme hükümeti korkutunca meşhur Sosyalistler Yasası ile sosyalist örgütlenme yasaklanmış, sosyalistlerin tek temsil edildiği yer olarak Alman meclisi kalmıştır. Seçimlerle birlikte sosyalistlerin oyları artınca parlamenter mücadele ağırlık kazanmıştır (Kavukçuoğlu, 1997: 28). Alman Sosyalistlerinin birleşmesinden sonra, Alman İmparatoruna yapılan suiskastlerden sorumlu tutulmaları sonucu birçok parti lideri yurt dışına sürülmüş ve birtakım yasaklarla karşılaşmışlardır. Meclis içinde kalan partililer uç fikirleri redderek ilerici liberal partilerle işbirliğini savunmuşlardır. Parti içinde sadece Bebel ve Liebknech devrimci işçilerin sözcülüğünü yapmaya çalışmışlardır. Partinin kongresini ve Sosyal Demokrat Dergisini yayınlamak yurt dışındaki sürgünlerin görevi olmuştur. Nitekim Marxizmin en büyük eleştiricilerinden biri olan Bernstein bu gruhun en önemli ismi haline gelmiştir (McKenzie, 1970: 103).

1890'a gelindiğinde yasaklara rağmen Sosyalist Parti seçimlerden elde ettiği sonuçlarla Almanya'nın en büyük iki partisinden biri olmuştur. Fakat yasakların kaldırılmasından sonra partinin Marxist grup tarafından ele geçirildiği anlaşılmıştır (McKenzie, 1970: 104). Bismarck yönetiminin sosyalizmin yükselmesi nedeniyle çıkardığı anti-sosyalist yasanın kaldırılması sonucu 1890'da Erfurt Kongresinde Alman sosyal Demokrat Partisi (SPD) kurulmuştur. Kautsky tarafından hazırlanan Erfurt programı da uzun bir süre partinin programı olmuştur. Programın ilk bölümünde daha çok kapitalizmin evrimi, kaçınılmaz çöküşü ile mülk sahipleri ve mülk sahibi olmayanlar arasındaki çekişmenin sosyalist üretim tarzına götüreceği yer almıştır. İkinci bölümde ise iş gücü, oy hakkı, gelir vergisi, kadın ve çocuk işçilerin durumlarına ilişkin somut beklentiler yer almıştır (Özdalga, 1984: 46-47). Erfurt Kongresi'nde 20 yaşını doldurmuş her vatandaş için genel, eşit oy ve seçilme hakkı, yasama süresinin değiştirilmesi ve siyasi haklara ilişkin kısıtlamaların kaldırılması, yerel yönetim düzeyinde özyönetim sağlanması, yönetenlerin hesap vermesi, toplantı ve örgütlenme özgürlüğü, kadınların haklarını kullanmasını engelleyen durumların kaldırılması, laik eğitim verilmesi, ulusal ve uluslararası işçi sözleşmelerinin oluşturulması, çalışma saatlerinin düşürülmesi de genel talepler içinde yer almıştır (Laschitza, 2008: 65).

Marxist söylemin daha da vurgulandığı kongrede devletin rolü yumuşatılıp, üretim araçlarının mülkiyeti ve üretim biçiminin değiştirilmesine yer verilmiştir. Engels tarafından işçi sınıfının kapitalizmde zorunlu yoksullaşması ve sefalet teorisinin programda yer alması eleştirilmiştir. Engels bu görüşünde kapitalist düzen içinde işçi sınıfının mücadelesinin önemli olduğunu vurgulayarak, kadercı bir anlayışın sınıf mücadelesini ortadan kaldıracağını belirtmiştir (Bora, 2004: 68-69). Bu gelişmeler ışığında uzun bir mücadele sonrası dünyadaki en büyük Marxist partinin kurulduğu söylenebilir. Fakat devrimci kanadın bu güçlenişi reformcu kanadın tamamen ortadan kaldırıldığı anlamına gelmemektedir. Tam tersine bu iki grup arası çatışma derinleşmiş her iki grupta kendilerini farklı Marxist bir bakış açısıyla haklı çıkarmaya çalışmıştır. Reformcular partinin salt Marxist düşünceyi uygulaması sonucu köylü nüfusun desteğinin alınamadığı konusunda eleştirilerini arttırmışlardır. Fakat en önemli eleştiri ise partinin temelini dayandığı teorilerin revizyonunu isteyen Eduard Bernstein'n başını çektiği Revizyonistlerden gelmiştir (McKenzie, 1970: 105). Erfurt Programı parti içinde oluşan çatışmayı gidermek açısından evrimcilik ve devrimcilik düşüncelerini bir araya getirmeye çalışan uzlaşmacı bir yapıya sahiptir. Genel olarak Marxist bir çizgide kaleme alınan

programda parti için reformistleri küstürmemek için proletarya diktatörlüğüne yer verilmemiştir. Fakat Marxizmin temel değerleri aynen kabul edilip 1921 Görlitz Programı'na kadar Erfurt Programı uygulanmıştır (Kavukçuoğlu, 1997: 35).

1900'de Bernstein Almanya'ya geri dönmüştür. SPD içinde Bernstein'ın başını çektiği reformist kanadın etkisi giderek artmıştır. 1903 seçimlerindeki SPD 'nin başarısı onu mecliste ikinci parti konumuna kadar getirmiştir. Meclis içinde daha etkin olmak isteyen Revizyonistlere karşı Bebel ve Kutsky'nin başını çektiği grup arasında partinin en güçlü olduğu dönemde iktidar mücadelesi başlamıştır. Ayrıca Belçika, Hollanda ve İsveç'te kendiliğinden oluşan kitle grevleri konusu sürekli bir nizam içinde örgütlenen SPD tarafından temkinli karşılanmıştır. Fakat SPD içinden Rosa Luxemburg ve çevresindekiler kitle grevlerinin yasalara uyma ve şiddete karşı olma tavrı nedeniyle vazgeçilmesi mümkün olmayan sınıf mücadelesinin aracı olarak görmüşlerdir. Revizyonistler bu kitle grevlerine açıkça karşı çıkmışlardır (Bora, 2004: 79-80). Böylece SPD Bernstein'ın başını çektiği Revizyonistler, Bebel ve Kautsky tarafından temsil edilen merkez sol ve kitle grevini savunan Rosa Luxemburg taraftarları olarak üçe bölünmüştür.

1899 yılında Hannover kongresinde SPD'nin Bebel tarafından reformist bir parti olmayacağı açıkça vurgulanmıştı. Fakat 1903 seçimlerinin başarısı SPD içinde reformistlerin liberal partilerle ittifak yapılması ve meclis başkan yardımcılığı isteğine yol açmıştır. Bu durum Dresden Kongresine yansımış durumun sınıf mücadelesi taktiğini bozacak ve burjuva sınıfına yanaşmak için sınıf mücadelesini silikleştirmeye yönelecek tüm çabaların reddedilmesine yol açmıştır (Özdalga, 1984: 72-77). Bernstein'ın bazı eserlerinde ve dergide yayınlanan "Sosyalizmin Sorunları" yazı dizisine karşı Rosa Luxemburg 1898'de "Sosyal Dönüşüm veya Devrim", 1899'da ise Clara Zetkin "Sosyal Demokrat Kurama ve Taktiğe Yanıt" ve Karl Kautsky'nin " Bernstein ve Sosyal Demokrat Program" isimli makaleleri yayınlamaları parti içinde ideolojik mücadeleyi odak haline getirmiştir. 1901'de Bernstein'ın çıkardığı "Bilimsel sosyalizmin Olasılığı" adlı makalesi ile sosyalizmin bilimselliği yerine etik biçimini savunmaya başlaması sonucu 1903 Dresden Kongresi ile Bernstein'ın etkisi tamamen kısıtlanmıştır (Kavukçuoğlu, 1997: 40-41). 1905'te Rusya'da gerçekleşen olaylar Almanya'yı da etkilemiştir. SPD'nin devrimci kanadı bu durumu doğal bir sonuç olarak karşılamıştır. Rosa Luxemburg gerçekleşen bu devrimden çıkarımlarına "Kütle Grevi, Siyasal Partiler ve Sendikalar" isimli eserinde yer vermiştir. Luxemburg'a göre kütle, iktisadi, siyasi, gösteri, genel, bireysel grevleri ve sokak çatışmalarının hepsi bir bütünün parçalarıdır. Rus ihtilali bunun en tipik örneğidir ve kendiliğinden gelişmiştir. İhtilalin bir parçası olan kütle grevi kimsenin iradesi sonucu oluşmamıştır. Ona göre kapitalizmin yarattığı çatışmalı siyasi konjonktür sonucu işçi sınıfı en yakın kullanabileceği gücü hiç düşünmeden eline alacaktır. Parti ve sendikalar ya bu devrime yön vereceklerdir ya da kütle hareketinin altında ezileceklerdir. İçinde bulunduğu SPD'nin reformlarla küçük bir burjuva partisine dönüşmesini istemeyen Luxemburg zamanı gelince aynı Kautsky'nin de dediği gibi partinin hazır bulunması istemiştir (Özdalga, 1984: 76-77).

Köln Sendika Kongresinde Luxemburg'un kütle grevi fikrinin yaygınlaşmasından endişelenen sendikalar barış içinde gelişebilmek ve işçileri koruyabilmek için bu fikri reddetmişlerdir. Nitekim 1905 Jena Parti Kongresinde de kütle grevleri siyasi çatışmaya dönmüştür. 1906 Manheim Kongresi ile eşit ağırlık ilkesi kabul edilerek partinin devrimci kanadı pasifize edilmiştir (Özdalga, 1984: 72-77). Jena'da alınan kararlarla genel grevin var olan hakların korunmasının yanında yeni hakların elde

edilmesi içinde kullanılması gerektiği vurgulanmıştır. Proletaryanın kurtuluşu olarak görülen genel, eşit ve gizli oy ancak genel grevle elde edilebileceği de belirtilerek mücadeleciler bir anlayışın da benimsendiği söylenebilir (Sarıtaş, 2006: 74) I. Dünya Savaşı'ndan sonra siyasi eylemleri yoğunlaşan Rosa Luxemburg hapse atılmış ve buradan " Junius " takma adıyla yazdığı makalelerde sosyal demokratların savaşa verdiği desteği eleştirmiştir. Eleştirilerini yaparken genel bir açıdan yaklaşan Luxemburg herhangi bir parti liderinin ismini vermemiş fakat savaşa destek verenleri ihanetle itham etmiştir. 1918 yılında serbest kalınca Liebknecht ile birlikte kitle eylemlerine ve silahlı çatışmalara öncülük etmiştir. Bu ikili tamamen SPD'den koparak Almanya Komünist Partisi'ni kurmuşlardır (Kavukçuoğlu, 1997: 48-49).

Söz konusu tüm partiler 1933'te Nazilerin yönetime gelmesi ile kapatılmışlardır. SPD'den ayrılanlar arasında Kautsky, Bebel, Bernstein ve Spartakiler olarak adlandırılan devrimci kanatta bulunmaktaydı. Almanya'nın savaşı kaybettiği belli olunca Spartakiler devrim kararı almıştır. Bremen ve Münih'te Sosyalist Cumhuriyet ilan edilince bu gruplara karşı SPD lideri Friedrich Ebert (1871-1925) Şansölye ilan edilmiştir. 1919'dan itibaren hükümet devrimi bastırıp askerlerin Luxemburg ve Liebknecht'i katletmesine göz yummuştur² (Özdalga, 1984: 82-87).

2.3. Eduard Bernstein: Sosyal Demokraside Revizyonizm, Oportünizm

Almanya'da Sosyal Demokrat Parti'nin devrimci çizgisinden uzaklaşarak reformcu çizgiye kaymasının başlangıcı Bernstein'ın çıkardığı Neue Zeit (Yeni Zaman) Dergisi'ndeki yazılara dayandırılabilir. Bernstein işçi sınıfının devrim yoluyla gelecekte elde edebileceği sosyalist toplum ve düzen kehaneti yerine, mevcut kapitalist yapının sosyal, ekonomik, demokratik reformlarla düzenlenerek kademeli olarak sosyalist bir sistemin oluşabileceğini belirtmiştir. Bu düşüncelerinin temelinde Bernstein'ın K. Marx yerine İngiltere'deki diğer sosyalist gruplardan etkilenişinin payı büyüktür (Erenalp, 1991: 49-51).

Revizyonizm gözden geçirip düzeltmek anlamına gelmektedir. Revizyonist olarak adlandırılan kişiler ise Marxizm'den yola çıkarak Marx'ın gerçekleşmeyen kehanetleri sonucunda bir düzenleme yapma yoluna gidenlerdir (Özdalga, 1984: 55-56). Revizyonist görüşü savunulara göre Marxist düşünce 18 ve 19. yüzyılın koşullarında geçerliliğini sağlamıştır. Halbuki 20. yüzyılda toplumsal, kapitalist ve işçinin sınıf düzeyi çok değişmiştir (Öztek, 2014: 304). Eduard Bernstein'ın Evrimci Sosyalizmi bu noktada proletarya diktatörlüğüne giden yolda şiddetli devrim yerine, barışçı demokratik reformlarla siyasi ve ekonomik gelişmenin elde edilmesini önerir. Bu öneri Avrupa'da sosyal demokrat partilerin görüşlerinin Bernstein ile perçinlenerek bir öğretiyeye dönüşmesine yol açmıştır (Arnhart, 2005: 264).

Eduard Bernstein'ın temel düşüncesini İngiltere'deki Fabian Sosyalizmi etkilemiştir. Bernstein Fabian Sosyalizminin Marxist görüşleri reddedişi ve devlet sosyalizminin aşamalı olarak gerçekleştirilebileceği düşüncesinin İngiltere'de olduğu gibi Almanya'da da oluşabileceği şeklini benimsemiştir. Bernstein Marx'ın kapitalist sermayenin belli ellerde toplanarak sınıflar arası ekonomik uçurumun artması sonucu sınıf kavgasının yoğunlaştığı beklentisinin gerçekleşmediğini belirtmiştir. Çünkü hissedar sayısını arttıran anonim şirket yapısı bunu engellemiştir. Böylece orta sınıf

² "Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht ölümü hakkında başka bir görüş 1919'da hayatları Berlin'de 'Freikorps' ismi verilen sağcı gruplar tarafından öldürülmeleriyle son bulmasıdır" (Kavukçuoğlu, 1997: 48-49).

güçlenmiştir. Sendikaların etkinliği, ulusal refah devleti ve sosyal güvencenin sağlanması sınıfsal değişimlerin nedenlerini ortadan kaldırmıştır (McKenzie, 1970: 105-106).

Saf bilim olaylara ve olgulara uygulananınca uygulamalı bilim elde edilir. Bernstein için Marxizm'in saf bir bilim olarak kabul edilmesi durumunda doğruluğunun uygulama yapılarak araştırılması gerekir. Bu bağlamda burjuva toplum yapısının değişimi Marxizm'in uygulamalı kısmını, artık değer ve tarihsel materyalizm ise saf kısmını oluşturmaktadır. Bernstein tarihsel materyalizmi tekçi bir görüşü yansıttığı için eleştirir. Çünkü iktisadi güç gelişmenin belirleyicisi değil, sadece siyasi ideolojik diğer unsurlara göre daha etkili bir etmendir. Artık değer teorisi de tek tek mallar açısından somut bir değer taşımaz. Dolayısıyla belirli unsurları analiz etmek için kullanılacak bir araçtır (Özdalga, 1984: 55-56).

Bernstein'a göre Alman ulus devleti kurulduktan sonra tüm sınıflara yarar sağlamıştır. Marxist anlayışta kapitalizmin görece refah dönemlerinde toplumsal yararı genelleştirdiği anlayışına bu durum uysa da sadece proleter elitler için değil tüm işçileri kapsayan bir gelişme yaşanmıştır. Ekonomideki gelişmeler sınıfsal kutuplaşmayı ortaya çıkarmamıştır. Sınıfsal kutuplaşmanın ortaya çıkmayışı ve işçinin giderek yoksullaşmaması devrimi ortaya çıkaracak iktisadi bir bunalıma yol açmamıştır. Bu yüzden devrim önemini yitirmiştir. Sosyalizm kapitalizmin gelişmesinden sonra ortaya çıkan bir sonuca işaret etmeyeceği için sosyalizm uğrunda mücadele edilmesi gereken sadece bir idealdir (Miller vd., 1995: 301-302). Dolayısıyla sorunların işçiler lehine çözümünün sağlanması için sanayinin millileştirilip, hukuki güvencenin sağlanması ve refah artışı sağlayan yardımların arttırılmasının demokratik ve barışçıl olarak yapılmasını benimsenmesi gerekir (Heywood, 2007: 177).

Bernstein'ın Marxist ideolojiye geliştirdiği eleştirileri ve çıkarımları genel olarak şu şekildedir (Öztekin, 2014: 304-306):

- Devlet anlayışı 19. yüzyıl Avrupa ve özellikle İngiltere'nin ekonomik yapısı temel alınarak oluşturulmuştur. Fakat koşullar değişmiştir. Tarihsel materyalizm gözden geçirilmelidir.
- İşçi sınıfı sürekli yoksullaşmamıştır. Partiler ve sendikalarla birlikte ekonomik seviyesini geliştirmiştir. Hatta bazı işçiler küçük sermaye sahibi olmuştur.
- Ekonomi belli kişilerin ellerinde toplanarak tekelleşme oluşmamıştır. Devlet ekonomiye müdahil olarak ekonominin içinde yer almış ve sosyal transferlerle refahı toplumda eşit dağıtmaya çalışmıştır. İşçilerin oluşturduğu örgütler siyasal iktidarı doğrudan etkiler duruma gelmiştir.
- Küçük ve orta büyüklükte ki çiftçiler varlıklarını koruyup başkalarının topraklarını değil kendi topraklarını özgürce işler duruma gelmişlerdir.
- Toplum zengin kapitalist sınıf ile fakir burjuva sınıfı olarak ikiye bölünmemiştir. Orta sınıfa mensup birçok grup ortaya çıkmıştır.
- Demokratik, toplumsal, siyasal, anayasal kurum ve kuruluşların gelişimi kapitalist süreç ve burjuva sınıfının eylemsel alanını daralmıştır. İşçi sınıfının ise tam tersi kazanımları sürekli artmıştır.
- İşçilerin kazanımları ulusal ve uluslararası yasalarla korunmuş ve bu kazanımlar kalıcı hale gelmiştir.

- İki büyük sınıf arasındaki çatışma ortamı oluşmayınca kapitalizmden sosyalizme geçişte yarım kalmıştır.

Sosyalizmin kesin bir amacı olmadığını belirten Bernstein, sosyalist partinin işlevinin özel ve sınırlı reformlarla oligarşik kapitalizmden demokratik bir düzene geçişi sağlamak olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre Marx'ın kapitalizmin belirli aralıklarla krize girdiği düşüncesi karmaşık ve yetersizdir. Çünkü gelişmiş ülkelerde kredibilite, kurulan ekonomik birlikler ve tröstlerle kapitalizmin krizleri aşılmıştır. Sosyalizm liberalizmin mirasçısıdır. Bu yüzden liberalizmin özgürlüklerle birlikte esnek kurumlarının yerine işçi sınıfının diktatörlüğü kabul edilemez. Zaten artık işçileri emeğini sömürerek onların aleyhine büyüyen bir kapitalist düzen işçilerin siyasal haklarını elde etmesi ile giderek azalmıştır. Demokratik usullerle işçilerin lehine bir değişim yaşanmalıdır. Çünkü devlet bir sınıfın mülkiyetinde olmadığı için bir ortaklıktır. İşçi sınıfı oylarını akıllıca kullanarak bu ortaklığa yön verebilir (McKenzie, 1970: 106-107). Bernstein Marxizm'in ütopyik ve dogmatik yapısının revize edilmesini istemiştir. Sosyalizmin nihai amacının olduğuna inanmadığını belirterek büyük tepkiler alırken önemli olanın politik ve ekonomik yapıda örgütlenme olduğunu belirtmiştir (Laschitzka, 2008: 74).

Sosyalizm Bernstein için demokrasinin kurumsal ve eylemsel olarak uygulandığı, sınıf ayrımını ortadan kaldırarak akılcı bir şekilde eşitsizliğe son veren bir sistemdir. Bu yüzden herhangi bir sınıfın veya partinin diktatörlüğünü değil evrensel bir yurttaş toplum düzenini amaçlamıştır. Adalet ve eşitliğin sağlanması için sanayi kesiminin toplumsallaştırılmasını, mülkiyetin diğer insanlar üzerinde tahakküm kurmasını engellemek ve bireysel gelişmeyi sağlamak için ise miras dağıtımına sınırlamaların getirilmesini benimsemiştir. Tüm bu görüşler ışığında I. Dünya Savaşı'na kadar Alman Sosyal Demokrat Partisi Bernstein'ın Revizyonist görüşleri doğrultusunda gelişmesini sürdürmüştür (Hook, 1991: 11-13). Sosyal demokrasi sivil toplumu güçlendirerek işçiyi bir proleter olarak özgür ve eşit haklara sahip yurttaş olarak konumlandırmıştır. Sosyal demokrasiyi liberalizmin devamı olarak gören Bernstein daha ılımlı, demokratik ve reformcu olunmasını ister. Bernstein tüm bu eleştirilerine rağmen Marxist kuramı reddetmez. Kuramın belli bir parçasını uygulama ve zamana yönelik olarak yanlışlığını ve eksikliğini vurgulayarak döneminde dogma gibi kabul edilen Marxizmi tam anlamıyla karşısına almak istememiştir (Özdalga, 1984: 56-61).

2.4. Ferdinand Lassalle ve Karl Kautsky: Sosyal Demokraside Farklılık

Alman sosyal demokrasisinin reformcu kanadının temelini oluşturan Lassalle için işçilerin durumu ve sosyalizm bir uğraş alanıdır. Fakat Marx ve Engels'in oluşturduğu teori ve felsefi yapı ona uzak gelmiştir. İşçilerin teorik yapıdan ziyade sefalet ve yoksulluk içinde yaşadıkları vaziyet sonucu harekete geçebileceğini savunmuştur. Bu durumda işçilerin üretim araçlarına göre pozisyonu ve oluşan çelişkiler işçilerin amaçlarına yön vermeyecektir. Alman işçi sınıfı daha pratik ve güncel durumlara değinen Lassalle'yi Marx'ın kapitalizmin krizlerini öngördüğü gelecek kehanetlerinin uzaklığından dolayı kendilerine daha yakın görmüşlerdir. Lassalle'nin işçilere yönelik 1862'de yaptığı konuşma onun sosyalizme bakışını yansıtmaktadır. İşçi programı olan bu konuşmasında yaşanan sürecin bir gelişmenin ürünü olduğundan hareketle işçilerin bir devrim yapamayacağını belirtmiştir. Bunun yerine mevcut sürecin yasal bir çerçevede işçiler lehine geliştirilebileceğini belirtmiştir. Bu gelişmenin işçi tabakası için genel oy hakkı ile olabileceğini savunan Lassalle genel oy hakkını işçi

tabakasını bir araya getiren pratik bir tutkal görevi olarak görmüştür. Lassalle için devlet işçilerin tek sığınak noktasıdır. Marx bu durumu Çartist bir anlayışın İngiltere’de parlamentonun güçlü olmasından dolayı uygulanabildiğini fakat Almanya’da parlamentonun zayıflığı nedeniyle genel oy hakkının Lassalle’nin belirttiği işlevi yerine getiremeyeceğini belirterek eleştirmiştir (Bora, 2004: 13-16).

Lassalle’nin en büyük amaçlarından birisi bu bağlamda Alman seçim sistemini genel, eşit ve tek dereceli olarak uygulanmasını isteyerek devletin demokratikleşmesini sağlamak ve siyasi iktidarı ele geçirmek olmuştur. Lassalle tepeden inme demokrasi anlayışını kitlelerin anlayışsızlığına bağlamıştır. Bu yüzden olabildiğince katı örgütlenmeyi tercih etmiştir. Katı örgütlenme Lassalle için devleti gerekli kılmaktadır. Marx’ta devlet hakim sınıfın bu hakimiyetini sürdürmek için kullandığı bir araç olup, sınıfsız toplumda devlet ortadan kaldırılacaktır. Halbuki Lassalle devletin işçi sınıfının istediklerini gerçekleştirebilmek için ikna edilebileceğini düşünmektedir. Devlette siyasi gücü ağır basmaya başlayan işçiler kurulacak kooperatiflere kredi imkanı sağlayarak üretilen ürünün yeniden işçiye dönmesi sağlayacaktır (Kavukçuoğlu, 1997: 14-15).

Marx’ın “doğası gereği dar görüşlüler familyasının bir ferdi” olarak gördüğü Karl Kautsky’i Lenin’de dönük olarak adlandırmıştır. Genel olarak burjuva ve emperyalizme teslimiyet ve Marxizm’den saptığı konusunda büyük eleştiriler almıştır. Kautsky’e göre diyalektik Materyalizm Darwin’in (1809-1882) toplumsal evrim teorisinin uygulanmış halidir. Bu durum Kautsky’nin Marxizmi indirgemeci bir tavırla sadece ekonomik alana hapsettiği konusunda da eleştiriler almasına yol açmıştır. Kautsky’e göre kapitalizm fazla üretimi ve işçi sınıfının eksik tüketimi ile birleşince kapitalizm çöküşe geçecek ve sosyalizmin gelişini hazırlayacaktır. Önemli olan bu aşama gelirken sosyalist partinin hazır bulunmasıdır. Doğal olarak Kautsk’de sosyalist parti bu çöküş anını beklemekte yani bir devrim gerçekleştirmeyip, devrimi örgütleyip biçim vermektedir. Ona göre bu devrimde şiddet içeren bir devrim değil üretim biçimini aşmak için yapılan bir devrimdir (Bora, 2004: 93-94).

Kautsky tarafından 1891’de Erfurth Kongresi’nde hazırlanan program Alman Sosyalist Partisi’nin yarı resmi belgesi haline gelmiştir. Kautsky düşünceleri ve hazırladığı parti programları ile Bilimsel Sosyalizmin sosyal demokrasi içinde temsilcisi olmuştur. Kautsky de yasal ve demokratik bir yolla işçilerin siyasi iktidarı ele geçirmesi gerektiğini belirtir. Fakat ortak mülkiyet çerçevesinde işçi sınıfının temel özelliklerine sahip çıkarak bunun gerçekleşmesi gerektiğini belirtir. Ona göre mevcut sosyal sistemin bozulması kaçınılmaz hale geldiğinden ekonomik evrim kaçınılmazdır. Bu durum sömürülen sınıflarını yükselmeye zorlayacak koşulları getirecektir. Zaten sosyal demokrasi de bu zorlamanın bir sonucu olarak evrilmiştir (Przeworski, 1977: 344-352). Kautsky 1899 yılında “Bernstein und das Sozialdemokratische Programm” (Bernstein ve Sosyal Demokratik Program) olarak betimlediği yazılarında Bernstein’ın Marx’ı yanlış anlayarak devrim ihtimalini dışlamasını eleştirmiştir. Önemli olanın işçilerin giderek yoksullaşması olmadığını belirten Kautsky işçinin iktisadi gelir durumu yükselirken dahi ekonomik koşullardan bağımsız olarak sınıfsal bir çelişkinin artabileceğini ortaya koymuştur (Özdalga, 1984: 67). Halbuki Bernstein sadece reformlarla işçi sınıfının ekonomik durumu iyileştirilerek oluşan çelişkinin ortadan kaldırılabilceğine inanmıştır.

1890'da Sosyalistler Yasası'nın kaldırılması ile birlikte örgütlenme Almanya'da yine canlanmıştır. 1891'de Erfurt Kongresi'nde kabul edilen program ile Kautsky ve Bernstein'in partide etkileri artmıştır. Kautsky'nin parti içindeki etkisi 1925 Heidelberg Programı da dahil olmak üzere uzun süre devam etmiştir. Kautsky'ye göre demokratik bir devlette proletarya siyasal iktidarı ani bir mücadele sonucu ele geçiremez. Proletarya ekonomik, siyasi ve kültürel olarak örgütlenmeli; mecliste ve belediyelerde uzun ve sabırlı bir şekilde sandalye kazanmak için mücadele etmelidir (Kavukçuoğlu, 1997: 29-30). Örgütlenmenin ve sosyalist teorinin önemini birleştirmeye çalışan Kautsky parti programının dışarıya yönelik propaganda hedefleri içermemesi gerektiğini savunmuştur. Program örgütlenmeyi esas almalıdır, propaganda ayrı olarak kuramın kaynaklığında hazırlanmalıdır. İkisi de farklı yapıda olduğu için propaganda program için uzun uzun açıklamalar yapılmasının önüne geçer. Böylece program kısa tutulacağı için daha kolay anlaşılabilir ve anlaşılabilirlik önüne geçilecektir. Böylece parti programı oluşturulurken bir ikna sürecinden geçerek parti programı oluşturulduktan sonra kimsenin ikna edilmesine gerek kalmayacaktır (Kavukçuoğlu, 1997: 31-32).

Kendine yöneltilen eleştirilere sosyalizmin amacının olmadığını daha çok eyleme yönelmesi gerektiği konusunda tavır sergileyen Bernstein'a karşı Kautsky siyasal ve sosyal ihtilal görüşü ile bir amaç belirlemektedir. Bu ortak amacı gerçekleştirmek için ise devrimci ve reformcu grupları yöntemleri farklı olsa da aynı kefeyle koyarak basit bir şekilde benzer hale getirmektedir. Fakat sosyalist partiye hazır olması yönünden telkinlerde bulunurken demokratik niteliği ve devrimci niteliği ayırmadığı için çelişkili bir görüş sergilemektedir. Çünkü devrimi benimseyen bir partinin zamanı geldiğinde demokratik olarak davranması beklenilebilir bir durum olabilirken, Lenin'in Bolşevik Partisi gibi, demokratik yolu benimseyen bir partinin kanlı devrime ve şiddete yönelmesi olasılık gibi gözükmemektedir. Aslında Kautsky'nin durumu ve görüşleri hem revizyonistlere ideolojik olarak meşruiyet kazandırmak hem de devrimcileri küstürmemek için bir uzlaşma alanı gibi olduğu söylenebilir. Bu durumun zıttı olarak ise SPD'nin içinden çıkamadığı karmaşık yapıyı yansıttığı da anlaşılabilir (Özdalga, 1984: 69-71).

Kautsky herhangi bir eylemin yapılabilmesi için bunun kitle tarafından dayatılması gerektiğini belirterek kitlenin benimsemediği bir eylemin kitleye dayatılamayacağını söylemiştir. Kautsky'nin bu durumu SPD'nin politikasızlaştırıldığı ve benimsenen uygulamaların ise içi boş olduğu gibi eleştirilere maruz kalmasına neden olmuştur. Özellikle Rosa Luxemburg Kautsky'nin reform ve devrimciliği karşıt olarak konumlandırmasını, devrimci unsurları pasifize eden görüşlerini eleştirmiştir. Fakat Luxemburg Lenin'e karşıt olarak işçi sınıfının içinden kendiliğinden oluşan bir yönetim oluşması açısından Kautsky ile benzer görüşleri paylaşmıştır. Bu görünürdeki benzerlik aslında Kautsky tarafından temelde paylaşılmıştır. Ona göre modern sosyalist bilinç ancak bilimsel kavrayışla olabilir. Bilimsel kavrayış ise ancak burjuva sınıfında bulunur. İşçi sınıfına bu bilinç ancak dışardan verilebileceğini belirterek aslında kendiliğindencilığe karşı bir duruş sergilemiştir. Rosa Luxemburg hem Kautsky'yi hem de Lenin'i bu bağlamda örgüte verdikleri destek nedeniyle örgüt fetişi olarak eleştirmiştir (Bora, 2004: 94-98).

Kautsky'nin son tahlilinde işçi sınıfı demokrasiye ayak uydurarak güçlenmiş, şiddete ihtiyaç duymadan iktidarı ele geçirebilmiştir. Gücü ele geçiren proletaryanın çoğunluğa sahip olması ile birlikte karşıt gruplara şiddet uygulamasına ihtiyacı kalmamıştır. Dolayısıyla Kautsky her ne kadar kendini katı bir şekilde Marxist olarak görse de onun eylemi devrimci değil evrimci bir sonuca varır.

Onun nazarında işçi hareketi kademeli bir şekilde her alanda gelişerek siyasal iktidarın hakimi olmalıdır (Cem, 1984: 97).

3. ROSA LUXEMBURG VE ALMAN SOSYAL DEMOKRASİSİ

Rosa Luxemburg İsviçre’de eğitimini tamamlarken siyasal konularla da ilgilenmeye başlamıştır. Almanya’dan devrimci bir siyasi dergiden gelen iş teklifine kayıtsız kalmaz ve hayatının mücadele ile geçeceği bu ülkeye yerleşmeye karar verir. Almanya’da o dönem sosyalizmin temelini oluşturan Alman Sosyal Demokrat Parti’ye (SPD) girerek partide önemli bir şahsiyet olmuştur. Alman sosyalizmi içinde böylece Bernstein’ın revizyonizmi, Kautsky ve Bebel’in ortanın solu ve Luxemburg’un kitle grevi ile oluşan devrimciler olarak bölünme meydana gelmiştir. SPD içinde zaman zaman Kautsky ile uzlaşan Luxemburg revizyonizm ve Bernstein ile hep karşı karşıya gelmiştir.

3.1. Rosa Luxemburg’un Hayatı

Rosa Luxemburg kendi idealleri doğrultusunda daha iyi bir dünya için savaşmıştır. Onun için sosyalizm mutlak özgürlükler ve demokratik değerlerle güvence altına alınarak oluşturulabilirdi. Dogmatizme ve biçimciliğe karşı çıkarak, onun nazarında gerici olan kapitalizme karşı her türlü mücadeleye girişmiştir. Reform ve devrim, demokrasi ve diktatörlük, kitle grevi, ulusların kaderlerini tayin hakkı, enternasyonalizm, ekonomi, milliyetçilik, politik despotizm, sendikal faaliyetler, parlamentarizm, yerel temsil gibi birçok konuda Rosa Luxemburg kendi zamanında olduğu gibi kendinden sonra da birçok düşüncüyü etkilemiştir (Laschitzka, 2008: 10-11).

1870’te Polonya’nın Lublin eyaletinin Zamosc şehrinde beş çocuklu Yahudi bir ailenin en küçük çocuğu olarak doğan Luxemburg, Polonya’da erken yaşta sosyalist gruplar içinde mücadele vermiştir. Hakkında çıkan yakalama emri üzerine henüz 19 yaşındayken İsviçre’ye kaçmıştır (Özdalga, 1984: 62). Rosa’nın doğduğu dönem Paris Komününün olduğu dönemdir. Bismarck’ın kurduğu imparatorluk Büyük Britanya, Franz Joseph’in Avusturya- Macaristan İmparatorluğu ve Çar II. Aleksander’in Rusya İmparatorluğunun yanında büyümeye çalışmaktaydı (Laschitzka, 2008: 13-18). 1889’un sonlarında gittiği İsviçre’de Zürih Üniversitesi’nde felsefe ve hukuk fakültelerinde okumuş; bir yandan da doğa bilimleri ile (zooloji ve botanik), matematik ve iktisatla ilgilenmiştir. Polonya tarihinin sosyo-ekonomik gelişimi üzerine verdiği tezle doktor olmuştur. 1893’te II. Enternasyonal’in Zürih Kongresine işçi partisini temsil etmek için yetkilendirilmiştir. Burada Polonya’nın bağımsızlığını isteyen Polonya Sosyalist Partisi’nin temsilcileri tarafından Polonya’nın bağımsızlığına karşı çıkması nedeniyle eleştirilmiştir (Çolakoglu, 1976: 639; Kadinhareketi, 2019).

1896’da Luxemburg “ Polonya Sorunu ve Uluslararası Londra Kongresi ” isimli yazısını yazarak Polonya’nın ulusal sorununa ilişkin görüşlerini açıklamıştır. Ona göre proletaryanın Polonya’nın bağımsızlığını hedef alması ekonomik ilerlemeye sekte vurulmasına yol açacaktır. Böylece sınıfsal olarak gerekli unsurlardan uzaklaşmış olunacaktır. Ona göre sosyalizm için Polonya’nın bağımsızlık isteğinin ikinci plana atılması gerekmektedir. Polonya’da ancak ekonomik gelişmenin durması ve gelişmemesi bağımsızlığa destek sağlayabilir. Bu da ancak küçük gerici burjuva sınıfının desteği ile olabilir. Proletaryanın bu bağımsızlığa destek vermesi onların burjuva saflarına geçmesine neden olacaktır. Polonya’daki proletaryanın görevi Rus proletaryası ile birleşerek çarlık yönetiminin

yıkılmasını sağlamaktır. Polonya’da birliğin sağlanmasında çıkarı olan bir grup yoktur. Hiç şüphesiz Luxemburg’un görüşleri Polonya’ya olan destekler nedeniyle eleştirisiz kalmazdı. Avusturya sosyal demokrasinin lideri Victor Adler (1852-1918) Luxemburg’un görüşlerini çağdışılık olarak görürken, tüm ulusların özgürleşmesini isteyen ve bunu kendi proletaryası eliyle olmasını savunan Engels’le de anlaşması beklenemezdi. Kautsky ise Luxemburg’un milliyetçilik ve şoven tarzda meydana gelen hareketlere eleştirilerini desteklerken Polonya’nın bağımsızlığı konusunda ise zıt bir görüşü benimsemiştir (Laschitza, 2008: 48-52).

Rosa 1898’de Berlin’e geçmiş ve bir işçi ile Almanya’da kalabilmek için muvazaalı bir nikah yapmıştır. Daha sonra Alman Sosyal Demokrat Partisine üye olup partinin sol kanadında yer almıştır (Boratav, 1984: 14). Kautsky’nin yönetiminde bulunan SPD’nin teorik yayın organları olan “Neue Zeit” (Yeni Zamanlar) ile “Sächsische Arbeiter Zeitung” (Saksonya İşçi Gazetesi) yazılar yazmıştır (Celal, 1979: 13). 1903-1904 yıllarında ulusal sorun ve parti yapısı üstüne Lenin’e karşı fikirlerini ortaya koymuştur. 1905’de Rusya’da devrim çıkması üzerine Polonya’ya gitmiş ve devrimci eylemlere katılmıştır. Parvus (1867-1924) ve Troçki’nin (1879-1940) geliştirdikleri “sürekli devrim” tezine yakın bir görüş benimsemiş, buna köylüye dayanan devrimci proletarya diktatörlüğü sloganını katmıştır. 1907’den sonra işçi sınıfının kendiliğinden patlak verecek ekonomik ve siyasal nedenli devrimci kitle grevlerine ilişkin görüşlerini oluşturmuştur. Luxemburg 1914 yılında askeri itaatsizliğe teşvik suçundan Berlin’de bir yıl hapse mahkum olmuş cezaevinden çıkınca Karl Liebknecht, Franz Mehring ve Klara Zetkin’le birlikte Spartakusbund’ı oluşturup 1918’de bu grupla birlikte Alman Komünist Partisi kurmuştur. 1919’da sokak çatışmalarını teşvik ettiği için tutuklanmış ve Liebknecht ile öldürülmüştür (Çolakoğlu, 1976: 639-640; Kadinhareketi, 2019).

3.2. Bernstein’a Eleştiriler

Bernstein’ın reform söylemlerine karşı olarak Luxemburg ‘Reform ya da ihtilal’ adı altında çıkardığı broşürle kapitalizmin kredi ve diğer kurumlarla uyum kazanarak devam etmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir. Krediler tam tersine kapitalist çelişkinin yaygınlaşarak derinleşmesine neden olarak devrimciliği tetiklemektedir. Karteller ve tröstlerde kapitalizm içinde bir anarşi yaratarak çöküşünü hızlandırmaktadır. Bernstein’ın sendikalara artan derecede yüklediği hedefleri de eleştiren Luxemburg’a göre kapitalizm çökme aşamasında olduğu için sendikaların toplu pazarlık gücünü arttıracığı dönem geride kalmıştır. Önemli olan mevcut kazanımların korunmasıdır (Özdalga, 1984: 61-62).

Rosa Luxemburg’a göre Bernstein hem burjuva ekonomistleri gibi kapitalist çelişkilerin varlığını kabul etmiş hem de Marx gibi bu çelişkilerden yola çıkmıştır. Fakat Bernstein kapitalizmin krizinin yaşandığı en uç noktada bir devrimle kapitalizmin ortadan kaldırılması yerine; kapitalizmin sivrilen yerlerini kesip törpülemeyi savunmuştur. Fakat bu durum çıkan bütün krizlerin, üretim ve değişim arasındaki çelişkinin, sermaye ve işgücü arasındaki farklılığın, sınıf devleti ve toplum arasındaki ilişkinin de köreltilerek kapitalizmin varlığının devamını sağlayacaktır (Laschitza, 2008: 76-77).

Marxist anlayışta Luxemburg’a göre kapitalizmin çöküşü kendi iç çelişkileri sonucu azalan kar nedeniyle değil ‘bileşik yeniden üretim’ bağlamında üretim tarzının küreselleşmesi sonucu yeni pazarlar yaratılamaması ve yeni birikimler elde edilememesi sonucu olacaktır. Bu aşamanın yakın

olmasına rağmen devrimle bu çöküş daha da öne çekilebilecektir. Sosyalizm bu yüzden kapitalizmin iç çelişkilerinin farkına varan işçi sınıfı tarafından kaldırılabilir. Bu yüzden sosyalizm mekanik bir şekilde otomatik olarak gelmeyecektir. Bu noktada işçilerin durumun farkına varması gerekmektedir. Fakat Luxemburg ne Rus Devrimini yapan merkezi bir güç gibi bir öncü partinin bunu dayatmasını istemektedir ne de reformlar yapılarak kapitalizmin çöküşünün engellenmesini istemektedir. Onun için işçinin sınıfı kendiliğinden bir bilinçlenme yaşayarak bu durum gerçekleşecektir (Özdalga, 1984: 63-64). Rosa Luxemburg umarsız bir şekilde kuramın geçerliliğine inanmıştır. Kuramın atfettiği kapitalizmin çöküşünü bekleyerek işçi devriminin güncelliğini korumaya çalışmıştır.

Bernstein için sosyalizm gelirin ve fırsatların daha adilane bir şekilde paylaşılması içeriğine sahiptir. Fakat bunun için geleceği kurgulayacak bir ütopyacı olarak değil, var olan sistemi beklentiler doğrultusunda değiştirebilecek gerçekçi biri olarak yapma işine girişmiştir. Direnişi kooperatifler ve sendikalar aracılığıyla yapmaya çalışan Bernstein'ın önceliği reformist bir anlayışa evrilebilmek için baskı yapmak olmuştur. SPD'de büyük değişimleri de arzulamayan Bernstein partinin zaten yapmakta olduğu gibi reformist demokratik bir parti olarak gözükmelerini istemiştir. Bernstein'ın kurama dair olan revizyonları kesin bir kararlılıkla eleştiren Luxemburg doğru kuramla pratik arasındaki bağı ortaya koymaya çalışmıştır. Luxemburg için doğru kuram devrimi içermektedir dolayısıyla sosyal demokrasinin yaptığı veya eksik bıraktığı her şeyin devrimin amacına katkıda bulunması gerekir (Nettl, 1990: 193-197).

Marx ile Engels'in açıklamaları ve o zamana kadar oluşturulan sosyal demokrasi ile görüşlerinin aynı çizgide olduğunu savunan Bernstein'ın düşünceleri Luxemburg'a göre bir yenilik getirmemektedir. Tam tersine görüşlerinde büyük bir çelişkinin var olduğuna açıklayan Luxemburg " *Tüm Bernstein revizyonizminden bugüne dek kabul edilenden daha yavaş bir gelişim içinde olduğu anlamı çıkarılsa bile, bu gerçekte politik gücün proletarya tarafından ele geçirilmesinin ertelenmesi, dolayısıyla mücadelenin daha yavaş bir tempoya girmesi demek olur. Bernstein'ın üzerinde durduğu nokta, gelişimin hızı değil, kapitalist toplumun gelişme biçimi ve buna bağlı olarak sosyalist düzene geçiştir*" şeklinde belirleme ile Bernstein'ın sosyalist düzene geçişte Ortodoks Marxizm'den saptığını belirtir (Luxemburg, 1975: 116). Bu sapış Marx'ın daha önce eleştirdiği ve çürüttüğü görüşleri kapsadığı için Luxemburg şunları belirtmiştir: " *Oportünist akımın ortaya çıkışı karşısında değil, zayıflığı, güçsüzlüğü karşısında şaşkınlığa düşülmektedir. Bernstein'ın oportünizmi mükemmel ifade ediş biçimi karşısında şaşkınlığa yöneliyoruz: Söyleyeceklerinizin hepsi bu mu? Yani bir tek düşünce kırıntınız bile yok mu? Marxizm tarafından yıllar önce çürütülmüş, alay edilmemiş ve bir hiçe dönüştürülmemiş düşünce bulamadınız mı? ... Bernstein, diyalektiğin ve tarihin hoşgörülerini sayesinde gerekli, ancak bilinçsiz bir alet biçiminde kendini gösterebilmiştir. Ve bu sayede de ileriye atılan proletarya onun anlak, kararsız cesaretini ortaya çıkarmış, onu daha iyi görebilmiş ve alaylı bir gülümsemeyle silkiş atmıştır.*" (Luxemburg, 1975: 116-117). Rosa Luxemburg'un önemi Batı'da özellikle Lenin'in önderliğinde Marxizm'in yanlış kullanımının demokratik olarak aklama payesini içeren bir temsilci olmasından kaynaklanır. Böylece Marxizm içinde en özlü demokratik savunmayı yapan Luxemburg komünizme giden yolda şiddet ve demokrasiyi birleştiren görüşleri önem kazanmıştır (Nettl, 1990: 121).

Bernstein sosyalizmin ekonomik yapıya indirgenemeyeceğini; insanın iradesi, anlayışı, adalet duygusunun da önemli olduğunu vurgulamaktadır. Luxemburg bu noktada ekonomik yapının önemine vurgu yaparak, ekonomik zorluk altında bulunan iradenin gerçek bir irade olmayıp yönlendirilen bir irade olduğunu belirtir (Cliff, 1968: 23-24). Bernstein ve diğer revizyonistlerin

sendikaların kapitalizmi zayıflattığı düşüncelerine karşı çıkan Luxemburg'a göre: *"Sendikalar karın saldırılarına, karşı emek gücünün örgütü olmaktan başka bir şey değildirler. Çalışan sınıfa, kapitalist ekonominin baskısına karşı direnişi ifade eder. Sendikalar işçilerin emek gücü piyasasını etkilerler ve işçilerin yaşam koşullarını düzeltebilirler. Fakat bu iki temel görev bir çeşit emek Sisyphus'una dönüşür"* (Luxemburg: 1951: 50-52). Yani sendikalar sadece kapitalizmin verdiği ölçüde ancak işçilerin haklarını koruyabilmektedir. Temel noktada bu durum kapitalizme karşı işçilerin haklarını koruyup kapitalizmi kısıtlasa da işçinin özgürlüğünü tam anlamıyla sağlayamaz.

3.3. Parça- Bütün İlişkisi ve Devrim

Rosa Luxemburg'un bütünü parçadan önemli olduğu vurgusu onun diyalektik anlayışı ile ilgili bir durumdur. Luxemburg için diyalektik geniş kitlelerin eylemini ve geleceğini bilinçli olarak inşa etmesinin bir yoludur. Doğal olarak bu yol parçalanamaz bir mücadeleden geçmektedir. Luxemburg'u Bernstein ve Kautsky'den ayıran bu noktadır. Çünkü hem Bernstein hem Kautsky bütünü sadece bir parçasını (iyi-kötü, savaş-barış) alıp bir soyutlama yapmışlardır. Bernstein'ın için parlamentarizm, sendikalar ve yasalar sosyalizme ulaşmak için kullanılacak araçlardır. Fakat Luxemburg ise kapitalist sömürünün zaten bu eşit haklarla beraber ortaya çıkan ekonomik ilişkilerden kaynaklandığını belirtir. Nitekim kapitalizmden önce egemenlik eşit olmayan haklardan kaynaklanırken şimdi ise temelinde ekonomik ilişkilerin dayattığı bir eşitlikten söz etmek mümkündür. *"Hiçbir yasa proletaryayı kapitalizmin boyunduruğu altına girmeye zorlayamaz. Onu sermayeye teslim olmaya zorlayan şey yoksulluğudur, üretim araçlarınsa sahip olmayışıdır. Burjuva toplumu kendi sınırları içinde kaldığı sürece dünyada hiçbir yasa proletaryaya üretim araçlarını bağışlamaz. Çünkü yasalar değil, ekonomik gelişmeler üretim araçlarını üreticiden koparmıştır"* (Luxemburg, 1975: 97). Dolayısıyla burjuva toplumu sahip olduğu üretim araçlarını gönülden veremeyeceğine göre ve hiçbir yasa ile bu zorlanamayacağına göre kapitalizmi düzenlemek beyhude bir uğraştır. Kapitalizm üretim araçlarındaki mülkiyet sorununu saptırmak için zaten önemi sermaye ve emek arasındaki ilişkiden zengin fakir arasındaki ilişkiye kaydırır. Böylece fakirlerin durumu ne kadar düzeltilirse düzeltisin, kaldı ki bu zaten kapitalizm tarafından bir yanılısma olarak kullanılır, üretim araçlarının ekonomik temelli mülkiyeti değişmediği sürece işçi sınıfının sömürülüşü ortadan kalkmayacaktır.

Katıldığı bir kongrede Rosa Luxemburg sosyal demokrasinin işçilere haklar sağlaması karşılığında devletin askeri taleplerinin onaylanmasını son derece yanlış bulmuştur. Sosyalizme barışçıl bir yolla geçiş şeklini alan revizyonist görüşün savaşta kendini kanıtlamış devrimci ilke ve geleneklere ihanet olarak görmüştür. Ona göre devrimci proletaryanın nihai tek bir hedefi vardır. Bu nihai hedef toplumu sınıf savaşımına götürebilmektir. Önemli olan devletin gelecekte alacak yapısı olmayıp, siyasal iktidarın ele geçirilmesidir. Luxemburg bu düşünceleri ile Marxizm'in en katı haline atıflarda bulunmuştur. Bu atıflar sosyal demokrasi içinde yükselen eleştirilerle karşılanmıştır. Luxemburg kendini eleştirenlere deneyim kazanmak için mücadele edeceğini belirtmiştir. Fakat bunu düşmanla düşüncesiz ve acele işbirliği yaparak değil, düşmanla savaşan sol kanat içinde yapmak istediğini belirterek revizyonistlere açıkça saldırmıştır (Laschitzka, 2008: 80-81).

Sosyal reformlarla devrim arasında ilişki kuran Luxemburg için nihai amaç devrim, sosyal reform ise ancak bir araçtır. Sosyal reformlar amaç olan devrimden kitleleri alıkoymamalıdır. Bernstein yayınladığı eserlerinde sınıf mücadelesinin nihai amacını bir kenara bırakarak sosyal

reformları amaç alınması istemiştir. Bu görüşü net şekilde eleştiren Luxemburg nihai amacın devrim olduğunu belirterek harekete atfettiği önemi vurgulamıştır. Luxemburg için “ Sosyal demokratik hareketi burjuva demokrasisi ile burjuva radikalizminden ayıran nihai sosyalist amaç, tüm işçi hareketi, kapitalist düzeni boşuna onarmaya yönelik bir kavga halinden çıkararak, onu kapitalizme karşı ve kapitalist düzeni ortadan kaldırma uğruna verilen bir sınıf kavgası biçimine dönüştüren tek ve gerçek yoldur” düşüncesi hakimdir (Luxemburg, 1975: 18). Reformistleri eleştiren Luxemburg “Bernstein’in parti içinde, kurumsal olarak formüle ettiği oportünist akım, bilinçsiz bir çabadan başka bir şey değildir. Partiye katılmış küçük burjuva unsurların üstünlüğünü garantileyecek olan bu çaba, ayrıca küçük burjuva ruhu ile parti pratiği ve parti amaçlarını da değiştirecektir. Sosyal reform mu, devrim mi sorumuzu başka açıdan şöyle sorabiliriz: Sosyal reform, ya da devrim, son amaç ya da hareket sorusu, diğer açıdan işçi hareketlerinin karakteri küçük burjuva mı, proleter mi sorusudur. ” şeklinde belirleme yaparak nihai amacın devrim ve proletaryanın özgürlüğü olduğunu vurgulamıştır (Luxemburg, 1975: 18-19).

Rosa Luxemburg için kitle grevi proletaryayı nihai amacı olan devrime ulaştıracak bir araçtır. Fakat kitle grevi tek bir hareketi kapsamaz ve kendinden önce ortaya çıkmış bağlantısız grevlerin üstündedir. Ayrıca kimsenin bir zorlayışı ile değil kendiliğinden oluşan bir mücadeledir. Önemli olan kitle grevini kendinden daha kapsamlı olan devrim süreciyle birleştirmektir. Luxemburg’a göre kitle grevi tek tek onu oluşturan bileşenlerin toplamından daha büyük bir oluşumu ifade eder. Sınıf savaşımında önemli bir zamanı kapsayan kitle grevleri savaş alanını ekonomik alandan politik alan taşıyıp aynı zamanda bu iki alanın birbirini etkileyerek kaynaklık etmesini sağlamaktadır. Kitle grevi en kapsayıcı ve en etkin zamanında dahi devrimci sürecin bir sonraki aşamasına bağlanmamışsa hiçbir şey başaramayacaktır. Kitle grevi ve proleter sınıf savaşımı bölünemez bir bütündür. Kitle grevi devrime sıçramalı bir etki yaratacaktır. Örgütlenme sonucu oluşan eylem yerine önce eyleme geçilip onun ışığında örgütlenme sağlayacaktır (Nettl, 1990: 219-228).

3.4. Emperyalizm ve Sermaye Birikimi

Emperyalizm en başta Kutsky ve Luxemburg’ta ilerlemiş kapitalist ülkelerin geri bırakılmış “kapitalist olmayan çevrelerin” veya “ tarım bölgelerinin” ilhaki, fethedilme siyaseti olarak görülmüştür. Fakat daha sonra Lenin’in görüşlerine yaklaşan Luxemburg emperyalizmi sermaye sahibi kapitalizmin siyasal egemenliğinin son noktası olarak görmüş ve proletaryanın can düşmanı olarak adlandırmıştır. Fakat Luxemburg Kitle grevleri ile oluşturmak istediği devrime enternasyonal boyutta emperyalist bir bakış açısı ile bakmamıştır. Bu yüzden onun için sosyalist bir dünya devleti sermayenin egemenliğini yaydığı emperyalizmden farklıdır (Yeşil, 1998: 105-109).

Rosa Luxemburg 1913’te yazdığı “ Sermaye Birikimi ” ve bu eserine gelen eleştirilerine cevaben yazdığı “ Anti-kritik” de kapitalizmi kesin bir çöküşe sürükleyecek bir kriz kuramını oluşturmak için “Kapital” deki Marx’ın yeniden üretim şemalarını düzenleme yoluna gitmiştir. Ona göre kapitalistlerin sürekli bir şekilde sermaye biriktirebilmeleri için yatırımları sonucunda üretilen ürünlerini satabileceği bir piyasa talebinin artması gerekir. Bu gereklilik de üretim mallarını üreten sektörlerin genişlemesini gerektirir. Yani gittikçe üretimden şişen bir üretici mevcuttur. Fakat üretim kapasitesi genişlemesine rağmen reel ücretler sabit kalıyorsa, tüketim malları üreten sektörden gelen yatırım malları talebi ile karşılanması mümkün değildir. Böylece kapalı bir kapitalist düzen varlığını sürdüremez. Kendini devam ettirebilmesi için hiç açılmamış küçük üreticilerin bulunduğu alanları ya

da dünyada ekonomik olarak geri kalmış, henüz el değmemiş yerlerin sermaye tarafından istila edilmesi gerekir. Bu istila emperyalizm süreci ile silahlanmayı da beraberinde getirecektir. Fakat sonsuz bir dünya olmadığı için bu çözüm yolu da bitince kapitalizm tıkanacaktır (Boratav, 1984: 15-19).

Luxemburg'un kendi sözleriyle " *Birikim, kapitalist ekonominin dalları arasındaki iç ilişkiden daha fazla bir şeydir; kapitalist ve kapitalist olmayan çevre arasında ilişkiler sonucu iki büyük üretim bölümü bazen birbirinden bağımsız olarak kendi birikim sürecini kendisi ifa eder, fakat ondan sonra her adımda hareketler birbirinin üzerinden aşar ve birbirini kat eder. Bu noktadan daha karmaşık ilişkilere iki bölümdeki birikimin yönünde ve hızında ayrılıklara hem maddi unsurlar hem değer unsuru hususunda kapitalist olmayan üretim usulleriyle farklı ilişkilere varırız*" kapitalist genişlemeye kapitalist olmayan biçimlerin varlığı bir direnç oluşturacaktır. Artan bir çıktıya sahip kapitalizm bunu satacak Pazar bulamayınca sermaye derin bir çıkmaza girecektir (Luxemburg, 1986: 417). Luxemburg'un kapitalist kriz ve sermayeye ilişkin görüşlerine eleştirilerden biri eğer üretim malları üretenler büyüyorsa daha fazla işçi almalarını gerektiren bir unsur doğmuş olacak ve bu da tüketim mallarının talebini arttırabilecektir. Bir diğeri krizden çıkmak için diğerkapitalistleşmemiş ülkelere açılma sonucunda bu ülkelerden işlemek üzere hammadde bile alınmış olsa buna da talep oluşmayacaktır. Ayrıca eğer silahlanma için harcamalar vergiler yoluyla işçiye yükleniyorsa aynı oranda işçinin talebi kısılacak ve aynı oranda silah üretimi hemen onun yerini alacağı için yine bir değişiklik olmayacaktır (Boratav, 1984: 21-23). Kapitalizmin son noktada eğilimini belirlerken Luxemburg şu ifadeleri belirtir: " *Aslında kapitalist üretim biçimi, her yerde tüm geri üretim biçimlerini dışta bıraktığı oranda, daha fazla genişleyebilecektir. Önceden belirttiğimiz gibi genel gelişme de bu yöndedir. Yalnız bu gelişme doğrultusunda, kapitalizm temel bir çelişki ile karşı karşıyadır. Şöyle ki; geri üretim biçimlerinin yerini kapitalist üretim aldığı oranda, mevcut kapitalist işletmelerin genişleme ihtiyacı karşısında kar hırsı ile yaratılan pazar sınırları da o kadar daralacaktır*" (Luxemburg, 1995: 180).

3.5. Kendiliğindencilik ve Öncü Parti

Devrimci görüşlerin proletaryanın içinden doğal bir şekilde çıkmasını savunan Luxemburg " *Sosyalist toplum düzeninin gerçekleştirilmesi, dünya düzeninin gerçekleştirilmesi, dünya tarihinde belirli bir sınıfa ve belirli bir devrime düşen en büyük görevdir. Bu görev, devletin bütünüyle dönüştürülmesini ve toplumun ekonomik ve toplumsal temellerinin bütünüyle yıkılmasını gerektirmektedir. Bu dönüşüm ve bu yıkım, herhangi bir makamın, komisyon ya da parlamentonun kararıyla ilan olunamaz. Bu işe yalnızca halk kitlelerinin kendisi başlayabilir, bunu yalnızca onlar gerçekleştirebilir. Daha önce hep küçük bir azınlık kitlelerini kendi lehine kullanarak yönetmiştir. İlk kez Sosyalizmle birlikte büyük bir çoğunluğun kendi isteği ile arzu edilen sonuca ulaşması mümkündür. Ya sosyalizm ya da barbarlık içinde çöküş* " şeklinde görüşünü belirtmiştir (Luxemburg, 1979: 121)

Parlamentarizmin Luxemburg'da hakim sınıf olan burjuva sınıfının temsiliyetini sağladığı için bunun burjuva sınıfının devlet yönetiminin özel biçimi haline geldiğini belirtmiştir. Dolayısıyla bu devlet işçi sınıfını temsil etmemektedir. Böyle bir egemenliğin kurulduğu yapıda " *sosyal demokrasinin rolü ancak muhalefet olmaktır. O, egemen bir parti olarak, ancak burjuva devletin yıkıntuları üzerinde yükselir*" (Luxemburg, 1955: 64). Luxemburg için eğer sosyal demokratlar tamamen burjuvanın iktidarına uyum sağlarsa, kapitalizmle beraber yürüyeceklerini açıklarlarsa o zaman işçi sınıfının bütün kazanımların boşa gidecektir. Böylece gerici bir şiddetin içinde işçi sınıfı kendini bulacaktır.

Luxemburg işçilerin kendiliğinden örgütlenişini temel alarak diktatöre dönüşecek bir öncü grubu istemez bu yüzden Lenin'i sürekli eleştirmiştir. Lenin işçi sınıfının örgütlenmesi için öncü ve devrimci bir partiyi gerekli görmüştür. Lenin işçilerin burjuva sınıfı tarafından oyalanıp kandırıldığını söyleyerek Marx'ın belirttiği gibi işçilerin kendi başlarına devrim yapamayacaklarını ortaya koymuştur. Marxist tahlilden habersiz olan işçiler, kapitalizmi yok etmek yerine iyi bir ücret, esnek çalışma saatleri, güvenli çalışma şartları talepleri ile kapitalizmin içindeki şartları iyileştirmeye çalışmışlardır. Bu durumu ancak bir devrimci parti, sendika bilincinden devrimci sınıf bilincine işçileri ulaştırabilecektir. Böyle bir parti profesyonel ve adanmış devrimcilerden oluşturulmalıdır. Marxizm'i uygulayabilecek, algılayabilecek ve proleter sınıfın devrimci potansiyellerini ortaya çıkaracak proletaryanın bir öncüsüne ihtiyacı vardır (Heywood, 2007: 163). Luxemburg için " *İşçi sınıfının iki mücadelesi, yani ekonomik ve politik mücadelesi yoktur. Burjuva Toplumu içindeki kapitalist sömürünün burjuva toplumuyla birlikte ortadan kaldırılmasına yönelik tek bir mücadelesi vardır* " (Luxemburg, 1990: 78). Siyasi ve ekonomik mücadele Luxemburg'da birbirinden ayrılamaz iki parçadır, bu mücadeleyi ayırmaya çalışarak ekonomik mücadeleyi ön plana çıkaran Lenin ile yollar bu noktada ayrılmaktadır.

4. TARTIŞMA ve SONUÇ

Erken dönem Alman sosyalizmi Britanya'da büyüyen ve gelişen Fabian sosyalizminden etkilendiği söylenebilir. Fabian sosyalizminin mevcut düzene entegre oluşu, sosyalizmi ve kapitalizmi birbirinden ayırmayı, özel mülkiyetin aşamalı olarak kaldırılacağına olan inancı, yeni bir parti yerine mevcut partilerin yönetimlerinin ele geçirilmesi gerektiğini benimsemeleri Alman sosyal demokrasinin temel bulmasında öncül olmuştur. Almanya'nın siyasi birliğini geç tamamlaması sonucu güçlü bir devlet olan Britanya'nın örgütlenmiş siyasi kurumlarını örnek alıp uygulaması kaçınılmaz bir hale gelmiştir. Bu bağlamda 1850'lerden sonra Alman sosyal demokrasi emekleme aşamasını hızlı bir şekilde geçerek çağının en büyük kurumsal partisi haline gelmiştir.

Alman sosyal demokrasisi uzun bir süre Lassalle'nin görüşleri doğrultusunda şekillendiği anlaşılmaktadır. Marxist ideolojinin temel unsurları yerine demokratik kurumları güçlendirmeye çalışan Lassalle için sosyalizm devletin kontrolündeki kooperatifler aracılığı ile gerçekleştirilecektir. Ücretlerin tunç kanunu gereği işçilerin sürekli yoksullaşacağını belirterek genel oy ilkesini sosyal demokrasiye yerleştirmeye çalışmıştır. Böylece işçi sınıfı kendi lehine siyasal iktidarı yönlendirebilecektir.

Bernstein ve Kautsky'de Alman sosyalizmine kendi görüşleriyle katkı sağlamışlardır. Bernstein'ın revizyonist taleplerinin nedeni Marx'ın kapitalizmin çöküşü ile ilgili kehanetlerinin çıkmaması üzerine yoğunlaşmıştır. Özellikle sosyalizmin kapitalizmden sonra geleceği anlayışını, söylenilenin aksine kapitalizm krize girip çökmediği için mümkün olarak görmemiştir. Aslında Bernstein Almanya'da işçi sınıfının şiddetsiz olarak elde edilen kazanımlar sonucu ehlileştiğinin farkına varmıştır. Dolayısıyla Almanya'da şiddet içeren bir devrim yerine devletin daha demokratik hale sokularak parlamenter sistemle işçilerin isteklerinin yerine getirilmesini amaç edinmiştir. Kautsky de Marxist düşünceyi benimsemesine rağmen demokratik yollarla sosyalizmin oluşmasını benimser. Kautsky'e göre kapitalizm mevcut iç çelişkileri sonuca çöküşe geçecektir. Sosyalist parti bu çöküş anında hazır bulunmalı herhangi bir devrim yapmamalı fakat kapitalizmin çöküşü ile meydana çıkacak devrime yön vermek için hazır bulunmalıdır.

Rosa Luxemburg'un Alman sosyal demokrasisine pratik olarak yol göstermesi önemli bir durumdur. Bernstein aşamalı ve kapitalizme eklemlenmiş sosyal demokrasisi yerine ani sıçrama yaratacak kütle grevlerini savunmuştur. Marxist teoriye en son noktada sıkı sıkıya bağlı olan Luxemburg Alman sosyal demokrasi içinde devrimci kanadı temsil etmiştir. Luxemburg en temel katkısı devrim ile demokrasinin birlikte olabileceğini ortaya koymaya çalışmasıdır.

Erken dönem Alman sosyal demokrasisi tüm bu görüşler ışığında gelişerek büyümüştür. Nazilerin tüm siyasi partileri kapatana kadar dünyada sosyalizm içinde en güçlü kanadı temsil etmişlerdir. Sosyal demokrasinin devrimsiz, mevcut düzenin reforme edilerek geliştirilmesinde öncü olmuşlardır. İşçilerin sosyal haklarının elde edilmesinde ve siyasi yarışa katılarak isteklerinin elde edilmesinde Avrupa'da örnek teşkil etmişlerdir. Nitekim günümüzde Avrupa solu içinde yer alan partiler Alman sosyal demokrasisinin açtığı yolda gelişen koşullara göre kendilerini konumlandırmışlardır.

KAYNAKÇA

Arnhart, L. (2013). Platon'dan Rawls'a Siyasi Düşünce Tarihi. (Çev. A. K. Bayram), Ankara: Adres Yayınları.

Ateş, D. (2015). Demokratik Siyaset: Siyasetin Biliminin Çağdaş Temelleri. Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım Ltd. Şti.

Baradat, L. P. (2012). Siyasal İdeolojiler: Kökenleri ve Etkileri. (Çev. A. Aydın), Ankara: Siyasal Kitabevi.

Bora, T. (2004). Almanya'da Sosyal Demokrasinin Doğuşu (1848-1973). İstanbul: Sosyal Demokrasi Vakfı Yayınları (SODEV).

Boratav, K. (1984). Rosa Luxemburg: Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Celal, T. (1979). Rosa Luxemburg: Spartaküsler Ne İstiyor? Siyasi Yazılar. İstanbul: Belge Yayınları.

Cem, İ. (1984). Sosyal Demokrasi Nedir, Ne Değildir. İstanbul: Cem Yayınevi.

Çam, E. (2011). Siyaset Bilimine Giriş. İstanbul: Der Yayınları.

Cliff, T. (1968). Rosa Luxemburg. (Çev. Y. Fincancı), Ankara: Anadolu Yayınları.

Çolakoğlu, N. (1976). Rosa Luxemburg. (Der. M. Tunçay) Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Erenalp, S. (1991). Sosyal Demokrasi'den 'Sosyal Demokrasi'ye... İstanbul: AFA Yayınları.

Giddens, A. (2001). Üçüncü Yol ve Eleştirileri. (Çev. N. Şad), İstanbul: Phoenix Yayınevi.

Göze, A. (2013). Liberal Marxiste Faşist Nasyonal Sosyalist ve Sosyal Devlet. İstanbul: Beta Yayınları.

Habermas, J. (2002). Küreselleşme ve Milli Devletin Akıbeti. (Çev. M. Beyaztaş), İstanbul: Bakış Yayınları.

Hall, S.; Jacques, M. (1989). New Times. London: Lawrence & Wishart Publishing.

Heywood, A. (2007). Siyasal İdeolojiler, Bir Giriş. (Çev. Ö. Tüfekçi), Ankara: Adres Yayınları.

- Hook, S. (1991). Bernstein: Evrimsel Sosyalizm. (Çev. B. A. Cerit ve E. Bülâyıcı), İstanbul: Kavram Yayınları.
- Kadinhareketi, (2019). "Rosa Luxemburg", <http://www.kadinhareketi.org>, (Erişim Tarihi: 24.12.2019).
- Kavukçuoğlu, D. (1997). Karl Marx'tan Günümüze Almanya'da Sosyal Demokrasi. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Laschitzka, A. (2008). Rosa Luxemburg: Herşeye Rağmen Tutkuyla Yaşamak. (Çev. L. Bakaç), İstanbul: Yordam Kitap.
- Luxemburg, R. (1951). Reform or Revolution. Bombay: Indian National Publish.
- Luxemburg, R. (1955). Ausge Wahlte Reden und Shriften. Berlin: Dietz Verlag Publish.
- Luxemburg, R. (1975). Sosyal Reform ya da Devrim. (Çev. H. Selman), İstanbul: Maya Yayınları.
- Luxemburg, R. (1979). Spartakisler Ne İstiyor? Siyasi Yazılar. (Çev. N. Sarıali), İstanbul: Belge Yayınları.
- Luxemburg, R. (1984). Sermaye Birikimi ve Tarihsel Koşulları. (Çev. N. Kalaycıoğlu), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Luxemburg, R. (1986). Sermaye Birikimi. (Çev. T. Ertan), İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Luxemburg, R. (1990). KİT Grevi, Partiler ve Sendikalar. (Çev. Nedim Tuğlu), İstanbul: Z Yayınları.
- McKenzie, N. (1970). Sosyalizm: Kısa Bir Tarihçe. (Çev. A. V. Öktem), Ankara: Yarın Yayınları.
- Meyer, T.; Hinchman L. (2015). Sosyal Demokrasi Kuramı. (Çev. E. B. Ersöz), Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Miller, D., Coleman, J.; Connolly, W.; Ryan, A. (1995). Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi. (Çev. B. Paker ve N. Kırac), Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Nettl, P. (1990). Rosa Luxemburg. (Çev. O. Akınhay), Cilt: 1, İstanbul: Ataol Yayıncılık.
- Nettl, P. (1990). Rosa Luxemburg. (Çev. O. Akınhay), Cilt: 2, İstanbul: Ataol Yayıncılık.
- Özdalga, H. (1984). Çağdaş Sosyal Demokrasinin oluşumu: İsveç ve Alman Sosyal Demokratları, İstanbul: Hil Yayınları.
- Öztekin, A. (2014). Siyaset Bilimine Giriş, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Przeworski, A. (1977). Proletariat into a Class: The Process of Class Formation from Karl Kautsky's The Class Struggle to Recent Controversies. Politics & Society, 7(4), 343-401, https://cominsitu.files.wordpress.com/2019/08/przeworski_class_theory1977.pdf, (Erişim Tarihi: 01.12.2019).
- Robertson, D. (1986). Dictionary of Politics, London: Penguin Books.
- Sarıtaş, İ. (2006). Sosyal Demokrasi: Geçmişten Günümüze, Ankara: Orion Yayınevi.
- Tok, N. (2014). Siyasal İdeolojiler. (Der: H. Çetin) Siyaset Bilimi, Ankara: Orion Kitabevi.
- Uçan Çubukçu, S. (2008). 19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yeşil, H. (1998). Eserleri ve Mücadelesiyle Rosa Luxemburg, İstanbul: Dönüşüm Yayınları.